

तैत्तिरीय  
आरण्यकम्

## Colophon

This document was typeset using Xe<sub>La</sub>TeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several L<sup>A</sup>T<sub>E</sub>X macros designed by H. L. Prasād. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

## Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma.

See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY  
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

## अनुक्रमणिका

<b>तैत्तिरीय आरण्यकम्</b>	<b>1</b>
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः . . . . .	1
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	36
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	51
चतुर्थः प्रश्नः . . . . .	65
पञ्चमः प्रश्नः . . . . .	90
षष्ठः प्रश्नः . . . . .	120
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली . . . . .	134
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली . . . . .	140
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली . . . . .	145
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् . . . . .	150
 <b>कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्</b>	 <b>185</b>
प्रथमः प्रश्नः . . . . .	185
द्वितीयः प्रश्नः . . . . .	198
तृतीयः प्रश्नः . . . . .	213



## ॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।  
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ स॑स्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः॑।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥  
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमाक्षभिर्यज॑त्राः।  
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ स॑स्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः॑।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॒स्पति॑र्दधातु॥  
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒र्द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑  
रश्मि॑पत॒यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।  
पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त। म॒हाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः  
स्वः॑। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒त॥२॥

अ॒पाश्र्य॑ष्णिम॒पा र॑क्षः। अ॒पाश्र्य॑ष्णिम॒पा र॑घम्। अ॒पाँघ्रा॑मपं  
चा॒वर्ति॑म्। अ॒पदे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताꣳश्च। भु॒वनं॑  
दे॒व॒सूव॑रीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दीष॑त।  
शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॒ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-  
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।  
सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं काल-  
विशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याथ्स्यन्दते  
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते।  
एवं नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च  
महशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सवैः समाविष्टः। ऊरुः  
सन्न निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः  
प्रत्यक्षेण। नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरौ विक्लिधः पिङ्गः।  
एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते।  
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे  
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं  
तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा  
हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति।  
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर  
एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं९

रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पत्त्यस्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साक॒ञ्जाना॑ः सप्त॒थमा॑हुरेक॒जम्। षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो  
देव॒जा इति॑। तेषा॑मि॒ष्टानि॑ विहि॒तानि॑ धाम॒शः। स्था॒त्रे  
रे॒जन्ते॑ वि॒कृतानि॑ रूप॒शः। को नु॑ मर्या॒ अमि॑थितः।  
सखा॑ सखा॒यम॑ब्रवीत्। जहा॑को अ॒स्मदी॑षते। यस्ति॒त्याजं॑  
सखि॒विद॑ः सखा॒यम्। न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति।  
यदी॑ः शृ॒णोत्य॒लक॑ः शृ॒णोति॑॥८॥

न हि प्र॒वेदं॑ सु॒कृत॑स्य॒ पन्था॑मि॒ति। ऋ॒तुर्ऋ॒तुना॑  
नु॒द्यमा॑नः। वि॒नना॑दा॒भिधा॑वः। षष्टि॑श्च त्रि॒ंशका॑ व॒ल्गाः।  
शु॒क्लकृ॑ष्णौ च॒ षाष्टि॑कौ। सा॒रा॒ग॒व॒स्त्रैर्ज॑रद॒क्षः। व॒स॒न्तो  
वसु॑भिः स॒ह। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ सवि॒तुः। प्रै॒ष॒कृत्प्र॑थ॒मः स्मृ॑तः।  
अ॒मूना॒दय॑तेत्य॒न्यान्॥९॥

अ॒मूःश्च॑ परि॒रक्ष॑तः। ए॒ता वा॑चः प्र॒युज्य॑न्ते।  
यत्रै॑तदु॒प॒दृश्य॑ते। ए॒तदे॒व वि॑जानी॒यात्। प्र॒माणं॑ का॒ल॒पर्य॑ये।  
वि॒शेष॑णं तु॑ वक्ष्यामः। ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त। शु॒क्लवा॑सां  
रु॒द्रग॑णः। ग्री॒ष्मेणा॑ऽऽव॒र्तते॑ स॒ह। नि॒जह॑न् पृथि॒वीं  
स॒र्वाम्॥१०॥

ज्यो॒तिषा॑ऽप्रति॒ख्येन॑ सः। वि॒श्वरू॒पाणि॑ वा॒सा॒ंसि॑।  
आ॒दि॒त्यानां॑ नि॒बोध॑त। सं॒व॒त्स॒रीणं॑ कर्म॒फल॑म्।

वर्षाभिर्ददता॑ सह। अदुःखो॑ दुःखचक्षुरिव। तद्भा॑ऽऽपीत  
इव॑ दृश्यते। शीतेना॑व्यथयन्निव। रुरु॑दक्ष इव॑ दृश्यते।  
ह्लादयते॑ ज्वल॑तश्चैव। शाम्य॑तश्चास्य॒ चक्षु॑षी। या॒ वै प्रजा  
भ्रं॑श्यन्ते। संव॑त्सरा॒न्ता भ्रं॑श्यन्ते। याः॒ प्रति॑तिष्ठन्ति।  
संव॑त्सरे ताः॒ प्रति॑तिष्ठन्ति। व॒र्षाभ्य॑ इत्य॒र्थः॥११॥

[३]

अक्षि॑दुःखोत्थि॑तस्यैव। वि॒प्रस॑न्ने क॒नीनि॑के। आङ्गे॑ चा॒द्र्गं  
ना॒स्ति। ऋ॒भूणां॑ तन्नि॒बोध॑त। क॒न॒काभा॑नि॒ वासा॒॑सि।  
अ॒ह॒ता॒नि नि॒बोध॑त। अ॒न्नम॑श्री॒तं मृ॒ज्मी॒त। अ॒हं वो  
जी॒व॒नप्र॑दः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। श॒रद्य॑त्रोप॒दृश्य॑ते॥१२॥

अभिधू॑न्वन्तोऽभिघ्न॑न्त इव। वा॒तव॑न्तो म॒रुद्ग॑णाः।  
अमु॑तो जेतुमिषुमु॑खमिव। सन्न॑द्धाः सह॑ द॒दृशे॑ ह।  
अप॑ध्वस्तैर्व॒स्तिव॑र्णैरिव। वि॒शि॒खासः॑ कप॒र्दिनः॑। अ॒क्रुद्ध॑स्य  
यो॒त्स्य॑मानस्य। क्रुद्ध॑स्यैव॒ लोहि॑नी। हे॒मत॑श्चक्षु॑षी वि॒द्यात्।  
अ॒क्ष्णयोः॑ क्षिप॒णोरि॑व॥१३॥

दुर्भिक्षं॑ दे॒वलो॑केषु। म॒नूना॑मु॒दकं॑ गृहे। ए॒ता वा॒चः  
प्र॑वदन्तीः। वै॒द्युतो॑ यान्ति॒ शैशि॑रीः। ता अ॒ग्निः प॑वमना॒  
अन्वै॑क्षत। इ॒ह जी॑वि॒काम॑परिपश्यन्। तस्यै॒षा भ॑वति।  
इ॒हेह॑वः स्वत॒पसः॑। मरु॑तः॒ सूर्य॑त्वचः। शर्म॑ स॒प्रथा॑  
आवृ॑णे॥१४॥

[४]

अति॑ता॒म्राणि॑ वासा॒॒सि। अ॒ष्टि॒वज्रि॑श॒तघ्नि॑ च। वि॒श्वे दे॒वा



विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चता। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्बुधस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंस्नातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम्। उपसृहि तं

नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह। असुरान्  
परिवृश्चति। पृथिव्यं शुमती। तामन्ववस्थितः संवत्सरो दिव  
च। नैवं विदुषाऽऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्।  
यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गाल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलानि।  
सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं संनिर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान्  
विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना  
अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरुं न  
जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।  
इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त  
साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे  
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति।  
भस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त  
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्त्सप्त  
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न  
हि शेकुमिव महामेरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं  
परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरुम्।  
एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति।  
तस्मादिह तप्त्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्वावं इन्द्र ते शत५ शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्र५ सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। काय५ संवत्सरो मिथः। काहः केयं देव रात्री। क्व मासा ऋतवः श्रिताः। अर्धमासा मुहूर्ताः। निमेषास्त्रुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्यं समाहिताः॥२६॥

अ॒भ्रा॑ण्य॒पः प्र॑पद्यन्ते। वि॒द्यु॒त्सूर्ये॑ स॒माहि॑ता। अन॒वर्णे॑ इ॒मे  
भू॒मी। इ॒यं चा॑ऽसौ च॒ रोद॑सी। कि॒ं॒स्वि॒दत्रा॑न्तरा भू॒तम्।  
ये॒ने॒मे वि॑धृते उ॒भे। वि॒ष्णु॒ना वि॑धृते भू॒मी। इति॑ व॒त्स॒स्य  
वे॒द॒ना। इ॒रा॒वती॑ धे॒नु॒मती॑ हि भू॒तम्। सू॒य॒व॒सिनी॑ म॒नु॒षे  
द॒श॒स्ये॑॥ २७ ॥

व्य॑ष्ट॒भ्रा॒द्रोद॑सी वि॒ष्णवे॑ते। दा॒ध॒र्थं पृ॒थि॒वीम॒भितो॑  
म॒यू॒खैः। किं॑ तद्वि॒ष्णोर्ब॑लमाहुः। का॒ दी॒प्तिः किं॑  
प॒राय॑णम्। ए॒को य॒द्धार॑यद्दे॒वः। रे॒जती॑ रोद॒सी उ॒भे।  
वा॒ताद्वि॒ष्णोर्ब॑लमाहुः। अ॒क्षरा॑दी॒प्तिरु॑च्यते। त्रि॒पदा॑द्धार॑यद्दे॒वः।  
यद्वि॒ष्णोरे॑क॒मुत्त॑मम्॥ २८ ॥

अ॒ग्नयो॑ वा॒यव॑श्चै॒व। ए॒तद॑स्य प॒राय॑णम्। पृ॒च्छामि॑ त्वा  
प॑रं मृ॒त्युम्। अ॒वमं॑ म॒ध्यम॑श्च॒तुम्। लो॒कं च॒ पु॒ण्य॑पा॒पाना॑म्।  
ए॒तत्पृ॑च्छामि॒ सम्प्र॑ति। अ॒मुमा॑हुः प॑रं मृ॒त्युम्। प॒वमा॑नं तु  
म॒ध्यम॑म्। अ॒ग्निरे॒वाव॑मो मृ॒त्युः। च॒न्द्रमा॑श्चतु॒रुच्य॑ते॥ २९ ॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॑रं मृ॒त्युम्। पा॒पाः सं॑यन्ति॒ सर्व॑दा।  
आ॒भो॒गास्त्वे॒व सं॑यन्ति। य॒त्र पु॑ण्य॒कृतो॑ ज॒नाः। ततो॑  
म॒ध्यम॑मायन्ति। च॒तु॒म॒ग्निं च॒ सम्प्र॑ति। पृ॒च्छामि॑ त्वा  
पा॒प॒कृतः॑। य॒त्र या॑तय॒ते य॑मः। त्वं न॒स्तद्ब्र॑ह्मन् प्रब्रू॒हि। य॒दि  
वे॒त्थाऽस॒तो गृ॑हान्॥ ३० ॥

क॒श्यपा॑दुदि॒ताः सूर्याः॑। पा॒पान्नि॑घ्नन्ति॒ सर्व॑दा।

रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः  
प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र  
तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः  
स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं  
मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो  
भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा  
भवति। आयस्मिन्सुत वासवाः। रोहन्ति पूर्या रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।  
कश्यपः पश्यको भवति। यथ्सर्वं परिपश्यतीति  
सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने  
नयं सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि  
विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं  
विधेमेति॥ ३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो  
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।  
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।  
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-  
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥ ३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला

अंतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपंतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं  
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।  
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्।  
अङ्गारिर्बभ्रारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः।  
मूर्धन्वान्धसूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च  
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि  
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी  
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।  
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः  
स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये  
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।  
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा  
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति।  
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं  
जिन्वन्त्यग्नय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते।  
महर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।  
छन्दोभिश्चतुर्त्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छं  
 योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः  
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।  
 शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा  
 (३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृदियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना  
 भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः  
 पतिर्व्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।  
 सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।  
 विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ। भद्रा वां पूषणाविह  
 रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः  
 स५ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती  
 आगत५ सूर्यया सह। त्युग्रौह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं  
 न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनोभिरात्मन्वतीभिः।  
 अन्तरिक्षप्रुद्धिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः  
 पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्तार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपङ्क्तिः  
 षडश्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।  
 आपपूर्षम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्य५ सुतृप्तं

विंदित्वैव। बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्त्सोमं तृप्सुषु।  
स सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स  
तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति  
परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः।  
अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वृत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो  
रात्रिः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ  
वृत्सौ। अग्निश्चाऽऽदित्यश्च। रात्रेर्वृत्सः। श्वेत आदित्यः।  
अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ  
वृत्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता  
अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वृत्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ  
तावेव प्रतिपद्येते। सेयं रात्रीं गर्भिणीं पुत्रेण संवसति। तस्या  
वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्।  
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति।  
य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य  
वृत्सः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रत्नो अभिरक्षति



व्रतम्। म॒हः संमु॒द्रं वरु॑णस्ति॒रोद॑धे। धीरा॑ इच्छे॒कुर्ध॑रु॒णेष्वार॑भम्।  
 प॒वित्रं॑ ते॒ वित॑तं ब्रह्म॑ण॒स्पते॑। प्रभु॑र्गात्राणि॒ पर्य॑षिवि॒श्वतः॑।  
 अत॑प्ततनू॒र्न तदा॑मो अ॒श्रुते। श्रु॒तासु॑ इद्वह॑न्त॒स्तत्स॑मा॒शत।  
 ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्। अस॑तः स॒द्ये तत॑क्षुः॥४८॥

ऋष॑यः स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत्। सर्वे॑ऽत्रयो अ॒ंगस्त्य॑श्च। नक्ष॑त्रैः  
 शङ्क॑तोऽवसन्। अथ॑ स॒वितुः॑ श्यावा॒श्वस्या॑ऽवर्ति॒काम॑स्य।  
 अमी॑ य ऋ॒क्षा निहि॑तास उ॒च्चा। नक्तं॑ दद॑श्चे॒ कुह॑चिद्वि॒वैयुः॑।  
 अद॑ब्धानि॒ वरु॑णस्य व्र॒तानि॑। वि॒चाक॑श॒च्चन्द्र॑मा॒ नक्ष॑त्रमेति।  
 तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यम्। भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि॥४९॥

धियो॒ यो नः॑ प्रचो॒दया॑त्। तत्स॑वि॒तुर्वृणी॑महे। वयं॑  
 दे॒वस्य॑ भो॒ज॑नम्। श्रेष्ठ॑ सर्व॒धात॑मम्। तुरं॑ भग॑स्य धीमहि।  
 अपा॑गू॒हत स॒विता॒ तृभीन्। सर्वा॑न्दि॒वो अ॒न्यसः॑। नक्तं॑  
 तान्य॑भवन्द्दृ॒शे। अ॒स्थ्य॒स्त्रा सम्भ॑विष्यामः। नाम॒ नामै॒व नाम॑  
 मे॥५०॥

नपु॑ंसकं पु॒माः स्य॑स्मि। स्थाव॑रोऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः।  
 य॒जेऽय॑क्षि॒ यष्टा॑हे च। मया॑ भू॒तान्य॑यक्षत। प॒शवो॑ मम॑  
 भू॒तानि॑। अनू॒बन्धो॑ऽस्म्यहं वि॒भुः। स्त्रियः॑ स॒तीः। ता उ॑मे  
 पु॑ंस आ॒हुः। पश्य॑दक्ष॒ण्वान्न॑विचै॒तद॒न्यः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स  
 इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता वि॒ज्ञाना॑त्स॒वितुः॑ पि॒तास॑त्। अ॒न्यो म॑णिम॒विन्द॑त्।

तमनङ्गुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असञ्चत।  
ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु  
जनः श्रद्दध्यात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितं रुदितं  
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि  
स्नेव विद्धि तत्। अतृष्यंस्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता  
मे मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च  
चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्रीवः  
प्रत्यमुञ्चत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असञ्चत। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्।  
यदि प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवस्य व्रतम्।  
आतमग्रे रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्।  
वातध्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे  
युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये  
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह  
ता विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधमं सन्धम। आदित्ये  
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि यः पुमान्। इतः सिक्तं  
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य

एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः। संवत्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण। अरुणाश्वा इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः प्रतीच्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति।

वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं  
विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण  
आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद  
न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।  
अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न  
चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं  
दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं  
महीम्। अदितिर्द्यौरदितिर्न्तरिक्षम्। अदितिर्माता  
स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।  
अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये  
जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रेत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रेत्पूव्यं  
युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदितिः।  
ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च।  
अंशश्च भगेश्च। इन्द्रश्च विवस्वाश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो  
हंसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः  
प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति।  
मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगाः।  
असौ योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायास्तमेति।  
मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायास्तङ्गाः।  
असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः।  
असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा  
मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि  
नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति  
च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत्  
मोत्सृपत्॥६५॥

इमे मासांश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति  
चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम  
प्राणैरपप्रसृपत् मोत्सृपत्। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां  
प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्।  
मा मम प्राणैरपप्रसृपत् मोत्सृपत्। अयं संवत्सरः। सर्वेषां  
भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒  
 मोत्सृ॑प। इ॒दमहः॑। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चोत्स॑र्पति  
 च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒  
 मोत्सृ॑प। इ॒यं रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒  
 चोत्स॑र्पति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑  
 प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः। एत॑द्वो मिथुनं मा  
 नो मिथु॑नं री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदि॒त्यस्याष्ट॑पु॒रुष॒स्य। वसू॑नामादि॒त्यानां॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा  
 भा॒नि। आदि॒त्याना॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।  
 स॒तां स॒त्याना॑म्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।  
 अ॒भिधू॑न्वताम॒भिघ्न॑ताम्। वा॒तव॑तां म॒रुता॑म्। आदि॒त्यानां॑  
 स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऋ॒भूणा॑मादि॒त्यानां॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वि॒श्वेषां॑ दे॒वाना॑म्। आदि॒त्यानां॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। सं॒वत्स॑रस्य स॒वितुः॑। आदि॒त्यस्य॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः। रश्म॑यो वो मिथुनं मा  
 नो मिथु॑नं री॒द्वम्॥६८॥

[१५]

आ॒रोग॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। भ्रा॒जस्य॑ स्थाने  
 स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒टर॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प॒तङ्ग॑स्य  
 स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। स्व॒र्णर॑स्य स्थाने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।

ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने  
स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ  
भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥  
[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां  
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां  
स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने  
स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा  
भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां  
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां  
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां  
स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां  
रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां  
स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने  
स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने  
स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा

भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।  
 वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः  
 स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

---

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा  
 भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।  
 नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस  
 उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य  
 स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं  
 मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७२॥

---

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।  
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।  
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।  
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ  
 यस्मिन्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥७३॥

---

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो  
 वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः  
 पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।

---



त्वष्टा॑ वो रू॒पैरु॒परि॑ष्टादुप॑दधताम्। संज्ञानं॑ वः प॑श्चादिति।  
 आ॒दि॒त्यः सर्वो॑ऽग्निः पृ॒थि॒व्याम्। वा॒युरन्तरि॑क्षे। सूर्यो॑ दि॒वि।  
 च॒न्द्रमा॑ दि॒क्षु। नक्ष॑त्राणि॒ स्वलो॑के। ए॒वा ह्ये॒वा। ए॒वा ह्य॑ग्ने।  
 ए॒वा हि वा॑यो। ए॒वा ही॑न्द्र। ए॒वा हि पू॑षन्। ए॒वा हि  
 दे॒वाः॥ ७४॥

[२०]

आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः।  
 अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्चा॑  
 रश्मि॑पत॒यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।  
 पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सु॒त। म॒हाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः  
 स्वः॥ ७५॥

दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सु॒त। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा  
 रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पा॑घ्नाम॒पचा॑वर्तिम्।  
 अ॒पदे॒वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीरजी॑ताश्च। भुव॑नं दे॒व॒सूव॑रीः।  
 आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॑षत॥ ७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।  
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्तू॑नूभिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।  
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु।  
 के॒तवो॒ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॑ वा॒तर॑श॒नाः। प्र॒तिष्ठाꣳ श॑तधा॑  
 हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ श॒न्तमा॑ भवन्तु।

दि॒व्या आप॒ ओष॑धयः। सु॒मृ॒डी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म  
स॒न्द्दि॒शि॥७७॥

[२१]

यो॑ऽपां पु॒ष्पं वे॑द। पु॒ष्प॒वान् प्र॒जावा॑न् प॒शुमा॑न् भ॒वति॑।  
च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पां पु॒ष्पम्। पु॒ष्प॒वान् प्र॒जावा॑न् प॒शुमा॑न् भ॒वति॑।  
य ए॒वं वे॑द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वे॑द। आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑।  
अ॒ग्नि॒र्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। यो॑ऽग्नेरा॒यत॑नं  
वे॑द॥७८॥

आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। आपो॒ वा अ॒ग्नेरा॒यत॑नम्।  
आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। य ए॒वं वे॑द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वे॑द।  
आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। वा॒युर्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान्  
भ॒वति॑। यो वा॒योरा॒यत॑नं वे॑द। आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑॥७९॥

आपो॒ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। य ए॒वं  
वे॑द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं वे॑द। आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। अ॒सौ वै  
तप॑न्न॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। यो॑ऽमु॒ष्य॒ तप॑त  
आ॒यत॑नं वे॑द। आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। आपो॒ वा अ॒मुष्य॒ तप॑त  
आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। य ए॒वं वे॑द। यो॑ऽपामा॒यत॑नं  
वे॑द। आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्।  
आ॒यत॑नवान् भ॒वति॑। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वे॑द। आ॒यत॑नवान्  
भ॒वति॑। आपो॒ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान्  
भ॒वति॑॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवत्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः संवत्सरस्याऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै संवत्सरस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयं सन्। सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च संस्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं

ची॒यते॑। अ॒सौ भुव॑नेऽप्यना॑हिताग्निरे॒ताः। तम॑भित॑ ए॒ता  
अ॒बीष्ट॑का॒ उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒होत्रे॑ दर्शपूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे  
चा॑तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति॑। ए॒तद्ध॑ स्म॒ वा  
आहुः॑ शण्डि॒लाः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।  
स॒व॒त्स॒रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः।  
अ॒मुमा॑दित्यं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥८७॥

ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। प्रा॒णान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।  
चा॒तुर्हो॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। ब्र॒ह्म प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।  
वैश्व॑सृ॒जम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। शरी॑रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।  
उ॒पा॒नुवा॒क्यमा॒शुम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः॥८८॥

इ॒माँल्लो॒कान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं  
चि॑न्वा॒न इति॑। य ए॒वासौ। इ॒तश्चा॒ऽमुत॑श्चा॒ऽव्य॑तीपा॒ती।  
तमि॑ति॑। यो॑ऽग्नेर्मि॒थूया वेद॑। मि॒थुन॒वान्भ॑वति। आपो॒ वा  
अ॒ग्नेर्मि॒थूयाः। मि॒थुन॒वान्भ॑वति। य ए॒वं वेद॑॥८९॥

[२२]

आपो॒ वा इ॒दमा॑सन्ध॒सलिल॑मेव। स प्र॒जाप॑तिरेकः  
पुष्कर॑पर्णे॒ सम॑भवत्। तस्यान्त॑र्म॒नसि॑ का॒मः सम॑वर्तत। इ॒दं  
सृ॑जेय॒मिति॑। तस्मा॒द्यत्पु॑रुषो॒ मन॑साऽभि॒गच्छ॑ति। तद्वा॒चा  
व॑दति। तत्कर्म॑णा करोति। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। का॒मस्त॑दग्ने  
सम॑वर्त॒ताधि॑। मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो  
मनीषेति। उपैन्तदुपेनमति। यत्कामो भवति। य एवं  
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य  
यन्मासमासीत्। ततोऽरुणाः केतवो वातरशना ऋषय  
उदतिष्ठन्॥११॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो  
रसः। सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्।  
मम वैत्वङ्मासा समभूत्॥१२॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य  
पुरुषत्वम्। स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्।  
भूत्वोदतिष्ठत्। तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः। त्वमिदं  
पूर्वः कुरुष्वेति। स इत आदायाऽऽपः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत आदित्य  
उदतिष्ठत्। सा प्राची दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत  
उपादधात्। एवाह्यग्र इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा  
दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादधात्। एवा हि  
वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः  
केतुरुत्तरत उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र  
उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्य उपादधात्।

ए॒वा हि पू॒षन्नि॒ति। ततो॒ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। से॒यं दिक्॥१५॥

अथा॑रु॒णः के॒तुरु॒परि॑ष्ठादु॒पाद॑धात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑।  
ततो॑ दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः। ग॒न्ध॒र्वाप्स॒रस॒श्चोद॑तिष्ठन्। सो॒र्ध्वा  
दिक्। या वि॒प्रुषो॑ वि॒परा॑पतन्। ताभ्योऽसु॑रा रक्षा॑सि  
पिशा॒चाश्चोद॑तिष्ठन्। तस्मा॒त्ते परा॑भवन्। वि॒प्रुङ्क्षो॑ हि ते  
सम॑भवन्। तदे॒षाऽभ्यनू॑क्ता॥१६॥

आपो॑ ह॒ यद्वृ॑हतीर्ग॒र्भमा॑यन्। दक्षं॑ दधा॑ना ज॒नय॑न्तीः  
स्वय॑म्भुम्। तत॑ इ॒मेध्य॑सृ॒ज्यन्त॑ सर्गाः॑। अ॒द्ध्यो वा इ॒दं  
सम॑भूत्। तस्मा॑दि॒दं सर्वं॑ ब्रह्म॑ स्वय॑म्ब्विति॑। तस्मा॑दि॒दं  
सर्वं॑ शि॒र्थिल॑मि॒वाऽध्रु॑वमि॒वाभव॑त्। प्र॒जाप॑तिर्वा॒व  
तत्। आ॒त्मना॑ऽऽत्मानं॑ वि॒धाय॑। तदे॒वानु॑प्रावि॑शत्।  
तदे॒षाऽभ्यनू॑क्ता॥१७॥

वि॒धाय॑ लो॒कान् वि॒धाय॑ भू॒तानि॑। वि॒धाय॑ सर्वाः॑  
प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑। प्र॒जाप॑तिः प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑।  
आ॒त्मना॑ऽऽत्मानं॑म॒भि संवि॑वेशेति॑। सर्व॑मे॒वेद॑मा॒त्वा।  
सर्व॑मव॒रुद्ध॑। तदे॒वानु॑प्रवि॑शति। य ए॒वं वेद॑॥१८॥

[२३]

चतु॑ष्टय्य॒ आपो॑ गृह्णाति। च॒त्वारि॒ वा अ॒पा रू॒पाणि॑।  
मेघो॑ वि॒द्युत्। स्त॒नयि॑तु॒र्वृष्टिः॑। ता॒न्येवाव॑रु॒न्धे। आ॒तप॑ति  
वर्ष्या॑ गृह्णाति। ताः पु॒रस्ता॒दुप॑दधाति। ए॒ता वै ब्र॑ह्मवर्च॒स्या

आपः। मुख॒त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒समव॑रुन्धे। तस्मा॑न्मुख॒तो  
ब्र॑ह्मवर्च॒सित॑रः॥१९॥

कूप्या॑ गृह्णाति। ता दक्षिण॒त उप॑दधाति। ए॒ता  
वै तेज॒स्विनी॒रापः॑। तेज॑ ए॒वास्य॑ दक्षिण॒तो द॑धाति।  
तस्मा॒दक्षि॒णोऽर्ध॑स्तेज॒स्वित॑रः। स्था॒वरा गृ॑ह्णाति। ताः  
प॒श्चादु॑पदधाति। प्रति॑ष्ठिता॒ वै स्था॑व॒राः। प॒श्चादे॒व प्रति॑तिष्ठति।  
वह॑न्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तर॒त उप॑दधाति। ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्ग॑तीरि॒व  
आकू॑ज॒तीरि॒व धा॑वन्तीः। ओज॑ ए॒वास्यो॑त्तर॒तो द॑धाति।  
तस्मा॒दुत्त॑रोऽर्ध॑ ओज॒स्वित॑रः। स॒म्भार्या गृ॑ह्णाति। ता मध्य॒  
उप॑दधाति। इ॒यं वै स॑म्भार्याः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑तिष्ठति।  
प॒ल्व॒ल्या गृ॑ह्णाति। ता उ॒परि॑ष्ठादुपाद॑धाति॥१०१॥

अ॒सौ वै प॑ल्व॒याः। अ॒मुष्या॑मे॒व प्रति॑तिष्ठति।  
दिक्षू॑पदधाति। दिक्षु॒ वा आपः॑। अ॒न्नं वा आपः॑।  
अ॒द्ध्यो वा अ॒न्नं जा॑यते। यदे॒वाद्ध्यो॑ऽन्नं जा॑यते। तदव॑रुन्धे।  
तं वा ए॒तम॑रु॒णाः के॒तवो॑ वात॑रश॒ना ऋ॒षयो॑ऽचिन्वन्।  
तस्मा॑दारुणके॒तुकः॑॥१०२॥

तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। के॒तवो॑ अरु॒णास॑श्च। ऋ॒षयो॑ वात॑रश॒नाः।  
प्रति॑ष्ठा॒ं श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॑मि॒ति।  
श॒तश॑श्चै॒व स॒हस्र॑शश्च॒ प्रति॑तिष्ठति। य ए॒तम॑ग्निं चि॑नुते। य  
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑॥१०३॥

जा॒नु॒द॒ग्री॒मु॒त्तर॒वे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॒रय॒ति। अ॒पां  
सर्व॑त्वाय॑। पु॒ष्कर॒पर्णं॑ रु॒क्मं पु॒रुष॑मित्युप॑दधाति। तपो॑  
वै पु॒ष्कर॒पर्णम्। स॒त्यं रु॒क्मः। अ॒मृतं॑ पु॒रुषः॑। ए॒ताव॒द्वा  
वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्। याव॑दे॒वास्ति॑॥१०४॥

तदव॑रुन्धे। कूर्ममुप॑दधाति। अ॒पामे॒व मे॒धम॑वरुन्धे। अथो॑  
स्वर्ग॑स्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्मा-  
द॒स्मादि॒तोऽमु॑तः। अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॒श्वस्कर॑र्द्धिया॒  
इति॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। लो॒कं पृ॑णच्छु॒द्रं पृ॑ण॥१०५॥

यास्ति॒स्रः पर॑म॒जाः। इन्द्र॑घोषा वो वसु॑भिरे॒वाह्ये॑वेति। पञ्च-  
चित॑य॒ उप॑दधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः। तं चि॑नुते।  
लो॒कं पृ॑णया द्वितीया॒मुप॑दधाति। पञ्च॑ पदा॒ वै वि॒राट्। तस्या॒  
वा इ॒यं पादः॑। अ॒न्तरि॑क्षं॒ पादः॑। द्यौः॒ पादः॑। दि॒शः पादः॑।  
प॒रोर॑जाः॒ पादः॑। वि॒राज्ये॑व प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते।  
य उ॑चैनमे॒वं वेद॑॥१०६॥

[२५]

अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। तम॑भित ए॒ता अ॒बीष्टका॑  
उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒होत्रे॑ द॑र्शपूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॑न्धे  
चा॑तुर्मा॒स्येषु॑। अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति। अथ॑  
ह स्मा॒हारु॑णः स्वा॒यम्भु॑वः। सा॒वि॒त्रः सर्वो॑ऽग्नि॒रित्यन॑नुषङ्गं  
म॒न्याम॑हे। नाना॒ वा ए॒तेषां॑ वी॒र्या॑णि। क॒म॒ग्निं चि॑नुते॥१०७॥

स॒त्रि॒यम॒ग्निं चि॑न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं



चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सः स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः। सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याः ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षणको भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरः चिन्वीत। वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः। ब्रह्मवर्चस्कामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं

कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा  
 एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनतिदाहाय। न पुष्करपुर्णानि हिरण्यं  
 वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।  
 नोदकस्याघातुकान्येनोदकानि भवन्ति। अघातुका आपः।  
 य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं  
 च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु।  
 आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता  
 तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः।  
 सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं  
 कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठत मा स्वप्ता।  
 अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण  
 सयुजोषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो  
 लोको ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद।  
 अमृतेनाऽऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः  
 कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसां  
 सम्प्रीवृताम्। पुरं हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराङ्मुख्यज्यामयी। पराङ्मुख्यनाशकी।

इह चा॑मुत्र॑ चान्वे॒ति। वि॒द्वान्दे॒वासुरा॑नु॒भ्यान्। यत्कु॑मा॒री  
म॒न्द्रय॑ते। यद्यो॒षिद्यत्प॑तिव्रता॑। अरि॑ष्टं यत्किं च॑ क्रियते॑।  
अ॒ग्निस्तदनु॑वेधति। अ॒श्रुता॑सः श्रुता॑सश्च॥११७॥

यज्वानो॑ येऽप्य॑यज्वनः॑। स्वर्य॑न्तो नापे॑क्षन्ते। इन्द्र॑मग्निं  
च॑ ये वि॒दुः। सिक॑ता इव संय॑न्ति। र॒श्मिभिः॑ समुदीरि॑ताः।  
अ॒स्माल्लो॒काद॑मुष्मा॒च्च। ऋषि॑भिरदात्पृ॒श्निभिः॑। अपे॑तु वीत॒ वि  
च॑ सर्प॒तातः॑। येऽत्र॑ स्थ पु॒राणा॑ ये च॒ नूत॑नाः। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तु-  
भिर्व्य॑क्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दात्वव॒सान॑मस्मै। नृ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृष्टा  
ये च॒ कृष्ट॑जाः। कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॑ताः।  
रेतः॑ पीता॒ आण्ड॑पीताः। अ॒ङ्गारे॑षु च॒ ये हु॑ताः। उ॒भया॑न्  
पुत्र॑पौत्र॒कान्। युवे॑ऽहं य॒मराज॑गान्। श॒तमि॑न्नु श॒रदः॑॥११९॥

अदो॑ यद्व॒ह्म विल॑बम्। पि॒तृणां॑ च॒ यम॑स्य॒ च।  
वरु॑णस्याश्विनो॒रग्नेः॑। म॒रुता॑ च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यवणं मे  
अस्तु। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ नाको ब्र॒ह्मिश्र॑वो रायो  
धन॑म्। पु॒त्राना॑पो दे॒वीरि॒हाऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शीर्ष्णीं च। अपेतो॑ निर्ऋ॒तिः॑ ह॒थः।  
परि॑बाधः॑ श्वेतकुक्षम्। निजङ्घ॑ः शब॒लोद॑रम्। स॒ तान्  
वा॒च्याय॑या स॒ह। अग्ने॑ नाशय स॒न्दृशः॑। ई॒र्ष्या॒सूये॑ बु॒भुक्षा॑म्।  
म॒न्युं कृ॒त्यां च॑ दीधिरे। रथे॑न किं॑शुकाव॑ता। अग्ने॑ नाशय

सुन्दशः॥१२१॥

[२८]

पुर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषै। स नो  
यवसमिच्छतु। इदं वचः पुर्जन्याय स्वराजै। हृदो  
अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।  
सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां  
कृणोत्यर्वताम्। पुर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु  
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।  
यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय  
वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन  
माममृतं कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्भ्यस्तिरोऽधाऽजायत। तवं वैश्रवणः संदा। तिरौऽधेहि  
सपत्नान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः।  
रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि  
नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति  
हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं  
विराजम्। सुदरशने च क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ।  
शतद्वाट्टारंगमन्ता। संहार्यं नगरं तवं। इति मन्त्राः।

कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिः हरेत्। हिरण्यनाभये  
वितुदये कौबेरायाय बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हत्वोपतिष्ठेत्।  
क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणा वयुः स्मः। नमस्ते  
अस्तु मा मा हिंसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ  
तमग्निमादधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः।  
तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां  
लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत।  
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा। तिरोऽधा  
भुवः स्वाहा। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः  
स्वाहा। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरहुता भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत।  
परः सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः  
सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था  
न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुंको भ्राता। ममान्तरहृदये  
श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्।  
मयि स्वाहा। राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं  
वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्।  
कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय

नमः। के॒तवो॒ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॒ वात॑र॒शनाः। प्र॒ति॒ष्ठा॑  
श॒तधा॑ हि। स॒माहि॑तासो सहस्र॒धाय॑सम्। शि॒वा नः॒ शन्त॑मा  
भवन्तु। दि॒व्या आप॒ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का सर॑स्वति। मा  
ते॒ व्योम॑ स॒न्दृशि॑॥१२९॥

[३१]

संव॑त्सरमेत॒द्व्रतं॑ चरेत्। द्वौ वा मा॒सौ। नियमः  
स॒मासे॒न। तस्मि॑न्नियम॒विशेषाः। त्रिष॑वणमुदकोपस्पर्शी।  
चतु॑र्थकालपान॒भक्तः॑ स्यात्। अहर॑हर्वा भैक्ष॒मश्री॒यात्।  
औदु॑म्बरीभिः समि॒द्धिरग्निं॑ परि॒चरेत्। पुन॑र्मामैत्विन्द्रियमि-  
त्येते॒नानु॑वाकेन। उद्ध॑तपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अ॒सञ्च॒यवान्। अ॒ग्नये॑ वायवे॒ सूर्या॒य। ब्र॒ह्मणे॑ प्र॒जाप॑तये।  
चन्द्र॑मसे न॒क्षत्रे॒भ्यः। ऋ॒तुभ्यः॑ सं॒वत्स॑राय। वरु॒णाय॑रुणायेति  
व्र॒तहो॑माः। प्र॒वर्ग्य॑व॒दादेशः॑। अरु॒णाः का॑ण्ड॒ऋषयः॑। अरण्ये-  
ऽधी॒यीरन्। भ॒द्रं कर्णे॑भिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महा॑नाम्नीभिरुदकं स॒ंस्पर्श॑। तमाचा॒र्यो द॒द्यात्। शि॒वा  
नः शन्त॑मेत्योषधी॒राल॒भते। सु॒मृडीके॑ति भूमिम्। ए॒वम॑पव॒र्गे।  
धे॒नुर्दक्षि॑णा। क॒सं वास॑श्च क्षौमम्। अ॒न्यद्वा शु॒क्लम्।  
य॒थाश॑क्ति वा। ए॒व॒स्वाध्या॑यध॒र्मेण॑। अरण्ये॑ऽधीयी॒त।  
तप॑स्वी पु॒ण्यो भ॑वति तपस्वी पु॒ण्यो भ॑वति॥१३२॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणुयाम॒ देवाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः।  
 स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः।  
 स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥  
 ॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

## ॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम  
 ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते  
 करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां  
 वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः  
 सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा  
 अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं  
 लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्  
 प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो  
 यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते  
 यजंत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत याजयेद्यजंत वा  
 यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं  
 बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं  
 प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्  
 प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो  
 नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति  
 तस्मादुत्तिष्ठन्तः ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति  
 यावदस्तमन्वंगान्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-  
 ऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते ब्रह्मवादिनः



पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं  
 विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि  
 मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन  
 पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन्  
 कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्सकलं भद्रमश्नुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति  
 ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं वेद॥२॥

[२]

यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा  
 मुश्चतर्तस्यर्तेन मामित। देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृत-  
 मूदिम। तस्मान्न इह मुश्चत विश्वे देवाः सजोषंसः। ऋतेन  
 द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं  
 चानृतमूदिम। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः।  
 ते नो मुश्चन्त्वेनसो यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत  
 जामिशंसाज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः। अनाधृष्टं  
 देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माज्जातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्ध्यां शिश्रैर्यदनृतं  
 चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुश्चतु  
 चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन  
 सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं  
 ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह  
 येन यमस्य निधिना चरामि। एतत्तदग्ने अनृणो भवामि

जीवन्नेव प्रति तत्तं दधामि। यन्मयि माता यदा पिपेष  
 यदन्तरिक्षं यदाशसार्तिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता  
 यदापं इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो  
 अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यन्नृणमहं बभूवादित्सन्वा सञ्जगर जनैभ्यः।  
 अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां  
 चक्र किल्बिषाण्यक्षाणां वश्रमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या  
 च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये  
 राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव  
 इत्समानो यमस्य लोके अधिरञ्जुराय। अव ते हेळ  
 उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्ने स त्वं  
 नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निर्ऋथो यश्च निस्वनः।  
 तेऽ(१)स्मद्यक्षमनागसो दूरादूरमचीचतम्। निर्यक्षमचीचते  
 कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै  
 प्रसुवामसि। दुःशः५सानुशः५साभ्यां घणेनानुघणेन च।  
 तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा  
 पर्यसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा सः शिवेन। त्वष्टा नो  
 अत्र विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधद्यमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण

आया॑ति॒ परा॒यक्ष्म॑ꣳ सु॒वामि॑ ते। आ॒युर्दा॑ अ॒ग्ने ह॒विषो॑  
 जुषा॑णो घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒  
 गव्यं॑ पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादिमम्। इ॒मम॑ग्र॒ आयु॑षे॒ वर्च॑से  
 कृधि॑ ति॒ग्ममो॒जो वरु॑ण॒ सꣳशि॑शाधि। मा॒तेवा॑स्मा अ॒दिते॒  
 शर्म॑ यच्छु॒ विश्वे॑ दे॒वा ज॑रदष्टिर्यथाऽस॑त्। अ॒ग्र आ॒यूꣳषि॑  
 पव॑स॒ आ सु॒वोर्ज॒मिष॑ च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्।  
 अ॒ग्ने पव॑स्व॒ स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑  
 पोष॑म्॥ ६॥

अ॒ग्निर्ऋ॒षिः पव॑मानः॒ पाञ्च॑जन्यः पुरो॒हितः॑। तमी॑महे  
 महा॒ग॒यम्। अ॒ग्ने जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताज्ञा॑तवेदो  
 नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अह॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ  
 उ॒द्भौ। स॒हसा॑ जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताज्ञा॑तवेदो  
 नुद॑स्व। अ॒धि नो॑ ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यꣳ स्या॑म  
 प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो  
 जिघा॑ꣳसति। ताꣳस्त्वं वृ॒त्रहं॑ जहि॒ वस्व॑स्मभ्य॒माभ॑र। अ॒ग्ने  
 यो नो॑ऽभि॒दास॑ति स॒मानो॑ यश्च नि॒ष्ठ्यः। तं व॒यꣳ स॒मिधं॑  
 कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ दध्मसि॥ ७॥

यो नः॑ शपा॒दश॑पतो॒ यश्च॑ नः॑ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॑  
 तस्मै॑ नि॒मृक्क॒ सर्वं॑ पा॒पꣳ स॒मूह॑ताम्। यो नः॑ स॒पत्नो॑  
 यो र॑णो॒ मर्तो॑ऽभि॒दास॑ति दे॒वाः। इ॒ध्मस्यै॑व प्र॒क्षाय॑तो॒ मा

तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि  
यश्च माम्। सर्वाऽस्तानग्रे सन्दह याश्चाहं द्वेष्मि ये च  
माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो  
अस्मान्दिफसाच्च सर्वाऽस्तान्मष्मषा कुरु। सशितं मे  
ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्। सशितं क्षत्रं मे जिष्णु  
यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो  
बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।  
पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः  
प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।  
वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स  
एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।  
वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यथ्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।  
अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तथ्सुवामि।  
अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य  
यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष लोकान्कृधि  
बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्  
पथो अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः  
प्रथमजा ऋतस्य। अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं  
तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

त॒तं त॒न्तु॒मन्वे॒के॒ अनु॒ सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्य॒माय॑नवत्।  
 अ॒ब॒न्ध्वे॒के॒ दद॑तः प्र॒यच्छा॑द्वातुं॒ चेच्छ॑क्र॒वा॒ऽसः॑ स्व॒र्ग ए॑षाम्।  
 आर॑भेथामनु॒ स॒र॑भेथा॒ऽसमा॑नं पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑  
 पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यद्गौ॒ तस्मै॑ गोत्रा॒येह॑ जाया॑पती॒ स॒र॑भेथाम्।  
 यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑ऽसि॒म।  
 अ॒ग्नि॒र्मा॒ तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒र्हप॑त्य॒ उन्नो॑ नेषदु॒रिता॑ या॒नि  
 च॒कृ॒म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो॒ ज॒नि॒त्रं भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भि॒श॑स्त  
 ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा  
 वि॒वि॒ध्मि॒ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ मद॒न्ते वि॒हाय॑ रोगं  
 त॒न्वा(१)॑ऽस्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्येम  
 पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यद॒न्नम॑द्व्यनृ॒तेन॑ दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त  
 वा॑ करिष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्या॒गो अ॑स्ति॒ यदे॒व किं  
 च॑ प्रतिज॒ग्राह॑म॒ग्नि॒र्मा॒ तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यद॒न्नम॑द्वि  
 बहु॒धा वि॒रूपं॑ वा॒सो॒ हिर॑ण्यमु॒त गा॒म॒जा॒मवि॑म। यद्दे॒वानां॑  
 चक्षु॒ष्या॒गो अ॑स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॒ प्रतिज॑ग्राह॒म॒ग्नि॒र्मा॒  
 तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यन्मया॑ मन॑सा वा॒चा कृ॑तमे॒नः  
 कदा॑चन। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्व॑ हि वे॒त्थ  
 यथा॑त॒थम्॥ १० ॥

[६]

वा॒त॒र॒श॒ना ह॒ वा ऋ॑षयः श्र॒म॒णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो  
 ब॑भूवुस्तानृष॑यो॒ऽर्थ॒माय॑ऽस्ते॒ नि॒लाय॑मचर॑ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः

कूश्माण्डानि तांस्तेष्वन्विन्दच्छ्रद्धया च तपसा च  
 तानृषयोऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो  
 वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि केन वः सपर्यामेति  
 तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनारेपसः स्यामेति त  
 एतानि सूक्तान्यपश्यन् यदेवा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहं  
 बभूवाऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय  
 प्रतिवेदयाम इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्याया-  
 स्तस्मान्मोक्षध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-  
 ऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहयात्पूतो देवलोकान्धसमंश्रुते॥११॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुह्याद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो  
 यथा भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति  
 यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यते यावदेनो  
 दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो  
 भवति संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति  
 यो मासः स संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते  
 चतुर्विंशतिः रात्रीर्दीक्षितो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः  
 संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो  
 भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं  
 पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः

संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति  
 त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते न  
 माऽसमंश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो  
 ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्याऽऽमिक्षा वैश्यस्याथो  
 सौम्येष्वध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं  
 धानाः सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्मं स्वयम्भ्वभ्यानंरुषत्  
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त  
 यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त  
 यदृचोऽध्यर्गीषत् ताः पर्याहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि  
 घृताहुतयो यथ्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो  
 मध्वाहुतयो यद्ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा  
 नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-  
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः  
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः संतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते  
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नौ  
 जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा  
 करोत्यप्यपस्तपितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलिः हरति  
 तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्ब्राह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः

सन्तिष्ठते यथ्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं यजुः सामं वा  
तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयंसः कूल्या अस्य  
पितृन्ध्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या  
यथ्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः  
कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा  
नाराशंसीर्मेदंसः कूल्या अस्य पितृन्ध्वधा अभिवहन्ति  
यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति यद्यजूंषि  
घृताहुतिभिर्यथ्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-  
हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा  
नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवाः स्तर्पयति त एनं तृप्ता  
आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च  
तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श  
उदीच्यां प्रागुदीच्यां वोदितं आदित्ये दक्षिणत  
उपवीयोपविश्य हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य  
सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य  
यत्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन  
यजूंषि यथ्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथ्सव्यं पाणिं  
पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते  
तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा



नाराश॑सीः प्री॑णाति॒ दर्भा॑णां म॒हदु॑प॒स्तीर्यो॑पस्थं॒ कृत्वा॑  
 प्राङा॑सीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा ए॒ष ओष॑धीना॒ रसो॑  
 यद्दर्भाः सर॑समेव ब्रह्म॑ कुरुते दक्षिणोत्त॑रौ पा॒णी पा॒दौ कृत्वा॑  
 सप॒वित्रा॒वोमि॑ति॒ प्रति॑पद्यत ए॒तद्वै यजु॑स्त्रयीं वि॒द्यां प्रत्ये॑षा  
 वागे॑तत्प॒रम॑म॒क्षरं॒ तदे॑तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तमृ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे व्योम॑न्  
 यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑ विश्वे॑ निषे॒दुर्य॑स्तन्न वेद॒ किमृ॑चा क॑रिष्यति॒  
 य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॒ इमे॒ समा॑सत॒ इति॒ त्री॒ने॒व प्रायु॑ङ्क्त॒ भूर्भुवः॑  
 स्वरि॑त्या॒हेत॑द्वै वा॒चः स॒त्यं यदे॒व वा॒चः स॒त्यं तत्प्रायु॑ङ्क्तथ  
 सावि॑त्रीं गा॒यत्रीं त्रि॑रन्वा॒ह प॒च्छोऽर्ध॑र्चशोऽन॒वान॑ र॒ संवि॑ता  
 श्रियः॑ प्रसवि॒ता श्रिय॑मे॒वाऽऽप्रो॑त्यथो॒ प्र॒ज्ञात॑ये॒व प्र॑ति॒पदा॒  
 छन्दा॑सि॒ प्रति॑पद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे॒ मन॑सा स्वाध्यायमधीयीत॒ दिवा॒ नक्तं॑ वेति॒ हं  
 स्माऽऽह॑ शौच आ॒हेय॑ उ॒तार॑ण्ये॒ऽबलं॑ उ॒त वा॒चो॒त तिष्ठ॑न्नु॒त  
 ब्रज॑न्नु॒ताऽऽसी॑न उ॒त शया॑नो॒ऽधीयी॑तै॒व स्वा॑ध्या॒यं तप॑स्वी  
 पु॒ण्यो भ॑वति॒ य ए॒वं वि॒द्वान्त्स्वा॑ध्यायमधी॑ते॒ नमो॑ ब्रह्म॑णे  
 नमो॑ अ॒स्त्वग्न॑ये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॑ ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे  
 नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑ क॑रोमि॥१६॥

[१२]

मध्य॑न्दि॒ने प्र॒बल॑मधीयीतासौ खलु॒ वावै॑ष आ॒दित्यो॑  
 यद्वा॒ह्मण॑स्तस्मात्त॒र्हि ते॑ऽक्षि॑णं॒ तप॑ति॒ तदे॑षाऽभ्यु॑क्ता।  
 चि॒त्रं दे॒वाना॑मु॒दगा॑दनी॒कं चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्या॒ग्नेः। आ॑ऽप्रा॒

द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति  
 स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक्  
 सायमवभृथो नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप  
 उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

---

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वरुषं  
 हविः स्तनयितुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो  
 वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति  
 विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां  
 स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं  
 नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां  
 वित्तस्य पूर्णां ददध्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति  
 भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं  
 गच्छति॥१८॥

---

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः  
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते  
 व्रजं स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसं  
 स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनु-  
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्-  
 स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः

सर्वान्पथो अ॒नृणा आ॒क्षीये॒मेत्य॒ग्निं वै जा॒तं पा॒प्मा ज॑ग्राह  
 तं दे॒वा आहु॑तीभिः पा॒प्मान॑मपा॒घ्नन्नाहु॑तीनां य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॑  
 दक्षि॑णाभिर्दक्षि॑णानां ब्राह्म॒णेन॑ ब्राह्म॒णस्य॑ छ॒न्दोभि॑श्छ॒न्दसा॑  
 स्वाध्या॒येनाप॑हतपाप्मा स्वाध्या॒यो दे॒वप॑वित्रं वा ए॒तत्तं  
 योऽनू॑त्सृजत्यभा॒गो वा॒चि भ॑वत्यभा॒गो ना॒के त॑देषाऽभ्यु॒क्ता।  
 यस्ति॒त्याज॑ सखि॒विद॑ सखा॒यं न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो  
 अ॑स्ति। यदी॑ शृ॒णोत्य॒लक॑ शृ॒णोति॑ न हि प्र॒वेद॑ सुकृ॒तस्य॑  
 पन्था॒मिति॑ तस्मा॑त्स्वाध्या॒योऽध्ये॑त॒व्यो यं यं क्र॑तुमधी॑ते  
 तेन॑ तेना॒स्येष्टं॑ भ॒वत्य॒ग्रेर्वा॒योरा॑दित्यस्य सायु॑ज्यं गच्छ॒ति  
 त॑देषाऽभ्यु॒क्ता। ये अ॒र्वाहु॑त वा पुरा॒णे वे॒दं वि॒द्वाः स॑म॒भितो॑  
 वद॑न्त्यादित्यमे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वि॒तीयं  
 तृ॒तीयं च॑ ह॒समि॑ति याव॑तीर्वे॒ दे॒वता॑स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑  
 ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑ वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे  
 नम॑स्कु॒र्यान्ना॒श्लीलं॑ की॒र्तये॑दे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑  
 वा गृ॒ह्णाति॑ या॒जयि॑त्वा॒ प्रति॑गृह्य॒ वाऽन॑श्न॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं  
 वे॒दम॑धी॒यीत॑ त्रिरा॒त्रं वा॑ सा॒वित्रीं॑ गा॒यत्री॑म॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॑  
 दक्षि॑णा॒ वरे॑णै॒व वर॑ः स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॑॥२०॥

[१६]

दुहे॑ ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दांसि॑ यो या॒जय॑ति॒ स  
 येन॑ य॒ज्ञक्र॑तुना॑ या॒जये॑त्सोऽर॑ण्यं प॒रेत्य॑ शुचौ दे॒शे

स्वा॑ध्या॒यमे॒वैन॒मधी॑यन्नासीत् तस्या॒नश॑नं दीक्षा स्था॒नमु॑प॒सद॒  
आस॑नं सु॒त्या वाग्जु॑हूर्मनं उप॒भृद्धृ॑तिर्ध्रु॒वा प्रा॑णो ह॒विः  
सामा॑ध्व॒र्युः स वा ए॒ष य॒ज्ञः प्रा॒णदक्षि॑णोऽन॑न्तदक्षिणः  
समृ॑द्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

क॒तिधा॒वकी॑र्णी प्रवि॒शति॑ चतु॒र्धेत्या॑हुर्ब्रह्मवा॒दिनो॑ म॒रुतः॑  
प्रा॒णैरिन्द्रं॑ बले॒न बृ॒हस्प॑तिं ब्रह्मवर्च॑सेना॒ग्निमे॒वेत॑रेण॒ सर्वे॑ण  
तस्यै॒तां प्राय॑श्चित्तिं वि॒दां च॑कार सुदे॒वः का॑श्यपो यो  
ब्र॑ह्मचा॒र्यव॑किरे॒दमा॒वास्या॑या ॥ रात्र्या॑म॒ग्निं प्र॑णीयोपसमा॒धाय॑  
द्विरा॒ज्यस्यो॑प॒घातं॑ जुहोति॒ कामा॑वकीर्णोऽस्म्यव॑कीर्णोऽस्मि  
काम॑ कामा॒य स्वा॒हा कामा॑भिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि॒ काम॑  
कामा॒य स्वा॒हेत्य॑मृतं॒ वा आ॒ज्यम॑मृतमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते  
हु॒त्वा प्र॑य॒ताञ्जलिः॑ कवा॒तिर्य॑ङ्मु॒ग्निम॒भिम॑न्त्रयेत् सं  
मा॑ऽऽसिश्चन्तु म॒रुतः॑ समिन्द्रः सं बृ॒हस्प॑तिः। सं  
मा॑ऽयम॒ग्निः सि॑श्चत्वायु॑षा च बले॒न चाऽऽयु॑ष्मन्तं करोत्  
मेति॑ प्रति॒ हास्मै॑ म॒रुतः॑ प्रा॒णान्द॑धति॒ प्रती॑न्द्रो बलं  
प्रति॑ बृ॒हस्प॑तिर्ब्रह्मवर्च॑सं प्रत्य॒ग्निरि॑तर॒त्सर्व॑ ॥ सर्व॑तनुर्भूत्वा  
सर्व॑मायुरेति॒ त्रिर॑भिम॑न्त्रयेत् त्रिष॒त्या हि दे॒वा योऽपू॑त  
इव॑ मन्ये॒त् स इ॒त्थं जु॑हुयादि॒त्थम॑भिम॑न्त्रयेत् पुनी॑त  
ए॒वाऽऽत्मा॑न॒मायु॑रे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते वरो॒ दक्षि॑णा वरे॒णैव॑ वरं  
स्पृ॒णोत्या॑त्मा हि वरः ॥ २२ ॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म  
 प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं  
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं  
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य  
 यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा  
 विष्णुरुहदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं  
 मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्  
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः  
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति जयति  
 स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते  
 नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य  
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि  
 त्वां भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः  
 शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च  
 नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां  
 प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता  
 एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः उदीच्यै दिशे याश्च  
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः ऊर्ध्वायै दिशे  
 याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै

दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्यं॑श्च॒ नमो॑  
 नमो॑ऽवान्त॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्यं॑श्च॒  
 नमो॑ नमो॑ गङ्गायमु॒नयो॑र्मध्ये॒ ये व॑स॒न्ति ते मे॑ प्रस॒न्नात्मा॑नश्चिरं  
 जी॒वितं॑ वर्ध॒यन्ति॑ नमो॑ गङ्गायमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमो॑  
 गङ्गायमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमः॥ २४॥

[२०]

ॐ नमो॑ ब्र॒ह्मणे॑ नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्नये॑ नमः॑ पृथि॒व्यै नमः॑  
 ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑  
 क॑रोमि॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

## ॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये।  
 दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु  
 भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः  
 शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बृहिः।  
 केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता।  
 प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम  
 ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।  
 आऽस्मासु नृम्णन्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ \_\_\_\_\_[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।  
 वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय  
 वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।  
 जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ \_\_\_\_\_[२]

अग्निर्होता। अश्विनोऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।  
 सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रुतास्त  
 इन्द्र सोमाः। वातापेरहवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ \_\_\_\_\_[३]

सूर्य ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।  
 अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवी५ शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।

अच्छिद्रया जुह्वा॥ दिवि देवावृधः५ होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥४॥  
 सूर्यं ते नवं॥ [४]

महाहविरहोता॥ सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा  
 अग्नीत्। अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च  
 यज्ञस्याभिगुरौ। अयास्य उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्।  
 विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः  
 सोममपात्। मा दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे।  
 नमः पृथिव्यै स्वाहा॥५॥

अपात्रीणि च॥ [५]

वाग्धोता॥ दीक्षा पर्त्नी॥ वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगुरः। मनो  
 हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे  
 स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्धोता नवं॥ [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं  
 यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु  
 प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।  
 स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।  
 अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं  
 यशः। विष्ठाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे  
 ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमा षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां



प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ स॒प्तहो॑ता।  
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्रा॒णस्य॑  
च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्टहो॑ता। सोऽनाधृ॑ष्यः॥९॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। अ॒नाधृ॑ष्यश्च भूयासम्।  
आ॒दि॒त्यो न॑व॒होता॑। स ते॑ज॒स्वी। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑  
यशः॑। तेज॒स्वी च॑ भूयासम्। प्र॒जाप॑तिर्दश॒होता॑। स इ॒दं  
सर्व॑म्। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। सर्वं॑ च मे  
भूयात्॥१०॥

प्रति॒ष्ठा प्रा॒णश्च॑ मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥ [७]

अ॒ग्नि॒र्यजु॑र्भिः। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्र॑ उक्थाम॒दैः।  
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑। अ॒ङ्गिर॑सो धि॒ष्णि॒यैर॒ग्निभिः॑। मरु॑तः  
स॒दोह॑वि॒र्धाना॑भ्याम्। आपः॑ प्रोक्षणीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।  
अ॒दि॒तिर्वे॒द्या। सोमो॑ दी॒क्षया॑॥११॥

त्वष्टे॑ध्मेन। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व॒ आज्ये॑न। आ॒दि॒त्या  
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाक॒रेण॑। बृह॑स्पतिः  
पु॒रोध॑या। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गी॒धेन॑। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः  
पात्रैः॑। अ॒हं श्र॑द्धया॑॥१२॥

दी॒क्षया॑ पात्रैरेकं च॥ [८]

सेने॑न्द्रस्य। धेना॒ बृह॑स्पतेः। प॒त्न्या पू॒ष्णः। वा॒गवा॒योः।  
दी॒क्षा सोम॑स्य। पृथि॒व्यग्नेः॑। वसू॑नां गाय॒त्री। रु॒द्राणां॑ त्रि॒ष्टुक्।  
आ॒दि॒त्यानां॑ जग॑ती। विष्णो॑रनु॒ष्टुक्॥१३॥

वरु॑णस्य वि॒राट्। य॒ज्ञस्य॑ प॒ङ्क्तिः॑। प्र॒जाप॑तेरनु॒मतिः॑।

मित्रस्य॑ श्रद्धा॑। स॒वि॒तुः प्र॑सूतिः। सूर्य॑स्य मरी॑चिः। च॒न्द्रम॑सो  
रोहि॑णी। ऋषी॑णामरुन्ध॒ती। पर्जन्य॑स्य विद्युत्। चत॑स्रो  
दिशः॑। चत॑स्रोऽवान्तरदि॒शाः। अह॑श्च रात्रि॑श्च। कृषि॑श्च  
वृष्टि॑श्च। त्विषि॑श्चाप॑चितिश्च। आप॒श्चौष॑धयश्च। ऊ॒र्क् सूनृ॑ता  
च दे॒वानां॑ पत्न॑यः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥

[९]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वि॒तुः प्र॑सवे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो  
हस्ता॑भ्यां॒ प्रति॑गृह्णामि। राजा॑ त्वा वरु॑णो नयतु दे॒वि  
दक्षि॑णेऽग्नये॒ हिर॑ण्यम्। तेना॑मृत॒त्वम॑श्याम्। वयो॑ दा॒त्रे।  
मयो॑ मह्य॑मस्तु॒ प्रति॑ग्रही॒त्रे। क इ॒दं कस्मा॑ अ॒दात्। कामः॑  
कामा॑य। कामो॑ दा॒ता॥१५॥

कामः॑ प्रति॑ग्रही॒ता। काम॑ः समु॒द्रमा॑वि॒श। कामे॑न  
त्वा॒ प्रति॑गृह्णामि। कामै॒तत्तै॑। ए॒षा तै॑ काम॒ दक्षि॑णा।  
उ॒त्ता॒नस्त्वा॑ङ्गीर॒सः प्रति॑गृह्णातु। सोमा॑य॒ वासः॑। रु॒द्राय॑ गा॒म्।  
वरु॑णा॒याश्व॑म्। प्र॒जाप॑तये॒ पुरु॑षम्॥१६॥

मन॑वे॒ तल्प॑म्। त्वष्ट्रे॑ऽजाम्। पू॒ष्णेऽवि॑म्। नि॒रृ॒त्या  
अश्व॑तरग॒र्दभौ॑। हि॒मव॑तो ह॒स्तिन॑म्। गु॒न्ध॒र्वाप्स॒राभ्यः॑ स्र॒गलं॑  
कर॑णे। वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ धा॒न्यम्। वा॒चेऽन्न॑म्। ब्रह्म॑ण  
ओ॒दन॑म्। स॒मु॒द्राया॑ऽऽपः॥१७॥

उ॒त्ता॒नाया॑ङ्गीर॒सायानः॑। वै॒श्वान॑राय॒ रथ॑म्। वै॒श्वान॑रः  
प्र॒लथा॑ नाक॒मारु॑हत्। दि॒वः पृ॑ष्ठं भ॒न्द॑मानः सु॒म॒न्म॑भिः।

स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति  
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय  
रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु  
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।  
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामेन  
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा तै काम दक्षिणा।  
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नवं च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽऽत्मानं  
दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्।  
ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णं। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।  
एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति।  
सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति।  
समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः  
प्रजा यत्रैकं भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति  
देवैः। समानसीन आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं  
जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्।  
चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्।  
अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं

विपुश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो  
निचिंक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं  
गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं  
कवयो निचिंक्युः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः।  
विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्याऽऽत्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं  
देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रः राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो  
निचिंक्युः। रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे  
कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति। अनिर्भिण्णः  
सन्नर्थं लोकान् विचष्टे। यस्याऽऽण्डकोशं शुष्ममाहुः  
प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं कोशं  
रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधानीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णान्तामु कलां विचक्षते। पादः षड्भौतुर्न  
किलाविविध्से। येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्धा  
मनसोत क्लृप्ताः। तं षड्भौतारमृतुभिः कल्पमानम्।  
ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्।  
अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं न विजानन्ति  
देवाः। इन्द्रस्याऽऽत्मानं शतधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशे। सप्तहोता सप्तधा विक्लृप्तः।

परेण॑ तन्तुं॑ परिषि॒च्यमान॑म्। अ॒न्तरा॑दित्ये मन॑सा चर॑न्तम्।  
दे॒वाना॑ꣳ हृद॑यं ब्रह्म॒न्ववि॑न्दत्। ब्रह्मै॒तद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कः  
श्रोत॑न्तꣳ सरि॒रस्य॑ मध्ये॑। आ यस्मि॑न्त्स॒प्त पे॑रवः। मेह॑न्ति  
बहु॒लाꣳ श्रि॑यम्। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र गोम॑तीम्॥२५॥

अच्यु॑तां बहु॒लाꣳ श्रि॑यम्। स हरि॑र्वसुवित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य  
पि॒न्वते। ब॒ह्वश्वामि॑न्द्र गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाꣳ श्रि॑यम्।  
मह्य॑मिन्द्रो॒ निय॑च्छतु। श॒तꣳ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता ह॑रीणाम्।  
अ॒र्वाडा॑ या॒तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्रम॑ह॒माणो॑ बहु॒लाꣳ  
श्रि॑यम्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ सवि॒ता मे॒ निय॑च्छतु॥२६॥

घृ॒तं तेजो॑ मधु॑मदिन्द्रि॒यम्। मय्य॑यम॒ग्निर्द॑धातु। हरिः॑ प॒तङ्गः  
प॑ट॒री सु॑पर्णः। दि॒वि॒क्षयो॑ नभ॑सा य ए॒ति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं  
द॑दातु। प॒ञ्चा॒रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु॑। हि॒र॒ण्यज्यो॑तिः सरि॒रस्य॑  
म॒ध्ये॑। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा स॒र्पदे॑ति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं  
द॑दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति रथ॒मेक॑चक्रम्॥२७॥

एको॒ अश्वो॑ वह॒ति स॑प्तना॒मा। त्रि॒नाभि॑ च॒क्रम॑ज॒रम॑न॒र्वम्।  
येने॒मा वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑ तस्थुः। भ॒द्रं प॑श्यन्त॒ उप॑सेदु॒रग्रे॑। तपो॑  
दी॒क्षामृष॑यः सुव॒र्विदः॑। ततः॑ क्ष॒त्रं ब॒लमो॑ज॒श्च जा॑तम्। तद॒स्मै  
दे॒वा अ॒भि स॑न्नमन्तु। श्वे॒तꣳ र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॑नम्। अ॒पां  
ने॒तारं॑ भु॒व॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः पर॒मे व्यो॑मन्॥२८॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला ए॒करू॑पाः। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला ए॒करू॑पाः।

शत॑ सहस्राणि प्रयु॑तानि॒ नाव्या॑नाम्। अ॒यं यः श्वेतो र॒श्मिः।  
परि॒ सर्वमि॑दं जग॑त्। प्र॒जां प॒शून्धना॑नि। अ॒स्माकं॑ ददातु।  
श्वेतो र॒श्मिः परि॒ सर्वं॑ बभूव। सुव॑न्मह्यं प॒शून् वि॒श्वरू॑पान्।  
प॒तङ्गम॑क्तमसुरस्य मा॒यया॑॥२९॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मुद्रे॑ अ॒न्तः क॒वयो॑  
विच॑क्षते। मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति वे॒धसः॑। प॒तङ्गो वाचं॑ मन॑सा  
बिभ॑र्ति। तां ग॑न्धर्वो॒ऽवद॑द्गर्भे अ॒न्तः। तां द्योत॑मानाः॒ स्व॒र्यं  
मनी॑षाम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। ये ग्रा॒म्याः प॒शवो॑  
वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ स॒न्तो बहु॑धैकरूपाः। अ॒ग्निस्ता॑ अ॒ग्रे  
प्रमु॑मोक्तु दे॒वः॥३०॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जया॑ संवि॒दानः॑। वी॒तः॒ स्तुके॑स्तुके।  
यु॒वम॑स्मासु नि॒यच्छ॑तम्। प्र प्र॑ यु॒ज्ञप॑ति॒न्तिर। ये ग्रा॒म्याः  
प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ स॒न्तो बहु॑धैकरूपाः। तेषा॑  
सप्ता॒नामि॑ह रन्ति॑रस्तु। रा॒यस्पोषा॑य सुप्र॒जास्त्वाय॑  
सु॒वीर्या॑य। य आ॑र॒ण्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ स॒न्तो  
बहु॑धैकरूपाः। वा॒युस्ता॑ अ॒ग्रे प्रमु॑मोक्तु दे॒वः। प्र॒जाप॑तिः  
प्र॒जया॑ संवि॒दानः॑। इडा॑यै सृ॒प्तं घृ॒तव॑चराच॒रम्। दे॒वा  
अ॒न्ववि॑न्दन्गुहा॑ हि॒तम्। य आ॑र॒ण्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः।  
वि॒रूपाः॑ स॒न्तो बहु॑धैकरूपाः। तेषा॑ सप्ता॒नामि॑ह रन्ति॑रस्तु।  
रा॒यस्पोषा॑य सुप्र॒जास्त्वाय॑ सु॒वीर्या॑य॥३१॥

एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

स॒हस्र॑शी॒र्षा पुरु॑षः। स॒हस्रा॑क्षः स॒हस्र॑पात्। स भूमिं  
वि॒श्वतो॑ वृ॒त्वा। अत्य॑तिष्ठद्व॒शाङ्गु॑लम्। पुरु॑ष ए॒वेद॑ सर्वम्।  
यद्भू॒तं यच्च॑ भव्यम्। उ॒तामृ॑त॒त्वस्ये॑शानः। यदन्ने॑नाति॒रोह॑ति।  
ए॒तावा॑नस्य म॒हिमा। अतो॒ ज्याया॑श्च पू॒रुषः॥ ३२॥

पादो॑ऽस्य॒ विश्वा॑ भू॒तानि॑। त्रि॒पाद॑स्यामृतं दि॒वि। त्रि॒पादूर्ध्व॑  
उ॒दैत्यु॑रुषः। पादो॑ऽस्ये॒हाभ॑वात्पुनः। ततो॒ विष्व॑ङ्म॒क्राम॑त्।  
सा॒श॒ना॒न॒श॒ने अ॒भि। तस्मा॑द्वि॒राड॑जायत। वि॒राजो॒ अधि॑  
पू॒रुषः॑। स जा॒तो अत्य॑रिच्यत। प॒श्चाद्भूमि॑मथो॒ पुरः॥ ३३॥

यत्पुरु॑षेण ह॒विषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑तन्वत। व॒स॒न्तो अ॑स्यासी॒-  
दा॒ज्यम्। ग्री॒ष्म इ॒ध्मः श॒रद्ध॑विः। स॒प्तास्या॑सन्परि॒धयः॑। त्रिः  
स॒प्त स॒मिधः॑ कृ॒ताः। दे॒वा यद्य॑ज्ञं त॑न्वा॒नाः। अब॑ध्नन्पुरु॑षं  
प॒शुम्। तं य॒ज्ञं ब॒र्हिषि॑ प्रौक्षन्। पुरु॑षं जा॒तम॑ग्रतः॥ ३४॥

तेन॑ दे॒वा अय॑जन्त। सा॒ध्या ऋ॑षयश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः।  
सम्भृ॑तं पृषदा॒ज्यम्। प॒शूँस्ता॑श्च॒क्रे वा॒य॒व्यान्।  
आ॒र॒ण्यान्ग्रा॒म्याश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋ॒चः  
सा॒मानि॑ जज्ञिरे। छ॒न्दाँसि॑ जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्।  
यजु॑स्तस्मा॑दजायत॥ ३५॥

तस्मा॑द॒श्वा अ॑जायन्त। ये के चो॒भया॑दतः। गा॒वो ह ज॑ज्ञिरे  
तस्मा॑त्। तस्मा॑ज्जा॒ता अ॑जा॒वयः॑। यत्पुरु॑षं व्य॒दधुः॑। क॒ति॒धा  
व्य॑कल्पयन्। मुखं॒ किम॑स्य॒ कौ बा॒हू। का॒वूरू॒ पादा॑वुच्येते।

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पुच्छां शूद्रो अजायत। चन्द्रमा मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च। प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत। पुच्छां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकां अकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार। शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पुरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पुरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥—[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रै। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति



वे॒धसः॑। यो दे॒वेभ्य॑ आ॒त॑पति। यो दे॒वानां॑ पु॒रोहि॑तः। पूर्॒वो यो  
 दे॒वेभ्यो॑ जा॒तः। नमो॑ रु॒चाय॑ ब्रा॒ह्म॑ये। रुचं॑ ब्रा॒ह्मं ज॒नय॑न्तः।  
 दे॒वा अ॒ग्रे तद॑ब्रुवन्। यस्त्वै॒वं ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्यात्। तस्य॑ दे॒वा  
 अ॒स॒न्वशे॑। ह्रीश्च॑ ते ल॒क्ष्मीश्च॑ प॒त्न्यौ। अ॒होरा॒त्रे पा॒र्श्वे। नक्ष॑त्राणि  
 रू॒पम्। अ॒श्विनौ॒ व्या॒त्तम्। इ॒ष्टं म॑निषाण। अ॒मुं म॑निषाण।  
 सर्वं॑ म॒निषा॑ण॥४०॥

जा॒यते॑ व॒शं स॒प्त च॑॥ \_\_\_\_\_ [१३]

भ॒र्ता स॒न्ध्रि॒यमा॑णो बिभर्ति। ए॒को दे॒वो ब॑हु॒धा नि॒विष्टः॑।  
 य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। नि॒धाय॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति।  
 तमे॒व मृ॒त्युम॑मृ॒तं तमा॑हुः। तं भ॒र्तारं॑ तमु॒ गो॒सार॑माहुः। स  
 भृ॒तो भ्रि॒यमा॑णो बिभर्ति। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भ॒र्तुम्। स॒द्यो  
 जा॒तमु॒त ज॑हात्ये॒षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्ये॒कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॑कम॒हर्ज॑हार। अ॒तन्द्रो॑ दे॒वः स॒दमे॒व प्रा॑र्थः।  
 यस्त॒द्वेद॑ यत॑ आ॒ब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॒ऽस॒न्दधे॑ ब्रह्म॒णैषः॑। र॒मन्ते॑  
 तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑या॒ने। नैनं॑ ज॒हात्य॑हः सु॒ पू॒र्व्येषु॑। त्वा॒मापो॑  
 अनु॒ सर्वा॑श्चरन्ति जा॒न॒तीः। व॒थ्सं प॑यसा पु॒ना॒नाः। त्वम॒ग्नि॑ऽ  
 ह॒व्य॒वाह॑ऽ स॒मिन्त्से॑। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्व॑मु॒वे॒वासि॑ सोमः। तव॑ दे॒वा ह॒व॒माय॑न्ति॒ सर्वे॑।  
 त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हून्नु॒प्रवि॑ष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म॒ एधि॑।  
 नमो॑ वा॒मस्तु॑ शृ॒णुत॑ऽ ह॒वं मे॑। प्रा॒णा॑पा॒नाव॑जि॒रऽ स॒ञ्चर॑न्तौ।

ह्वयामि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं  
युवाना। प्राणापानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा  
सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमहं हनमि।  
असंज्ञजान सत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।  
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। पुरास्य भारं पुनरस्तेमेति। तद्वै  
त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।  
यद्वेवान्प्राणयो नव॥४४॥

एकं प्रजानाङ्गसाथं नव॥ \_\_\_\_\_ [१४]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं  
मंतीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागात्। अयनं मा  
विवर्धीर्विक्रमस्व। मा छिदो मृत्यो मा वधीः। मा मे  
बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र।  
नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चकमानाय। प्रवेपानाय  
मृत्यवै॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे  
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामदः प्रियम्।  
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व  
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजाः  
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्य मनसा वन्दमानः। नाधमानो  
वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं  
यजे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवे वीराश्चत्वारि च॥ [१५]

तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भासि  
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते  
योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः  
सुप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।  
अस्माभिरू नु प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु  
पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि  
ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं  
त्वा सादयामि मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां  
त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्रां त्वा सादयामि  
बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं  
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासाय स्वाहाऽऽयासाय स्वाहा वियासाय स्वाहा  
संयासाय स्वाहोद्यासाय स्वाहाऽवयासाय स्वाहा शुचे  
स्वाहा शोकाय स्वाहा तप्यत्वै स्वाहा तपते स्वाहा

ब्रह्महृत्यायै स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा॥५१॥

[२०]

चित्तं संन्तानेन भवं यक्रा रुद्रन्तर्निम्ना पशुपतिं  
स्थूलहृदयेनाग्निं हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मर्तस्त्राभ्यां  
महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनं शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः  
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।  
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥



## ॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑  
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो  
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो  
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑  
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।  
शर्म॑ चन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं  
वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये  
सत्यं॑ वदिष्ये तस्मा॑ अ॒हमिदमु॑पस्तर॑णमुप॑स्तृण उप॑स्तर॑णं  
मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॑स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं॑  
प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पातं॑ प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधु॑  
मनिष्ये॑ मधु॑ जनिष्ये॑ मधु॑ वक्ष्यामि॑ मधु॑ वदिष्यामि॑ मधु॑मतीं  
दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॒ः शुश्रू॑षेण्या॑ मनुष्ये॑भ्यस्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु  
शोभा॑यै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑  
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो  
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो  
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑  
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।  
शर्म॑ चन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुव॑नं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये  
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं  
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं  
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं  
 मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं  
 देवेभ्यो वाचमुद्यासं शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु  
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मन उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो  
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही  
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।  
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि  
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र  
 प्राशूर्भवा सचा। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता।  
 अच्छा वीरं नर्यं पुङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवीं  
 द्यावापृथिवी अनु मे मसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्या मखस्य  
 शिरः॥३॥

मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्ष्णे। इयत्यग्र आसीः।  
 ऋद्ध्यासमद्या मखस्य शिरः। मखाय त्वा। मखस्य  
 त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वप्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।

ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मखायं त्वा। मुखस्यं त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।  
ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य शिरः। मखायं त्वा। मुखस्यं त्वा  
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासंमद्य। मुखस्य  
शिरः॥५॥

मखायं त्वा। मुखस्यं त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।  
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि  
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।  
मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरौऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन  
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य  
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य  
हरसा श्राय। मुखौऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्ध्यासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरौऽसि नवं च॥ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।  
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।  
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो  
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानुसिम्। द्युम्नं  
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः  
स्वेङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा

दिश॒ आ पृ॒ण। उ॒त्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑व॥९॥

ऊ॒र्ध्वस्तिष्ठ॑द्भुवस्त्वम्। सूर्य॑स्य त्वा॒ चक्षु॑षाऽन्वी॒क्षे। ऋ॒जवे॑  
त्वा। सा॒धवे॑ त्वा। सु॒क्षित्यै॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वा। इ॒दम॒हम॒मुमा॑-  
मुष्याय॑णं वि॒शा पु॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॒ पर्यू॑हामि। गा॒यत्रे॑ण  
त्वा॒ छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि। त्रैष्टु॑भेन त्वा॒ छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि।  
जा॒गते॑न त्वा॒ छन्द॒साऽऽच्छृ॑णद्भि। छृ॒णत्तु॑ त्वा॒ वाक्। छृ॒णत्तु॑  
त्वो॒र्क्। छृ॒णत्तु॑ त्वा ह॒विः। छृ॒न्धि वा॒चम्। छृ॒न्ध्यूर्ज॑म्। छृ॒न्धि  
ह॒विः। दे॒व पु॒रश्चर॑ स॒ग॒ध्यास॑ त्वा॥१०॥

पृथिवीं भव॒ वा॒ख्यद्॥

[३]

ब्र॒ह्मन् प्र॒वर्ग्ये॑ण प्र॒चरि॑ष्यामः। हो॒त॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हि।  
अ॒ग्नी॒द्रौहि॑णौ पु॒रोडा॑शा॒वधि॑श्रय। प्र॒तिप्र॑स्था॒तर्वि॑हर।  
प्र॒स्तो॒तः सा॒मा॒नि गा॒य। यजु॑र्यु॒क्तं॒ साम॑भि॒राक्त॑खन्त्वा।  
वि॒श्वेदे॒वैरनु॑मतं म॒रुद्भिः॑। दक्षि॑णाभिः प्र॒त॑तं पा॒रयि॑ष्णुम्।  
स्तु॒भो वह॑न्तु सु॒मन॑स्यमा॒नम्। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः।  
भूर्भुवः॒ सुवः॑। ओ॒मिन्द्र॑वन्तः प्र॒चर॑त॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥

[४]

ब्र॒ह्मन्प्र॒चरि॑ष्यामः। हो॒त॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हि। य॒माय॑ त्वा  
म॒खाय॑ त्वा। सूर्य॑स्य॒ हर॑से त्वा। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑  
स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑ श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॑।  
मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य स्वाहा॑ क॒तवे॑  
स्वाहा॑। ओज॑से स्वाहा॑ ब॒लाय॑ स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता



मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथि॒वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि  
तपो॑ऽसि। स॒सीद॑स्व म॒हा॒ अ॑सि। शोच॑स्व देव॒वीत॑मः।  
विधू॑मम॒ग्रे अरु॑षं मि॒येध्य॑। सृ॒ज प्र॑शस्तदर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॒  
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तुं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न  
पुत्र॑ उ॒पसि॑ प्रेष्ठः। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒नाधृ॑ष्या पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती  
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याऽऽधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।  
देव॑स्य॒ सवि॑तुराधि॒पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्।  
बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑  
मे धाः। यशो॑ मे धास्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि  
भूरि॑पुत्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां हि॑सीः। तपो॒ष्वग्रे॑ अन्त॑रा॒  
अ॒मि॒त्रान्। तपा॒श॒संमरु॑षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒किता॑नो  
अ॒चित्तान्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चितः॑ स्थ  
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रयस्व। मा अ॑सि। प्र॒मा  
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धि॒र॑सि। दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्।  
आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा

रुजासि। भूयिष्ठभाजो अघं ते स्याम। शुक्रं ते अन्यद्यजतं  
ते अन्यत्॥१७॥

विषुरूपे अहं नी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि  
स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अर्हन्भिभर्षि  
सायकानि धन्वा। अर्हं निष्कं यजतं विश्वरूपम्। अर्हं  
निदन्दयसे विश्वमभ्युवम्। न वा ओर्जीयो रुद्र त्वदस्ति।  
गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागतमसि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनुक्तसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा असि यजतन्ते अन्यज्जागतमस्येकं च॥ [५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश  
भास्युदीचीः। दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो  
रुचं धेह्यहणीयमानः। अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु  
गायत्रेण छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा  
रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मां रुचितो  
रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसा। स  
मां रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्विरुत्तरतो रोचयत्वाऽनुष्टुभेन  
छन्दसा। स मां रुचितो रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवै-  
रुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केन छन्दसा। स मां रुचितो रोचय।  
रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु।  
सम्राड्घर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसि।  
रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासम्।

रुगंसि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दशं पुरस्ताद्रोचसे। दशं दक्षिणा। दशं प्रत्यङ्।  
दशोदङ्। दशोर्ध्वो भांसि सुमनस्यमानः। स नः सम्राडिषमूर्जं  
धेहि। वाजी वाजिने पवस्व। रोचितो घर्मो रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नव च॥ [६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परां च  
पृथिभिश्चरन्तम्। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसानः। आ  
वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु  
माधूचीभ्याम्। अनु वां देववीतये। समग्निरग्निना गत। सं  
देवेन सवित्रा। स५ सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गत। सं देवेन सवित्रा। स५  
सूर्येणारोचिष्ट। धर्ता दिवो विभांसि रजसः। पृथिव्या धर्ता।  
उरोरन्तरिक्षस्य धर्ता। धर्ता देवो देवानाम्। अमर्त्यस्तपोजाः।  
हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृधि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां  
भुवां पते। विश्वस्य भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य  
वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।  
देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ  
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः

कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। स० सूर्येणारुक्त।  
 आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि  
 पिता नो बोधा। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा  
 द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा  
 हि०सीः। त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्।  
 शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य०हंसः। समेद्धार० शत० हिमाः।  
 तन्द्राविण० हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती  
 ते सपेया। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विंदेय तव सन्दृशि।  
 माऽह० रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो  
 हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्त्रासि। इड एहि। अदित एहि।  
 सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।  
 अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन  
 विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः।  
 सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्त्रं घर्म० शि०ष। उस्त्रं घर्म  
 पाहि॥२८॥

घर्मायं शि०ष। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ  
 पेरवः। विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्ये

पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय  
पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागंतमसि। सहोर्जो भागे-  
नोपमेहि। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्म पात वसवो  
यजता वद। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमि।  
मधु हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा  
परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो  
भर्तुः शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां  
हिंसीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः। पृथिविस्पृङ्गा मां  
हिंसीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां  
पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥ ————— [८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय  
स्वाहा। अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय  
त्वा वाताय स्वाहा। अवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा। दुवस्वते  
त्वा वाताय स्वाहा। शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा। अग्रये  
त्वा वसुमते स्वाहा। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा। वरुणाय  
त्वाऽऽदित्यवते स्वाहा॥३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा। सवित्रे त्वर्भुमते  
विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते

पितृमते स्वाहा॥ विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा  
देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना।  
स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्मं पातं  
हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्।  
स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्।  
अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी अमंसाताम्।  
तं प्राव्यं यथा वद्। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि धां इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धाः। दिवं गच्छ।  
अन्तरिक्षं गच्छ। पृथिवीं गच्छ। पञ्च प्रदिशो गच्छ।  
देवान्यर्मपान्गच्छ। पितृन्यर्मपान्गच्छ॥ ३५॥

अदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टो च॥ [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय  
पीपिहि। अद्भ्यः पीपिहि। ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः  
पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि।  
ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥ ३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।  
द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मे  
न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय। नेत्वा  
वातः स्कन्दयात्॥ ३७॥

अमुष्य त्वा प्राणे सादयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।

योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पूष्णे शरसे स्वाहा। ग्रावभ्यः  
स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्याः स्वाहा। पितृभ्यो  
घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः  
स्वाहा। रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः  
स्वाहा। अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने  
समिन्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः।  
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समिन्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।  
वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो  
ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतः हविः। मधु  
हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्याम ते देवघर्म।  
मधुमतो वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः।  
अशीमहि त्वा मा मां हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य  
रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपहि स्कन्दयाद्रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥ [१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे।  
या हविर्धाने। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे  
शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त  
एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

धर्म॑ या ते॑ पृथि॒व्याꣳ शुक्। या जाग॑ते छन्द॑सि। या वैश्ये॑।  
या सद॑सि। तान्तं ए॒तेना॒व यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मतिः।  
अन्वि॑दनु॒मते॒ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑  
पाहि। पृथि॒व्यास्त्वा॒ धर्म॑णा॥४३॥

व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॒ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पायाः॑।  
क्ष॒त्रस्य॑ त॒नुवः॑ पाहि। वि॒शस्त्वा॒ धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम  
सुवि॒ताय॒ नव्य॑से। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑  
पाहि। श्रो॒त्रस्य॑ त्वा धर्म॑णा। व॒यमनु॑क्रामाम सुवि॒ताय॒ नव्य॑से।  
वल्गु॑र॒सि शं यु॑धायाः॥४४॥

शि॒शुर्जन॑धायाः। शं च॒ वक्षि॒ परि॑ च॒ वक्षि॑। चतुः॑  
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्य॑। सदो॑ वि॒श्वायुः॑ शर्म॑ स॒प्रथाः॑। अप॒ द्वेषो॑  
अप॒ ह्वरः॑। अ॒न्यद्व॑तस्य सश्चि॒म। घर्मे॑तत्तेऽन्न॑मे॒तत्पु॒रीष॑म्।  
तेन॑ वर्ध॑स्व चाऽऽ च॑ प्यायस्व। वर्धि॑षी॒महि॑ च व॒यम्। आ  
च॑ प्यासिषी॒महि॑॥४५॥

रन्ति॑र्नामा॑सि दि॒व्यो ग॑न्ध॒र्वः। तस्य॑ ते प॒द्वद्ध॑वि॒र्धान॑म्।  
अ॒ग्निर॑ध्य॒क्षाः। रु॒द्रोऽधि॑पतिः। स॒म॒हमा॑युषा। सं प्रा॒णेन॑। सं  
वर्च॑सा। सं पय॑सा। सं गौ॒पत्ये॑न। सꣳ रा॒यस्पोषे॑ण॥४६॥

व्य॑सौ। योऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। अचि॑क्रद॒द्वृषा॑  
हरिः॑। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र्श॒तः। सꣳ सूर्ये॑ण रोच॒ते। चिद॑सि  
स॒मु॒द्रयो॑निः। इ॒न्दुर्दक्षः॑ श्ये॒न ऋ॒तावा॑। हि॒र॒ण्य॒पक्षः॑ शकु॒नो



भुरण्युः। महान्धसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसुं सोम गन्धर्वम्।  
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण  
आंसाम्। परि सूर्यस्य परिधीं रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो  
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत  
यन्न विद्म॥४८॥

धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे  
नदीनाम्। अपावृणोदुरो अश्मव्रजानाम्। प्रासाङ्गान्धर्वो  
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं  
देव घर्म देवो देवानुपागाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।  
सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न  
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।  
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममृषुत्यमस्मभ्यं  
सनिम्। गायत्रं नवीयांसम्। अग्ने देवेषु प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्नीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषतो विद्म संन्वष्टौ॥[११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि  
वनस्पतीनामोषधीनां रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव  
नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा

विश्वा॒ भुव॑ना। स्क॒न्नो य॑ज्ञः प्रज॑नयतु। अस्का॒नज॑नि प्राज॑नि।  
आ स्क॒न्नाज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्क॒न्नात् प्रज॑निषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुर॒स्ता॑द्वि॒द्युदा॑पतत्। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑।  
या दक्षि॑णतः। या प॒श्चात्। योत्त॑रतः। योप॑रि॒ष्टाद्वि॒द्युदा॑पतत्।  
तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॒ स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒ स्वाहा॑। चक्षु॑षे  
स्वाहा॑ श्रो॒त्राय॒ स्वाहा॑। मन॑से॒ स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै  
स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे शर॑से॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॒ स्वाहा॑  
पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये॒ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॒  
स्वाहा॑। पू॒ष्णे सा॑के॒ताय॒ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य शु॒ष्मा॑द्भानु॒नार्त॑ बिभ॑र्ति। भा॒रं पृ॑थि॒वी न भू॑मः।  
प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी।  
अ॒र्चन्त॑ ए॒के म॑हि॒ साम॑मन्वत। तेन॒ सूर्य॑मधारयन्। तेन॒  
सूर्य॑मरोचयन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॑ग्निः। पुरी॑षम॒सि सं  
प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा सा॑दयतु। तया॑  
दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सी॒द॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्र आ॒र्द्रा यो॒नयो॒ याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑  
अ॒ग्र इ॒न्द्रवो॒ या उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्रे त॒नुव॒ ऊ॒र्जो  
नाम॑। ताभि॒स्त्वमु॒भर्या॑भिः संवि॒दानः॑। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्रवि॑णे॒ह  
सी॑द। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा  
सी॑द॥५७॥

[१८]

अ॒ग्नि॒रसि॑ वै॒श्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒थ्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒थ्स॒रोऽसि॑।  
इ॒दा॒व॒थ्स॒रोऽसी॑दु॒व॒थ्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒थ्स॒रोऽसि॑ व॒थ्स॒रोऽसि॑।  
तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र॒षाः पु॒च्छम्।  
श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒म॒न्तो म॒ध्यम्। पू॒र्वप॒क्षाश्चि॑तयः। अ॒पर॒प॒क्षाः  
पु॒रीष॑म्। अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। तस्य॑ ते मा॒साश्चा॑र्धमा॒साश्च॑  
कल्प॑न्ताम्। ऋ॒तव॑स्ते कल्प॑न्ताम्। सं॒व॒थ्स॒रस्ते॑ कल्प॑ताम्।  
अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ ते कल्प॑न्ताम्। ए॒ति प्रे॒ति वी॒ति स॒मित्यु॑दि॒ति।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवः  
सी॑द॥५८॥

चितयो नव च॥

[१९]

भूर्भुवः॑ सु॒वः। ऊ॒र्ध्व ऊ॒ षु णं ऊ॒तयै॑। ऊ॒र्ध्वो नः॑  
पा॒ह्य॑ह॒सः। वि॒धु॒न्द॒द्राण॑स॒ सम॑ने ब॒हूना॑म्। यु॒वा॒न॒स॒न्तं  
प॒लि॒तो ज॑ंगार। दे॒वस्य॑ प॒श्य का॒व्यं म॒हित्वा॑द्या म॒मार॑।  
स॒ह्यः स॒मान॑। य॒दृते॑ चि॒दभि॑श्रिषः। पु॒रा ज॒र्त॒भ्य आ॒तृदः॑।  
स॒न्धा॑ता स॒न्धिं म॒घवा॑ पुरो॒वसुः॑॥५९॥

निष्कर्ता॑ वि॒हुतं॑ पुनः॑। पुन॑रू॒र्जा स॒ह र॒य्या। मा नो॑

घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।  
मोष्वस्माऽस्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो अभिगुर्वृधानः।  
मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः।  
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी  
हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः  
सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेति। उग्रा शतापांष्ठा घविषा  
परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने  
स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं  
चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिषाताः सुपर्णाः॥

[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो  
मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु  
मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह।  
यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षत्रेण यशसा  
सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य  
सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य  
मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥

[२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णां च। अस्नुक्कानाहुतिश्च।  
अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने  
घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं

द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्नि॒क्क स्नी॒हि॒तिश्च स्नि॒हि॒तिश्च। उ॒ष्णा च॑ शी॒ता च॑। उ॒ग्रा च॑  
भी॒मा च॑। सु॒दाम्नी॑ से॒दिर॒नि॒रा। ए॒तास्ते॑ अ॒ग्रे घो॒रास्त॒नुवः॑।  
ताभि॒र॒मुं ग॑च्छ। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धु॒निश्च॑ ध्वा॒न्तश्च॑ ध्व॒नश्च॑ ध्व॒नय॑श्च। नि॒लि॒म्पश्च॑ वि॒लि॒म्पश्च॑  
वि॒क्षिपः॥६५॥

[२४]

उ॒ग्रश्च॑ धु॒निश्च॑ ध्वा॒न्तश्च॑ ध्व॒नश्च॑ ध्व॒नय॑श्च। स॒ह॒स॒ह्वाश्च॑  
स॒ह॒मा॒नश्च॑ स॒ह॒स्वाश्च॑ स॒ही॒याश्च॑। ए॒त्य॒ प्रे॒त्य॒  
वि॒क्षिपः॥६६॥

[२५]

अ॒हो॒रा॒त्रे त्वो॒दी॒रय॑ताम्। अ॒र्ध॒मा॒सा॒स्त्वो॒दी॒ जय॑न्तु।  
मा॒सा॒स्त्वा श्र॑पयन्तु। ऋ॒तव॑स्त्वा प॒चन्तु। सं॒व॒त्स॒र॒स्त्वा  
ह॒न्त्व॒सौ॥६७॥

[२६]

खट् फड् ज॒हि। छि॒न्धी भि॒न्धी ह॒न्धी कट्। इति॑ वाचः  
क्रू॒रा॒णि॥६८॥

[२७]

वि॒गा इ॒न्द्र वि॒चर॑न्त्स्पाशयस्व। स्व॒प॒न्त॑मिन्द्र  
पशु॒म॒न्त॑मिच्छ। वज्रे॑णा॒मुं बो॑धय दुर्वि॒द॒त्रम्। स्व॒प॒तो॑ऽस्य  
प्र॒ह॒र॒ भो॒ज॒ने॒भ्यः। अ॒ग्रे अ॒ग्नि॒ना सं॑वदस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्यु॒ना  
सं॑वदस्व। नम॑स्ते अस्तु भगवः। स॒कृ॒ते॑ अ॒ग्रे नमः॑। द्वि॒स्ते

नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।  
 दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते  
 नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा  
 हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सुप्त च॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।  
 गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य  
 चोभयौ॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्तं  
 मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आत्यर्तिमार्च्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति  
 वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं  
 कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो  
 वदद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपतत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत  
 आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः  
परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु।  
अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुक्थ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य  
चुनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना।  
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां  
स्थपतिर्हतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो  
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।  
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आह्रावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तथ्सृत्यम्।  
यदमुं यमस्य जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्।  
खण्फण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण  
त्वा भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।  
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी रनु

प्रवेशय। मरीचिरूपं सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।  
तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥८०॥  
[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि  
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं  
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो  
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्नं ज्योतीः॥८१॥  
[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।  
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा  
श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।  
अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।  
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा  
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।  
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा  
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा  
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे  
समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने  
व्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥



तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो<sup>१</sup> व्रतपतु आदित्य व्रतपते।  
व्रतानां<sup>१</sup> व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्।  
द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।  
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः<sup>२</sup>  
स्वाहा<sup>१</sup>। अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः  
समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।  
वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः<sup>२</sup> स्वाहा<sup>१</sup>। पृथिवी  
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः  
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।  
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः<sup>२</sup> स्वाहा<sup>१</sup>। प्राजापत्या मे समिदंसि  
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा<sup>१</sup>। आदित्य  
व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायो<sup>१</sup>  
व्रतपतेऽग्रे<sup>१</sup> व्रतपते। व्रतानां<sup>१</sup> व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं  
तन्मेऽराधि॥८८॥

सुमिध्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च॥—[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः।  
अहानिशं भवन्तु नः शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा  
नो व्युच्छतु शमादित्य उदैतु नः। शिवा नः शन्तमा भव

सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडाये वास्त्वसि  
 वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छिथ्स्मह्यवास्तुः  
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि  
 प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छिथ्स्मह्यप्रतिष्ठः स  
 भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं  
 वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत  
 ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो  
 वातते गृहोऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे  
 ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आ वह वात आवातु  
 भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूँषि तारिषत्।  
 इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे  
 अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः  
 सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं  
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं  
 म उर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या  
 स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ  
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि  
 प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र  
 इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो  
 दधातु॥९०॥

द्युभिर्क्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः।  
 तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी  
 उत द्यौः। कया नश्चित्र आ भुवद्वती सदावृधः सखा।  
 कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो  
 मथ्सदन्धसः। दृढाचिदारुजे वसु। अभी षु णः सखीनामविता  
 जरितृणाम्। शतं भवास्यूतिभिः। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्र  
 प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पृथि  
 चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु  
 नः। ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चरषणीनाम्। अपो याचामि  
 भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै  
 भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा  
 मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः  
 शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः।  
 तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥१२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना  
 शान्ता सा मे शान्ता शुचं शमयतु। अन्तरिक्षं  
 शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु।  
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचं  
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः  
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः

शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः  
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिर्जा शान्तिरश्वः शान्तिः  
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः  
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह९ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं  
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह  
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि  
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मा९ श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा  
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हासिषुः। उदायुषा  
 स्वायुषोदोषधीना९ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृता९  
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः  
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम  
 शरदः शतं भवाम शरदः शत९ शृण्वाम शरदः शतं  
 प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्त्र  
 सूर्यं दृशे। य उदंगान्महतोऽर्णवाद्द्विभ्राजमानः सरिरस्य  
 मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।  
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि  
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं  
 दिवं दाधार पृथिवी९ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि  
 मा मद्देवोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशता९ समीची  
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।  
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा

स्तो॒तृभ्यो॒ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑ भूयिष्ठ॒भाजो॒ अघं॑ ते स्याम।  
 ब्रह्म॑ प्रावा॒दिष्म॒ तन्नो॒ मा हा॑सीत्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒  
 शान्तिः॑ ॥ ९३ ॥

परा॒वर्ता॑ दधातु॒ बद्धा॑ जिन्वथ॒ दृशे॑ सप्त॒ च॥

[४२]

नमो॑ वा॒चे या चो॒दिता॒ या चानु॑दिता॒ तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑  
 वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॒कृद्भ्यो॒ मन्त्र॑पति॒भ्यो  
 मा मामृष॑यो मन्त्र॒कृतो॑ मन्त्र॒पत॑यः परा॑दुर्मा॒हमृषी॑न्मन्त्र॒कृतो॑  
 मन्त्र॒पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ शि॒वामद॑स्तां जुष्टां॑  
 दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्वमिदं जगत्।  
 शर्म॑ चन्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये॒ भुव॑नं  
 वदिष्ये॒ तेजो॑ वदिष्ये॒ यशो॑ वदिष्ये॒ तपो॑ वदिष्ये॒ ब्रह्म॑ वदिष्ये  
 स॒त्यं व॑दिष्ये॒ तस्मा॑ अ॒हमि॑दमु॒पस्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण उप॒स्तर॑णं  
 मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॒स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं॑  
 प्राणा॑पानौ मृत्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ॒ मा मा॑ हासिष्टं॒ मधु॑  
 मनिष्ये॒ मधु॑ जनिष्ये॒ मधु॑ वक्ष्यामि॒ मधु॑ वदिष्यामि॒ मधु॑मतीं  
 दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॒ शुश्रू॑षेण्यां॑ मनुष्येभ्य॒स्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु  
 शो॒भायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥



## ॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत् ॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत । ऋ॒द्धि॑परिमितं यश॑स्कामाः । ते॑ऽब्रुवन् ।  
यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात् । सर्व॑ेषां न॒स्तत्स॒हास॑दिति । तेषां॑  
कुरु॒क्षेत्रं॑ वेदि॑रासीत् । तस्यै॑ खाण्ड॒वो दक्षि॑णार्ध आसीत् ।  
तूर्ध्व॑मुत्तरार्धः । प॒रीण॑ज्जघनार्धः । म॒रुवं॑ उत्करः ॥ १ ॥

तेषां॑ म॒खं वैष्ण॑वं यश॑ आर्च्छत् । तन्न्य॑कामयत ।  
तेनापा॑क्रामत् । तं दे॒वा अन्वा॑यन् । यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समानाः ।  
तस्या॑न्वागतस्य । स॒व्याद्ध॑नुरजायत । दक्षि॑णादिषवः ।  
तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॒ण्यं ज॑न्म । य॒ज्ञज॑न्मा हि ॥ २ ॥

तमेक॑ऽ सन्तम् । ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन् । तस्मा॑देकमिषुध॒न्वि-  
नम् । ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति । सो॑ऽस्मयत । एकं॑  
मा सन्तं ब॒हवो॑ नाभ्य॑धर्षिषुरिति । तस्य॑ सिष्मियाणस्य  
तेजो॑ऽपा॑क्रामत् । तद्दे॒वा ओष॑धीषु न्य॑मृजुः । ते श्या॒माका॑  
अभवन् । स्म॒याका॒ वै ना॒मैते ॥ ३ ॥

तथ॑स्मयाका॑नाऽ स्मयाक॒त्वम् । तस्मा॑दीक्षितेनापि गृह्यं  
स्मेत॒व्यम् । तेज॑सो धृ॒त्यै । स ध॒नुः प्र॑तिष्कभ्यातिष्ठत् । ता  
उ॒प॒दीका॑ अब्रुवन्वरं वृणामहे । अथ॑ व इ॒मं र॑न्धयाम । यत्र॑  
क्व॑ च॒ खना॑म । तद॒पोऽभि॑तृणदामेति । तस्मा॑दुप॒दीका॒ यत्र॑  
क्व॑ च॒ खन॑न्ति । तद॒पोऽभि॑तृन्दन्ति ॥ ४ ॥

वा॒रेवृ॑तऽ ह्या॑साम् । तस्य॑ ज्यामप्या॑दन् । तस्य॑

धनुर्विप्रव॑माणः५ शिर॒ उद॑वर्तयत्। तद्वा॒वापृथि॒वी  
अनु॑प्राव॑र्तत। यत्प्रा॑व॑र्तत। तत्प्र॑व॒र्ग्यस्य॑ प्रव॒र्ग्यत्वम्।  
यद्वाँ(४)इत्य॑प॒तत्। तद्घ॑र्मस्य॑ घ॒र्मत्वम्। म॒ह॒तो  
वी॒र्य॑मप॒त्तदि॑ति। तन्म॑हावी॒रस्य॑ म॒हावी॒रत्वम्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तत्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्रा॒द्धम्। त३ स्तृ॒तं  
दे॒वता॑स्त्रे॒धा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॑ मा॒ध्यं  
दि॒नः५ स॒व॒नम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेना॑प॒शीर्ष्णा य॒ज्ञेन॑  
यज॑मानाः। नाशि॒षोऽवा॑रु॒न्धत। न सु॑व॒र्गं लो॒कम॒भ्यज॑यन्।  
ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॑ शिरः॒ प्रति॑धत्त॒मिति॑।  
ताव॑ब्रू॒तां वरं॑ वृणाव॒है। ग्र॒हं ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्य॒तामिति॑।  
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॑ शिरः॒ प्रत्य॑धत्ताम्।  
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। तेन॑ स॒शीर्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अ॒वाशि॒षोऽ  
रु॒न्धत। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑व॒र्ग्यं प्र॑वृणक्ति।  
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः॒ प्रति॑दधाति। तेन॑ स॒शीर्ष्णा य॒ज्ञेन॑  
यज॑मानः। अ॒वाशि॒षो रु॒न्धे। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।  
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इ॒व। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥७॥

उत्कुरो ह्येते तृन्दन्ति महावीरत्वमंबुवन्नजयन्त्यसुत च॥ [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति प्र॒सूत्यै॑। च॒तुर्गृ॑ही॒तेन॑ जुहोति। च॒तुष्पा॑दः  
प॒शवः॑। प॒शून्वा॑व॒रुन्धे॑। च॒त॒स्रो दि॑शः। दि॒क्ष्वै॒व प्रति॑तिष्ठति।  
छ॒न्दांसि॑ दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामन्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं

वक्ष्याम॒ इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पुरो॒नुवा॒क्या॑यै  
याज्या॑यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॑ट्काराय। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॑होति। छन्दा॑स्ये॒व  
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं वह॑न्ति।  
ब्र॒ह्म॒वादि॑नो॒ वद॑न्ति। हो॒त॒व्यं दी॑क्षि॒तस्य॑ गृ॒हा(३)इ न  
हो॒त॒व्या(३)मि॑ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षि॒तः। य॒ज्जु॑हुयात्। ह॒विष्कृ॑तं  
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न जु॑हुयात्॥९॥

य॒ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरि॑यात्। य॒जु॒रे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं  
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒धाति॑। न य॒ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरै॑ति। गा॒य॒त्री  
छन्दा॑स्य॒त्यम॑न्यत। तस्यै॑ वष॑ट्कारो॒ऽभ्य॒य्य शिरो॑ऽच्छिनत्।  
तस्यै॑ द्वे॒धा र॑सः॒ परा॑पतत्। पृ॒थि॒वीम॒र्धः प्रा॑वि॒शत्। प॒शून्धः॑।  
यः पृ॒थि॒वीं प्रा॑वि॒शत्॥१०॥

स ख॑दिरो॒ऽभव॑त्। यः प॒शून्। सो॑ऽजाम्। यत्खा॑दिर्य॒भिर्भ॑-  
व॑ति। छ॒न्द॒सामे॒व र॑से॒न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।  
ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒णवी॑।  
तेजो॒ वै वेणुः॑॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्कती। भा  
ए॒वाव॑रु॒न्धे। दे॒वस्य॑ त्वा॒ सवि॑तुः प्र॑स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते  
प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑  
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्या॒ह यत्यै॑। व॒ज्रं इ॒व वा॑ ए॒षा।



यदग्निः। अभिरसि नारिंसीत्याह शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्देवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्यैतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याह॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवी अनु मे मंसाथामित्याह। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मुखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मुखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याह। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिहरति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः करुण्यतरः। इयत्यग्रं आसीरित्याह। अस्यामेवाद्धम्बद्वारं यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति।

य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र  
पराक्रमत॥१६॥

तत्राद्विष्यत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्विष्यत।  
सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।  
यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि  
प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः।  
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्ग्राम्याणां  
पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्।  
कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचारपयति।  
तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा हृताः। लोमतः  
सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।  
रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।  
उद्धते सिकतोपोप्ते परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप  
सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।  
ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्ग्राम्याणां पात्राणां कपालैः  
संसृजेत्। ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत्। अर्मकपालैः  
संसृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव

शु॒चा॒र्प॑यति। शर्क॑राभिः स॒सृ॑जति धृ॒त्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वा॒य॑।  
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॑जति। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।  
 प्रि॒य॒यै॒वैनं॑ त॒नु॒वा स॒सृ॑जति। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णा॒जि॒नस्य॑  
 लो॒म॑भिः स॒सृ॑जति। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णा॒जि॒नम्। य॒ज्ञे॒नै॒व य॒ज्ञ॑  
 स॒सृ॑जति॥ २० ॥

याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पुङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराकृताविशत् प्रजायमानानां सृजति शन्वायाद्यौ च॥

[२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि  
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॒चा॒र्प॑येत्। अ॒प॒हा॒य॒  
 प्रा॑णि॑ति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चाऽऽदि॒त्यं  
 चा॒न्तरे॑यात्। यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्या॑त्॥ २१ ॥

तस्मा॒न्ना॒न्त॒रा॒य्यम्। आ॒त्म॒नो गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।  
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒म॒र्ध॑यति।  
 म॒खस्य॑ शिरोऽसी॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।  
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२ ॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते  
 प॒दे। अथो॑ प्र॒ति॒ष्ठि॒त्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छ॒न्द॑सा करो॒मीत्या॑ह।  
 छ॒न्दो॑भिरे॒वैनं॑ करोति। त्र्यु॒द्धिं करो॑ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां  
 लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। छ॒न्दो॑भिः करोति॥ २३ ॥

वी॒र्यं॑ वै छ॒न्दा॑सि। वी॒र्य॑णै॒वैनं॑ करोति। यजु॑षा॒ बिलं॑  
 करो॑ति व्यावृ॒त्यै। इ॒यं तं करो॑ति। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑

सम्मि॑तम्। इ॒यं तं करो॑ति। य॒ज्ञप॒रुषा॒ सम्मि॑तम्। इ॒यं तं करो॑ति। ए॒ताव॒द्वै पु॒रुषे॑ वी॒र्यम्॑। वी॒र्य॑सम्मि॑तम्॥२४॥

अप॑रिमि॒तं करो॑ति। अप॑रिमि॒तस्याव॑रुद्धौ। प॒रि॒ग्री॒वं करो॑ति धृ॒त्यै॑। सू॒र्यस्य॑ ह॒रसा॑ श्रा॒येत्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। अ॒श्वश॑केन॒ धूप॑यति। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नित्वा॑य। वृ॒ष्णो अ॒श्वस्य॑ नि॒ष्पद॑सीत्या॑ह। अ॒सौ वा ओ॒दित्यो॑ वृषाऽ॒श्वः। तस्य॑ छ॒न्दांसि॑ नि॒ष्पत्॥२५॥

छ॒न्दोभि॑रे॒वैनं॑ धूप॑यति। अ॒र्चिषे॑ त्वा शोचि॒षे त्वे॑त्या॑ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वा॒रुणो॑ऽभी॒द्धः। मै॒त्रियो॑पैति॒ शान्त्यै॑। सि॒द्धौ त्वे॑त्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। दे॒वस्त्वा॑ स॒वितो॑द्व॒पत्वित्या॑ह। स॒वितृ॑प्रसू॒त ए॒वैनं॑ ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रुद्व॑पति। अप॑द्य॒मानः पृ॒थिव्या॑माशा॒ दिश॑ आ॒पृणे॑त्या॑ह॥२६॥

तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ विभा॑ति। उ॒त्तिष्ठ॑ बृ॒हन्म॑वो॒र्ध्वस्तिष्ठ॑ ध्रु॒वस्त्वमि॑त्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः। यः प्र॑व॒र्ग्यम॑न्वीक्ष॑ते। सू॒र्यस्य॑ त्वा चक्षु॑षाऽन्वी॑क्ष॒ इत्या॑ह। चक्षु॑षो गोपी॒थाय॑। ऋ॒जवे॑ त्वा सा॒धवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा भू॒त्यै त्वे॑त्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः। अ॒न्तरि॑क्षं सा॒धु। अ॒सौ सु॑क्षि॒तिः॥२७॥

दि॒शो भू॑तिः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्क॑ल्पयति। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मुष्या॒यणं॑ वि॒शा प॒शुभि॑र्ब्रह्म॒वर्च॑सेन॒

पर्यूहामीत्याह। विशैवैनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति  
राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवैनं पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य।  
पशुभिरेवैनं पर्यूहति। असुर्यं पात्रमनाच्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृणोति। देवत्राकः। अजक्षीरेणाऽऽच्छृणोति। परमं  
वा एतत्पयः। यदजक्षीरम्। परमेणैवैनं पयसाऽऽच्छृणोति।  
यजुषा व्यावृत्त्यै। छन्दोभिराच्छृणोति। छन्दोभिर्वा एष  
क्रियते। छन्दोभिरेव छन्दाऽस्याच्छृणोति। छृन्धि  
वाचमित्याह। वाचमेवावरुन्धे। छृन्ध्यूर्जमित्याह।  
ऊर्जमेवावरुन्धे। छृन्धि हविरित्याह। हविरेवाकः।  
देवं पुरश्चर सध्यासन्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत्प्रवृत्त्यं छन्दोभिः करोति वीर्यसम्पत् छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणोच्छन्दाऽस्याच्छृणोत्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। एष वा एतर्हि  
बृहस्पतिः। यद्वृह्मा। तस्मा एव प्रतिप्रोच्य प्रचरति।  
आत्मनोऽनात्यै। यमाय त्वा मखाय त्वेत्याह। एता वा  
एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्धयति। मदन्तीभिः  
प्रोक्षति। तेज एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः  
प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह।  
रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः  
सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति।

सन्त॑त॒मन्वा॑ह। प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य॒ सन्त॑त्यै। अथो॒  
रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। यत्प॑रि॒मिता॑ अनु॒ब्रूया॑त्। परि॑मित॒मवरु॑न्धीत।  
अप॑रि॒मिता॑ अन्वा॑ह। अप॑रि॒मित॒स्यावरु॑द्धौ। शिरो॒ वा  
ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ध्वञ्जः॑। यन्मौ॒ञ्जो वे॒दो भव॑ति।  
ऊ॒र्जैव॑ य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म॒र्धय॑ति। प्रा॒णाहु॑तीर्जु॒होति॑।  
प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै  
शौ॒र्षण्याः॑ प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता  
मध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृथि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑-  
स्यति। अ॒स्या अ॒न॒तिदा॑हाय। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑।  
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति।  
दे॒वता॑स्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अप्र॑ति॒शीर्णा॑ग्रं भवति।  
ए॒तद्व॑र्हि॒रह्यै॑षः॥ ३४॥

अ॒र्चि॒रसि॑ शो॒चिर॒सीत्या॑ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑  
द॑धाति। स॒सी॒दस्व॑ म॒हा॒ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्यै॑षः।  
ब्रह्म॒वादि॑नो॒ वद॑न्ति। ए॒ते वा॒व त ऋ॒त्विजः॑। ये  
दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशिषो॒  
नाशा॑स्त॒ इति॑। पु॒रस्ता॑दाशीः॒ खलु॑ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः।  
उ॒परि॑ष्टादाशीर॒न्यः॥ ३५॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑दि॒ति य॒दे॒तानि॑ यजू॒ष्याह॑।

शी॒र्ष॒त ए॒व य॒ज्ञस्य॒ यज॑मान आ॒शिषोऽव॑रुन्धे। आयुः  
पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्तर॒तः।  
विधृ॑तिमुपरि॑ष्ठात्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति। ई॒श्वरो॑ वा  
ए॒ष दि॒शोऽनू॑न्म॒दितोः॑। यं दि॒शोऽनु॑ व्यास्था॒पय॑न्ति॥ ३६॥

मनो॒रश्वा॑सि भू॒रिपु॑त्रेती॒माम॑भि॒मृश॑ति। इ॒यं वै मनो॑रश्वा  
भू॒रिपु॑त्रा। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य। सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या  
मा मां हि॑ ५ सी॒रित्या॒हाहि॑ ५ सा॒यै। चि॒तः स्थ॑ परि॒चित॒ इत्या॑ह।  
अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधाति। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।  
अ॒सौ खलु॑ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तस्य॑ म॒रुतो॑ र॒श्मयः॑॥ ३७॥

स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रय॒स्वेत्या॑ह। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॑त्य ५  
र॒श्मिभिः॑ पर्यू॒हति॑। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ र॒श्मिभिः॑  
पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्राजा॑ वि॒शा पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्दाम॒णीः संजा॑तैः  
पर्यू॑ढः। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। वि॒कङ्क॑तं भा आ॑र्च्छत्।  
यद्वैक॑ङ्क॒ताः परि॑धयो॒ भव॑न्ति। भा ए॒वाव॑रुन्धे। द्वा॒दश॑  
भव॑न्ति॥ ३८॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः। संव॑त्सरमे॒वाव॑रुन्धे। अस्ति॑  
त्रयो॑द॒शो मा॒स इत्या॑हुः। यत्र॑त्रयो॒दशः॑ परि॒धिर्भव॑ति।  
तेनै॒व त्रयो॑द॒शं मा॒सम॑व॒रुन्धे॑। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धिर्सी॒त्याहु॑  
व्यावृ॑त्त्यै। दि॒वं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेत्यु॒परि॑ष्ठा॒द्धिर॑ण्यमधि॒ निद॑धाति।  
अ॒मुष्या॑ अन॑तिदाहाय। अथो॑ आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः  
परि॑गृह्णाति। अ॒र्हन् बिभ॑र्षि॒ साय॑कानि॒ धन्वे॑त्या॒ह॥ ३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागंतमसीति  
धुवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनीति।  
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति।  
त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते।  
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां  
तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां  
तनुवमाक्रामति। यत्रिः परीत्य चतुर्थ पर्येति। एतां ह वा  
अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं  
परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै धुवित्राणि।  
अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्यं  
धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य  
लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः  
पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहुष उपरिष्टादाशीरन्यो व्यास्थापरयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समष्ट्यै द्वे च॥[४]

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह।  
अग्निरेवैनं वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। स  
मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। इन्द्रस्त्वा  
रुद्रेर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवैनं  
रुद्रेर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मा रुचितो



रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः  
पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसेत्याह। वरुण एवैनमादित्यैः  
पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा॥ ४३ ॥

स मां रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।  
द्युतानस्त्वां मारुतो मरुद्भिर्रुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेन  
छन्दसेत्याह। द्युतान एवैनं मारुतो मरुद्भिर्रुत्तरतो  
रोचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा। स मां रुचितो रोचयेत्याह।  
आशिषमेवैतामा शास्ते। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठा-  
द्रोचयतु पाङ्क्तैनं छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरेवैनं विश्वैर्देवै-  
रुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्क्तैनं छन्दसा। स मां रुचितो रोचयेत्याह।  
आशिषमेवैतामा शास्ते॥ ४४ ॥

रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्येष देवेषु।  
रोचिषीयाहं मनुष्येष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राड्वर्म  
रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्मांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।  
रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्मांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं  
मनुष्येष्वायुष्मांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह।  
रुचित एवैष मनुष्येष्वायुष्मांस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति।  
रुगंसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषमेवैतामा  
शास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो घर्म इति  
प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः।  
अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह।

रोचुंकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुंको यजमानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्क्तुं छन्दसा स मां रुचितो रोचयेत्याहुशिषमेवेतामाशांस्ते शास्तेऽष्टौ च॥[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।  
पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः  
प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव  
लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा  
ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।  
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।  
चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः।  
अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।  
सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।  
यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्ये प्रवृज्यात्।  
प्रजा वै पशव उक्थानि। यदुक्थ्ये प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य  
निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं  
च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।  
प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ  
वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव  
प्रजानां गोप्तरं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तमित्याह।  
 आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सघ्रीचीः स  
 विषूचीर्वसान् इत्याह। सघ्रीचींश्च ह्येष विषूचींश्च वसानः  
 प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ  
 ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु  
 माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मां ऋतू कल्पयति।  
 समग्रिरग्निनां गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मां ऋतू कल्पयति। समग्रिरग्निनां गतेत्याह।  
 अग्निर्ह्यैवैषोऽग्निनां सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा  
 गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो  
 विभांसि रजंसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मां ऋतू  
 कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रां यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्द-  
 धाति। विश्वासां भुवां पतु इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मां  
 ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह।  
 शैशिरावेवास्मां ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ  
 देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक् सा तपोजाः।  
 तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता  
 मतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता।  
 यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष

प्र॒जाना॑म्। म॒तिः क॒वीना॑मित्या॒ह॥५३॥

म॒तिर्ह्ये॑ष क॒वीना॑म्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ स॒वित्रा॑ य॒तिष्ठ॑ स॒  
सूर्ये॑णारु॒क्तेत्या॑ह। अ॒मुं चै॒वाऽऽदि॒त्यं प्र॑व॒र्ग्यं च॒ स॒शा॑स्ति।  
आ॒यु॒र्दास्त्व॑म॒स्मभ्य॑ घ॒र्म व॑र्चो॒दा अ॒सीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा  
शा॑स्ते। पि॒ता नो॑ऽसि पि॒ता नो॑ बो॒धेत्या॑ह। बो॒धय॑त्ये॒वैन॑म्।  
न वै ते॑ऽवका॒शा भ॑वन्ति। प॒त्न्यै द॑श॒मः। न॒व॒ वै पु॑रु॒षे  
प्रा॒णोः॥५४॥

नाभि॑र्दश॒मी। प्रा॒णाने॒व य॑ज॒माने॑ द॒धाति॑। अथो॒  
दशा॑क्षरा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॒रुन्धे॑।  
य॒ज्ञस्य॑ शिरो॑ऽच्छि॒द्यत॑। तद्दे॒वा हो॒त्राभिः॑ प्र॒त्य॑दधुः।  
ऋ॒त्विजो॑ऽवे॒क्षन्ते॑। ए॒ता वै हो॒त्राः। हो॒त्राभि॑रे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः  
प्र॒ति॑दधाति॥५५॥

रु॒चि॒तम॑वे॒क्षन्ते॑। रु॒चि॒ताद्वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत।  
प्र॒जाना॑ः सृ॒ष्ट्यै। रु॒चि॒तम॑वे॒क्षन्ते॑। रु॒चि॒ताद्वै प॑र्जन्यो॒ व॒र्षति॑।  
व॒र्षु॒कः प॑र्जन्यो॒ भव॑ति। सं प्र॒जा ए॑धन्ते। रु॒चि॒तम॑वे॒क्षन्ते॑।  
रु॒चि॒तं वै ब्र॑ह्मव॒र्चस॑म्। ब्र॒ह्मव॒र्च॒सिनो॑ भवन्ति॥५६॥

अ॒धी॒यन्तो॑ऽवे॒क्षन्ते॑। स॒र्वमा॑यु॒र्यन्ति॑। न प॒त्यवे॑क्षेत।  
य॒त्प॒त्यवे॑क्षेत। प्र॒जाये॑त। प्र॒जां त्व॑स्यै निर्द॑हेत्। य॒न्नावे॑क्षेत।  
न प्र॒जाये॑त। ना॒स्यै प्र॒जां निर्द॑हेत्। ति॒र॒स्कृ॒त्य य॑जु॒र्वाच॑यति।  
प्र॒जाये॑ते। ना॒स्यै प्र॒जां निर्द॑हति। त्व॒ष्टी॒मती॑ ते स॒पेये॑त्या॒ह।  
स॒पा॒द्धि प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुत्तन्निपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः  
प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥ [६]

देवस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इति॑ रश॒नामाद॑त्ते प्रसू॒त्यै।  
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु  
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। आद॑दे॒ऽदित्यै॑  
रास्ना॑ऽसीत्या॒ह यजु॑ष्कृत्यै। इड॒ एह्यदि॑त॒ एहि॑  
सर॑स्व॒त्येहीत्या॑ह। ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै दे॒वना॑मानि॑।  
दे॒वना॑मैरे॒वैना॑माह्वयति॑। असा॒वेह्यसा॒वेह्यसा॒वेहीत्या॑ह।  
ए॒तानि॑ वा अ॒स्यै मनु॑ष्यना॒मानि॑॥५८॥

मनु॑ष्यना॒मैरे॒वैना॑माह्वयति॑। षट्थ॒सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑।  
ऋ॒तुभिरे॒वैना॑माह्वयति॑। अ॒दित्या॑ उ॒ष्णीष॑मसीत्या॒ह।  
यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। वा॒युर॑स्यैड॒ इत्या॑ह। वा॒युदे॒वत्यो॑ वै व॒थ्सः॑।  
पू॒षा त्वो॒पाव॑सृज॒त्वित्या॑ह। पौ॒ष्णा वै दे॒वत॑या प॒शवः॑॥५९॥

स्वयै॒वैनं॑ दे॒वत॑यो॒पाव॑सृजति॑। अ॒श्विभ्या॑ प्रदा॑पयेत्या॒ह।  
अ॒श्विनो॑ वै दे॒वाना॑ भिष॒जौ। ताभ्या॑मेवास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।  
यस्ते॒ स्तनः॑ शश॒य इत्या॑ह। स्तो॒त्येवैना॑म्। उ॒स्रं घ॑र्म॒  
शि॒ःषो॒स्रं घ॑र्मं पा॒हि घ॑र्माय॑ शि॒ःषेत्या॑ह। यथा॑ ब्रूयाद॒मुष्मै॑  
दे॒हीति॑। ता॒दृगे॒व तत्। बृ॒हस्प॑ति॒स्त्वोप॑ सीद॒त्वित्या॑ह॥६०॥

ब्र॒ह्म वै दे॒वाना॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैना॑मुप॑सीदति॑।  
दान॑वः स्थ॒ पेर॑व॒ इत्या॑ह। मे॒ध्याने॒वैना॑न्करोति॑। वि॒ष्वग्वृ॑तो  
लोहि॑ते॒नेत्या॑ह॒ व्यावृ॑त्यै। अ॒श्विभ्या॑ पि॒न्वस्व॒ सर॑स्वत्यै

पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयेन समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वषट्क्रियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वषट्करोति। अथो अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति॥६२॥

घर्मं पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन समर्धयति। यद्वषट्कुर्यात्। यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यन्न वषट्कुर्यात्। रक्षाँसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह। पुरोक्षमेव वषट्करोति। नास्य यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञं रक्षाँसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो वा अस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा एवैनं जुहोति। मधुं हविरसीत्याह। स्वदयत्येवैनम्। सूर्यस्य तपस्तपेत्याह। यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामीत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनमुपयच्छति।  
 न वा एतं मनुष्यो भर्तुमर्हति। देवानां त्वा पितृणामनुमतो  
 भर्तुः शकेयमित्याह। देवैरेवैनं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि  
 वा एनमेतदर्धयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्यं पुरो जुह्वति। तेजोऽसि  
 तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा  
 मां हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः पृथिविस्पृङ्गा मां  
 हिंसीरित्याहाहिंसायै॥६५॥

सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मां पाहीत्याह।  
 अशिषमेवैतामा शांस्ते। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।  
 आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्नेव यज्ञस्य  
 शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै।  
 पश्चाह॥६६॥

पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति।  
 अग्नये त्वा वसुमते स्वाहेत्याह। असौ वा आदित्योऽग्निर्वसु-  
 मान्। तस्मा एवैनं जुहोति। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहेत्याह।  
 चन्द्रमा वै सोमो रुद्रवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। वरुणाय  
 त्वाऽऽदित्यवते स्वाहेत्याह॥६७॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मा एवैनं जुहोति।  
 बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै  
 देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनं जुहोति। सवित्रे त्वर्भुमते

विभुमते॑ प्रभुमते॑ वाज॑वते॒ स्वाहेत्या॑ह। सं॒व॒त्स॒रो वै  
सं॒वि॒त॒र्भु॒मान् वि॒भु॒मान्प्र॒भु॒मान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑  
जुहोति। य॒माय॒ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पित॒मते॒ स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णो  
वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पित॒मान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो  
जुहोति। द॒श॒ सम्प॑द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।  
वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं  
लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हिण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हिणौ भ॒वतः॑।  
रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑  
के॒तुना॑ जुष॒ताꣳ सु॒ज्योति॑र्ज्योति॒षाꣳ स्वाहा॒ रात्रि॑र्ज्योतिः  
के॒तुना॑ जुष॒ताꣳ सु॒ज्योति॑र्ज्योति॒षाꣳ स्वाहेत्या॑ह। आ॒दि॒त्य-  
मे॒व तद॑मुष्मि॑ल्लो॒केऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वाधा॒रा। रात्रि॑या अ॒वस्ता॑त्।  
तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमुष्मि॑ल्लो॒केऽहो॑रा॒त्राभ्यां॑ धृ॒तः॥६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीददित्याहेन्द्रायेत्याहार्ययति प्रन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि  
च॥

[७]

विश्वा॑ आ॒शा दक्षि॑ण॒सदि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।  
अथो॑ दु॒रि॒ष्ट्या ए॒वैनं॑ पा॒ति। वि॒श्वा दे॒वान॑याडि॒हेत्या॑ह।  
वि॒श्वाने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॒  
मधोः॑ पिब॒तम॑श्वि॒नेत्या॑ह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति।  
स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घा॒रय॑ति।  
अथो॑ ह॒विरे॒वाकः॑॥७०॥



अश्वि॑ना घ॒र्म पा॑त॒ः ह॒र्दिवा॑नमह॒र्दिवाभि॑रू॒तिभि॑रित्या॒ह।  
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी  
 म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वाहे॑न्द्रा॒य स्वाहे॑न्द्रा॒वडि॒त्याह॑।  
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॑यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।  
 वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑सामप॑हत्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।  
 घ॒र्मम॑पातमश्वि॒नेत्या॑ह॥७१॥

पूर्व॑मे॒वोदि॒तम्। उत्त॑रेणाभिगृ॒णाति॑। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी  
 अ॑म॒साता॑मि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। तं प्रा॒व्यं यथा॑वण्णमो॑ दि॒वे  
 नमः॑ पृथि॒व्या इ॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञं  
 य॒ज्ञमि॑मं दि॒विधा॑ इ॒त्याह॑। सु॒वर्ग॑मे॒वैनं॑ लो॒कं ग॑मयति। दि॒वं  
 गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीं ग॒च्छेत्या॑ह। ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑  
 प्रति॑ष्ठापयति। पञ्च॑ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छेत्या॑ह॥७२॥

दि॒क्ष्वे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति। दे॒वान्य॑र्म॒पान्ना॑च्छ पि॒तृन्ध॑र्म॒  
 पान्ना॑च्छे॒त्याह॑। उ॒भये॑ष्वे॒वैनं॑ प्रति॑ष्ठापयति। यत्पि॒न्वते॑।  
 व॒र्षुकः॑ प॒र्जन्यो॑ भवति। तस्मा॑त्पि॒न्वमा॑नः पु॒ण्यः।  
 यत्प्रा॑ङ्पि॒न्वते॑। तद्दे॒वाना॑म्। यद्दक्षि॑णा। तत्पि॑त॒ृणाम्॥७३॥

यत्प्र॒त्यक्। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। यदु॒दङ्घ्रि॑। तद्बु॒द्राणा॑म्।  
 प्राश्च॑मु॒दंश्च॑ पि॒न्वय॑ति। दे॒वत्रा॑कः। अथो॒ खलु॑। सर्वा॑ अनु॒  
 दिशः॑ पि॒न्वय॑ति। सर्वा॑ दि॒शः समे॑धन्ते। अ॒न्तःप॑रि॒धि  
 पि॒न्वय॑ति॥७४॥

तेज॒सोऽस्क॑न्दाय। इ॒षे पी॑पि॒हूर्जे पी॑पि॒हीत्या॑ह।

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।  
 यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय  
 पीपिहीत्याह। आत्मने एवैतामाशिषमा शास्ते। त्विष्यै त्वा  
 द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।  
 धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥ ७५॥

ब्रह्मन्नेवेनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति  
 यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं  
 गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं  
 गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।  
 ताभ्य एवेनं जुहोति। गावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे  
 वाचः॥ ७६॥

ताभ्य एवेनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै  
 देवाः प्रतिराः। तेभ्य एवेनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां  
 स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवेनं जुहोति। पितृभ्यो  
 घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।  
 तेभ्य एवेनं जुहोति॥ ७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन  
 समर्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते।  
 उदञ्चं निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि  
 रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।  
 यदन्वीक्षेत॥ ७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुंकः स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो  
 माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा तै अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे  
 दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।  
 अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा तै अग्ने  
 समित्तया समिध्यस्वाऽऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह।  
 आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः  
 स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह।  
 यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न्न  
 होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न  
 जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्।  
 यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं  
 हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ  
 जुहोति। पिता नोऽसि मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै।  
 अश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह।  
 आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मां  
 हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये  
 प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न मांसमश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न

मृन्मयेन पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज  
 एव तत्संश्रयति। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा  
 विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत्। यत्किं  
 च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्व्रतं  
 चार्यम्। तेजसो गोपीथार्य। तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः  
 सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः  
 संसादयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा  
 एतस्य देवताः। ताभिरेवैनं समर्धयति॥८२॥

अकरश्चिन्त्याह प्रदिशो गच्छत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिन्वयति धारयेत्याहु वाचो घर्मपास्तेभ्यं एवेन जुहोत्यन्वीक्षेत  
 होतव्या(३)मित्यग्नावित्याह दधतेऽगोपायथ्स च॥ [८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति।  
 छन्दोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रे  
 जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। अनु नोऽद्यानु-  
 मतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव  
 एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया  
 इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य।  
 यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं यदक्षिणा  
 प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयत्। जिह्वा यज्ञस्य शिरो हरेत्।  
 प्राश्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति।  
 शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं

सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद।  
औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।  
वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञः रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।  
साम् वै रक्षोहा। रक्षंसामपंहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे  
लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षाऽस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो  
निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षंसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयैत्। पृथिवीः शुचाऽर्पयेत्।  
यदप्सु। अपः शुचार्पयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः  
शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतीञ्छुचार्पयेत्। हिरण्यं  
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया  
इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।  
तस्य शुचः शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।  
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचः शमयति। चतुः  
सक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः।  
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो  
अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति  
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।

ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमार्युषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवेतामा शास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्येषः। अचिक्रदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्। चिदंसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुः सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्यं क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥९१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपागा इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥९२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं

पी॒थानु॑मेहि॑। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑णेत्या॑ह। प्र॒जामे॒व  
 प॒शून्त्सो॑मपी॒थमा॒त्मन्ध॑त्ते। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः  
 स॒न्त्वित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै  
 भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्विष्म॑ इत्या॑ह।  
 अ॒भिचा॑र ए॒वास्यै॑षः। प्र॒ वा ए॒षोऽस्मालो॑काच्च॑वते। यः  
 प्र॒व॒र्ग्यमु॒द्वास॑यति॑। उ॒दुत्यं चि॒त्रमि॑ति॒ सौरी॑भ्या॒मृग्भ्या॑ पुन॒रेत्य॑  
 गा॒रुह॑पत्ये जुहोति। अ॒यं वै लो॒को गा॒रुह॑पत्यः। अ॒स्मिन्ने॒व  
 लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दित्यः॑ सु॒व॒र्गो लो॒कः।  
 यत्सौ॑री भव॑तः। तेनै॒व सु॒व॒र्गालो॑कान्नैति॑॥९३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्यै वै हिरण्यमाहार्धयति ह्येष गुणात्त्वित्याह  
 मनुन्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥ [९]

प्र॒जाप॑तिं॒ वै दे॒वाः शुक्रं॑ प॒योऽदु॑हन्। तदे॒भ्यो न॒ व्य॑भवत्।  
 तद॒ग्निर्व्य॑करोत्। तानि॒ शुक्रि॑याणि॒ सामा॑न्यभवन्। तेषां  
 यो रसो॒ऽत्यक्ष॑रत्। तानि॒ शुक्र॑य॒जूंष्य॑भवन्। शुक्रि॑याणां  
 वा ए॒तानि॒ शुक्रि॑याणि। सा॒मप॑य॒सं वा ए॒तयो॑र॒न्यत्।  
 दे॒वाना॑म॒न्यत्प॑यः। यद्गोः प॑यः॥९४॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।  
 तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव  
 तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्य  
 भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास॑-  
 येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-  
दन्नकामस्या। शिरो वा एतद्वज्रस्य। यत्प्रवर्ग्यः।  
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।  
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि  
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।  
पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति।  
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य  
उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः  
प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष  
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि  
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्ग्व  
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।  
शुचैवास्यं प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमार्च्छति। यत्र  
दर्भा उपदीकंसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्या। एता  
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा  
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं  
नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥१९॥



गोः पयं उत्तरवेदिंरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥ [१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृत्तः।  
महावीर उद्भासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।  
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।  
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयांसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै  
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं  
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते  
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं  
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति  
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽप्रीकामत्। तां देवाः  
प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाऽऽप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वः  
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।  
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः स संन्नः॥१०२॥

वसंवः प्रवृत्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः  
पयस्यानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।  
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।  
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिर्हूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि

नाम॑न्यकुरु॒त। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑न॒ नाम्ना॑। ब्र॒ह्म॒वादि॒नो  
वद॑न्ति। यन्मृ॒न्मय॑माहु॒तिं नाश्नु॑तेऽथ॑। कस्मा॑दिषो॑ऽश्नु॒त  
इति॑। वा॒गे॒ष इति॑ ब्रूयात्। वा॒च्ये॒व वाचं॑ दधाति॥१०४॥

तस्मा॑दश्नु॒ते। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष द्वा॑दश॒धा विहि॑तः।  
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। यत्प्रा॑ग॒वका॒शेभ्यः॑। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृजत।  
अ॒व॒का॒शैर्दे॑वा॒सुरा॑न॒सृज॑त। यदूर्ध्व॑म॒वका॒शेभ्यः॑। तेना॒न्नम॑-  
सृज॑त। अ॒न्नं प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वैषः॑॥१०५॥

वदन्ति तुनुवा स॒सं॒त्रो ह्य॒यमा॑नो वा॒ग्धु॒तो द॑धात्येषः॥ [११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। तेन॒ कामा॑ः एति॑।  
यद्वि॒तीयेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। अ॒ग्नि॒र्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॒तीयेऽह॑न्प्र-  
वृ॒ज्यते॑। वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तु॒र्थेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।  
आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। च॒न्द्रमा॑  
भू॒त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॒ष्ठेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒वत्स॑रमेति॑।  
यथ्स॑प्त॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा श॒क्करी॑मेति॑।  
यद॑ष्ट॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। बृ॒ह॒स्पति॑र्भू॒त्वा गा॑य॒त्रीमे॑ति॑।  
यन्न॑व॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। मि॒त्रो भू॒त्वा त्रि॒वृतं॑ इ॒माँल्लो॒काने॑ति॑।  
यद्व॑श॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। वरु॑णो भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति॑।  
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति॑।

यत्पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः प॒राङ्मू॑ल्लो॒काङ्-  
 स्तप॑न्नेति। यदुप॒रि॒ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दमु॒तोऽर्वा॑-  
 ङि॒माँल्लो॒काङ्स्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥

[१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥



## ॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजु॒षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः॒  
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वाँसं॑ प्र॒वतो॑ म॒हीर॑नु॒ बहु॒भ्यः प॒न्था॑मनपस्प॒शान॑म्।  
वै॒व॒स्व॒तँ स॒ङ्ग॑म॒नं ज॒ना॑नां य॒मँ राजा॑नँ ह॒विषा॑  
दुव॒स्य॒त। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒म॒न्वा॒ग॒न्नपै॑तद॒हं य॒दि॒हा॒र्बि॒भः  
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा  
वि॒ब॒न्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नी॒थाय॑ वो॒ढवै॑।  
या॒भ्यां य॒मस्य॑ सा॒दनँ सु॑कृ॒तां चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा  
त्वै॒तश्चा॑वयतु॒ प्रवि॑द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुव॑नस्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॑  
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॒ऽग्नि॑र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षे॒मा आ॒शा  
अनु॑वेद॒ सर्वाः सो अ॒स्माँ अभ॑यतमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा  
अ॒घृ॒णिः सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे  
पु॒रस्ता॑त्। यत्राऽऽस॑ते सु॒कृतो॒ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः  
सं॒वि॒ता द॑धातु। भुव॑नस्य पत इ॒दँ ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑  
स्वाहा॑। पुरु॑षस्य सयाव॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र  
नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॑ आ॒यति॑। पुरु॑षस्य सयाव॒रि वि॒ तै  
प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण म॒हीमि॑हि स्व॒धये॑हि पि॒तृनु॑पं  
प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मैव॑ मा॒ङ्ग॒स्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती

पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ  
पयसाऽभ्याववृथस्व॥ २॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य  
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह  
धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।  
हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।  
सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।  
अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।  
धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव  
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं  
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव  
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥ ३॥

इममग्रे चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत  
सोम्यानाम्। एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता  
मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व  
मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो  
दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै। मैनमग्रे विदहो माऽभिषोचो माऽस्य  
त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं  
प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं  
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां

व॒शनी॑र्भ॒वाति॑ । सूर्यं॑ ते॒ चक्षु॑र्गच्छतु॒ वात॑मा॒त्मा द्यां च॒  
 गच्छ॑ पृथि॒वीं च॒ धर्म॑णा । अपो॑ वा॒ गच्छ॒ यदि॒ तत्र॑ ते  
 हि॒तमोष॑धीषु॒ प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः । अ॒जो भा॒गस्तप॑सा॒ तं  
 तप॑स्व॒ तं ते॑ शो॒चिस्त॑पतु॒ तं ते॑ अ॒र्चिः । यास्ते॑ शि॒वास्त॑नुवो  
 जा॒तवे॑द॒स्ताभि॑र्वहे॒मः सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः । अ॒यं वै  
 त्वम॒स्मादधि॑ त्वमे॒तद॒यं वै तद॑स्य॒ योनि॑रसि । वै॒श्वान॒रः पु॒त्रः  
 पि॒त्रे लो॒ककृ॑ज्जा॒तवे॑दो॒ वहे॑मः सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः ॥ ४ ॥

विद्वान्भ्याववृध्वाभिमांतीर्जयेम् शरीरैश्चत्वारि च ॥ [१]

य ए॒तस्य॑ प॒थो गो॒प्तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थो  
 र॑क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थोभि॑र॒क्षितार॒स्तेभ्यः॑  
 स्वाहा॑ऽऽख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽपाख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽभि॒लाल॑पते  
 स्वाहा॑ऽप॒लाल॑पते स्वाहा॑ऽग्नये॑ कर्म॒कृते॑ स्वाहा॒ यम॑त्र  
 नाधी॒मस्त॑स्मै स्वाहा॑ । यस्त॑ इ॒ध्मं जु॒भर॑त्सिष्विदा॒नो मूर्धा॑नं  
 वा॒त तप॑ते त्वा॒या । दि॒वो वि॒श्वस्मा॑त्सीमघाय॒त उ॑रुष्यः ।  
 अ॒स्मात्त्वमधि॑ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑यतां पुनः । अ॒ग्नये॑  
 वै॒श्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ ॥ ५ ॥

य ए॒तस्य॑ त्वत्पञ्च ॥ [२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒हता॑ भा॒त्यग्नि॑रा॒विर्वि॑श्वानि वृष॒भो रौर॑वीति ।  
 दि॒वश्चि॑दन्ता॒दुप॑ मामु॒दान॑ इ॒पामु॑प॒स्थे म॒हिषो॑ व॒वर्ध॑ । इ॒दं  
 त॒ एकं॑ प॒र उ॑त॒ एकं॑ तृतीये॒न ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व ।  
 सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॒ चारु॑रेधि प्रि॒यो दे॒वानां॑ प॒रमे॑ स॒धस्थे॑ ।

नाकै सु॒पर्णमु॒प॒ यत्पत॑न्तः॒ हृ॒दा वेन॑न्तो अ॒भ्यच॑क्षत त्वा।  
 हिर॑ण्यपक्षं वरु॑णस्य दू॒तं य॒मस्य॒ योनौ॑ शकु॒नं भु॑र॒ण्युम्।  
 अति॑द्रव सार॒मेयौ श्वानौ॑ चतुर॒क्षौ श॒बलौ॑ सा॒धुना॑ पथा।  
 अथा॑ पि॒तृन्सु॑विदत्राः॒ अपी॑हि य॒मेन॒ ये स॑ध॒मादं॑ मद॑न्ति।  
 यौ ते॒ श्वानौ॑ यमरक्षि॒तारौ॑ चतुर॒क्षौ प॑थि॒रक्षी॑ नृचक्ष॑सा।  
 ताभ्या॑ः राज॒न्परि॑ दे॒ह्येन॑ः स्व॒स्ति चा॑स्मा अन॒मीवं॑ च॒ धेहि॥६॥

उ॒रुण॑साव॒सुतृ॑पावुलु॒म्बलौ॑ य॒मस्य॑ दू॒तौ च॑रतो॒ वशा॑ः  
 अनु॑। ताव॒स्मभ्य॑ दृ॒शये॒ सूर्या॑य पुन॑र्दत्ता॒ वसु॑म॒द्येह॑ भ॒द्रम्।  
 सोम॒ एके॑भ्यः पव॑ते घृ॒तमे॒क उपा॑सते। येभ्यो॒ मधु॑ प्र॒धाव॑ति  
 ताः॒श्चिदे॒वापि॑ गच्छ॒तात्। ये यु॒ध्यन्ते॑ प्र॒धने॑षु शू॒रासो॒ ये  
 त॑नुत्यजः। ये वा॑ स॒हस्र॑दक्षिणा॒स्ताः॒श्चिदे॒वापि॑ गच्छ॒तात्।  
 तप॑सा॒ ये अ॑नाधृ॒ष्यास्तप॑सा॒ ये सुव॑र्ग॒ताः। तपो॒ ये  
 च॑क्रिरे म॒हत्ताः॒श्चिदे॒वापि॑ गच्छ॒तात्। अ॒श्मन्व॑ती रेवतीः  
 सः॒ र॒भध्व॑मुत्तिष्ठ॒त प्र॑तर॒ता स॒खायः॑। अत्रा॑ ज॒हाम॒ ये  
 अ॒स॒न्नशे॑वाः शि॒वान् व॒यम॑भि वाजा॒नुत्तरे॑म॥७॥

यद्वै दे॒वस्य॑ स॒वितुः॑ प॒वित्रः॑ स॒हस्र॑धारं वि॒त॑तम॒न्तरि॑क्षे।  
 येना॒पुना॑दिन्द्र॒मना॑र्त॒मात्यै॑ तेना॒हं मा॑ः स॒र्वत॑नुं पुना॒मि। या  
 रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादप॒ यन्ति॒ शाखा॑ अ॒भि॒मृता॑ नृप॒तिमि॒च्छमा॑नाः।  
 धा॒तुस्ताः॑ सर्वाः प॒वने॑न पू॒ताः प्र॒जया॑स्मान्न॒य्या वर्च॑सा  
 सः॒सृ॒जाथ। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॒ पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्तर॒म्।

दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॑म॒गन्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम् । धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता  
पु॑नातु । अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा ॥८॥

धेह्युत्तरेमाष्टौ च ॥ ————— [३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑मन्थाम॒ वृष॑भायै॒व प॑क्त॒वे । इ॒मन्त॑ꣳ  
श॑मयामसि॒ क्षीरे॑ण॒ चोद॑केन॒ च । यन्त्व॑म॒ग्ने स॒मद॑ह॒स्त्वमु॑  
निर्वा॑पया॒ पुनः॑ । क॒याम्बूर॑त्र॒ जाय॑तां पाक॒दूर्वा व्य॑ल्कशा ।  
शी॒ति॒के शी॑ति॒काव॑ति॒ ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति । म॒ण्डूक्या॑  
सु॒सङ्ग॑मये॒मꣳ स्व॑ग्निꣳ श॒मय॑ । शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑  
सन्त्व॑नूक्याः । शं ते॑ स॒मुद्रि॑या॒ आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒ वर्ष्वाः॑ ।  
शं ते॑ स्र॒वन्ती॑स्त॒नुवे॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒ कूप्याः॑ । शन्ते॑ नीहा॒रो  
व॑र्षतु॒ शमु॑ पृष्वाऽव॑शीयताम् ॥९॥

अ॒व सृ॒ज पु॑नर॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्तु॒ आहु॑त॒श्चर॑ति॒ स्व॒धाभिः॑ ।  
आयु॑र्वसा॒न उप॑ यातु॒ शेष॑ꣳ सङ्ग॑च्छतां त॒नुवा॑ जातवेदः ।  
सङ्ग॑च्छस्व पि॒तृभिः॑ सꣳ स्व॒धाभिः॑ स॒मिष्टा॑पूर्तेन॒ पर॑मे  
व्यो॑मन् । यत्र॒ भूम्यै॑ वृ॒णसे॑ तत्र॒ गच्छ॑ तत्र॒ त्वा दे॒वः  
स॒वि॒ता द॑धातु । यत्ते॑ कृ॒ष्णः श॑कुन आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः  
स॒र्प उ॒त वा॒ श्वाप॑दः । अ॒ग्निष्ट॑द्वि॒श्वान॑नृ॒णं कृ॑णोतु॒ सोम॑श्च  
यो ब्रा॑ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑ । उत्ति॑ष्ठात॒स्तनु॑वꣳ स॒म्भर॑स्व॒ मेह॑  
गात्र॑मव॒हा मा॒ शरी॑रम् । यत्र॒ भूम्यै॑ वृ॒णसे॑ तत्र॒ गच्छ॑ तत्र॒  
त्वा दे॒वः स॒वि॒ता द॑धातु । इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॑त॒ एकं॑  
तृती॑येन॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व । सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चा॒रुरे॑धि



प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व  
परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि  
रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य सवितुः पवित्रं या  
राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि  
जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय  
लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता९ सधस्थे पञ्च च॥

[४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।  
आसीदता९ सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।  
यमे इव यतमाने यदैतं प्रवाम्भरन्मानुषा देवयन्तः।  
आसीदतः९ स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे  
नः। यमाय सोमः९ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः९  
हं यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोतु  
प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमद्दीर्घमायुः प्र जीवसे।  
यमाय मधुमत्तमः९ राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः  
पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ्य जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं  
भङ्गुश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो  
यो राजानपरोध्यः। येनाऽऽपो नद्यो धन्वानि येन द्यौः  
पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः  
शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाऽभि तिष्ठति। यमो

दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे  
यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।  
यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतन्ति षडुर्वीरेकमिद्वृहत्। गायत्री  
त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो  
गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।  
वैवस्वतो विविच्यन्ते यमे राजनि ते जनाः। ये  
चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह  
विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति  
ब्राह्मणाश्चापचित्यन्ति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबन्ते  
यमः। अत्रा नो विशपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्ध्यो विजानतेऽनु वेनति॥ [५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।  
तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।  
द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।  
तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।  
इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्यै।  
घृतं दुहानामदिति जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।  
अपेतं वीतं वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च  
नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्ववसानमस्मै।  
सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे।

तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा  
बध्यन्ताः शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्।  
शुनासीराविमां वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप  
सिञ्चतम्। सीते वन्दांमहे त्वाऽर्वाची सुभगे भवा यथा  
नः सुभगा संसि यथा नः सुफला संसि। सवितैतानि  
शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भवा  
विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्परमस्य।  
ज्योतिरापाम सुवरगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते  
सुवः। इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीः  
रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्यञ्च मानवाः। एवं  
वपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं  
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया  
देवतया। आप्यायस्व सन्ते॥१६॥

अघ्निया अंगन्म सप्त च॥

[६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहः  
रिषम्। एताः स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः  
सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं  
पृथिवीः सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा  
पातु निर्ऋत्या उपस्थै। उद्धश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः

सूपाय॒नास्मै॑ भव॒ सूपव॑ञ्चना। मा॒ता पु॒त्रं यथा॑ सि॒चाभ्ये॑न  
भू॒मि वृ॑णु। उ॒द्धञ्च॑माना पृथि॒वी हि तिष्ठ॑सि स॒हस्रं॑ मि॒त  
उप॒ हि श्रय॑न्ताम्। ते गृ॒हासो॑ मधु॒श्रुतो॑ विश्वाहा॑स्मै शर॒णाः  
स॒न्त्वत्र॑। ए॒णी॑र्धा॒ना हरि॑णी॒रर्जु॑नीः सन्तु धे॒नवः॑। तिल॑व॒त्सा  
ऊ॒र्जम॑स्मै दुहा॑ना॒ विश्वाहा॑ स॒न्त्वनप॑स्फुरन्तीः॥१७॥

ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा निधी॑यते गृ॒हे। अक्षि॑ति॒र्नामं॑  
ते असौ। इ॒दं पि॒तृभ्यः॑ प्रभ॑रेम ब॒र्हिर्दे॒वेभ्यो॑ जीव॑न्तु उत्त॑रं  
भरेम। तत्त्वं॑मा॒रोहा॑सो मे॒घ्यो भव॑ य॒मेन॒ त्वं य॒म्यां संवि॑दानः।  
मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धिष्ठां मा मा॒ता पृथि॑वि त्वम्। पि॒तृन्  
हि यत्र॑ गच्छा॒स्येधा॑सं यम॒राज्ये॑। मा त्वा॑ वृ॒क्षौ सम्बा॑धेथां  
मा मा॒ता पृथि॑वी म॒ही। वैव॑स्व॒तः हि गच्छा॑सि यम॒राज्ये॑  
वि॒राज॑सि। न॒ळं पू॒वमा॒रोहै॑तं न॒ळेन॑ प॒थोऽन्वि॑हि। स त्वं  
न॒ळप्ल॑वो भू॒त्वा सन्त॑र॒ प्रत॑रोत्तर॥१८॥

स॒वि॒तैतानि॑ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॑ आद॑धे। तेभ्यः॑  
पृथि॒वि शं भ॑व। षड्ढो॑ता सूर्य॑ ते चक्षु॑र्गच्छतु वा॒तमा॒त्मा द्यां  
च गच्छ॑ पृथि॒वीं च ध॑र्मणा। अ॒पो वा॑ गच्छ॒ यदि॒ तत्र॑ ते  
हि॒तमोष॑धीषु प्र॒ति॒तिष्ठा॑ शरी॑रैः। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑परे॒हि पन्था॑ं  
यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्वते॑ ते ब्रवी॑मि मा  
नः॑ प्र॒जाः री॑रिषो मो॒त वी॑रान्। शं वा॒तः शः॑ हि ते घृ॒णिः  
शमु॑ ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॑न्तां मे दि॒शः श॒ग्माः। पृथि॒व्यास्त्वां

लो॒के सा॑दयाम्य॒मुष्य॒ शर्मा॑सि पि॒तरौ॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सा॑दयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒न्तरि॑क्षस्य त्वा दि॒वस्त्वा॑ दि॒शां त्वा॒  
नाक॑स्य त्वा पृ॒ष्ठे ब्र॒ध्नस्य॑ त्वा वि॒ष्टपे॑ सा॑दयाम्य॒मुष्य॒ शर्मा॑सि  
पि॒तरौ॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॑दयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥१९॥

अ॒पूप॑वा॒न्धृत॑वा॒श्चरु॑रेह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं  
द्या॒मु॒तो॒परि॑। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑  
घृ॒तभा॑गा इ॒ह स्थ॑। ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॒यते॑  
गृ॒हेऽसौ॑। दशा॑क्षरा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒ तां  
ते परि॑ददामि॒ तस्या॑ त्वा मा द॑भ॒न्पि॒तरौ॑ दे॒वता॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॑दयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या। अ॒पूप॑वा॒न्धृत॑वा॒न्  
क्षी॒रवा॑न्ध॒धिवा॑न्मधु॒माश्च॑रु॒रेह सी॑दतू॒त्तभ्रु॑वन् पृ॒थि॒वीं  
द्या॒मु॒तो॒परि॑। यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वानां॑  
शृ॒तभा॑गाः क्षी॒रभा॑गा॒ दधि॑भागा॒ मधु॑भागा इ॒ह स्थ॑।  
ए॒षा ते॑ यम॒साद॑ने स्व॒धा नि॒धी॒यते॑ गृ॒हेऽसौ॑। श॒ताक्ष॑रा  
स॒हस्रा॑क्षरा॒ऽयुता॑क्षरा॒ऽच्यु॑ताक्षरा॒ तां र॑क्षस्व॒ तां गो॑पायस्व॒  
तां ते परि॑ददामि॒ तस्या॑ त्वा मा द॑भ॒न्पि॒तरौ॑ दे॒वता॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॑दयतु॒ तया॑ दे॒वत॑या॥२०॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒क्तं दे॒वत॑या द्वे च॑॥ [७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः  
प॑रि॒कि॒राम्य॑त्र। तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानो॑ऽत्र धे॒नूः  
का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वा॒मर्जु॑नौष॒धीनां॑ पयो॑ ब्र॒ह्माण॑ इ॒द्विदुः॑।

तासां॑ त्वा॒ मध्या॒दाद॑दे च॒रुभ्यो॒ अपि॑धातवे। दूर्वा॑णां॒  
 स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां॑ प्रि॒यत॑मां॒ मम॑। इ॒मां दि॒शं म॑नु॒ष्याणां॑  
 भूयि॑ष्ठानु॒ वि रो॑हतु। काशा॑नां॒ स्त॒म्बमा॑ह॒र रक्ष॑साम॒प॑हत्यै।  
 य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॒ यथा॒ तेना॑भ॒वान्पुनः॑।  
 दूर्भा॑णां॒ स्त॒म्बमा॑ह॒र पि॒तृणा॑मोष॒धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्यै॒ मूलं॑  
 जीवा॑दनु॒ काण्ड॑मथो॒ फल॑म्॥२१॥

लो॒कं पृ॑ण॒ ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः श॑ हि  
 ते घृ॑णिः श॒मु ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॑न्तां ते दि॒शः सर्वाः॑।  
 इ॒दमे॒व मे॒तोऽप॑रा॒मार्ति॑मारा॒म काञ्च॑न। तथा॒ तद॒श्विभ्यां॑ कृ॒तं  
 मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च। व॒रणो वा॑रयादि॒दं दे॒वो व॑न॒स्पतिः॑। आ॒त्यै  
 नि॒र॒ऋत्यै॒ द्वेषा॑च्च॒ व॑न॒स्पतिः॑। वि॒धृति॑रसि॒ विधा॑रया॒स्मद॒घा  
 द्वेषा॑सि॒ श॒मि श॑मया॒स्मद॒घा द्वेषा॑सि॒ यव॑ य॒वया॑स्मद॒घा  
 द्वेषा॑सि। पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं॑ गच्छ॒ दिशो॑  
 गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दिशो॑ गच्छ॒ दिवं॑ गच्छा॒न्तरि॑क्षं  
 गच्छ॒ पृथि॑वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॒ ते हि॑तमोष॒धीषु॑  
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श्म॒न्वती॑ रेवतीर्यद्वै दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प॒वित्रं॑  
 या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॒स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥२२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रो॑हताऽऽयु॒र्जर॑सं गृणा॒ना अ॑नुपूर्वं यत॒माना॒ यति॑ष्ट।  
 इ॒ह त्व॑ष्टा सु॒जनि॑मा सु॒रलो॑ दी॒र्घमा॑युः करतु जी॒वसे॑ वः।  
 यथाऽहान्य॑नुपूर्वं भव॑न्ति॒ यथ॑र्तव॒ ऋ॒तुभि॑र्यन्ति॒ क्लृ॒प्ताः। यथा॒

न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते  
अग्रे तनुवै कूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु  
गौरिव। अप नः शोशुचदघमग्रे शुशुध्या रयिम्। अप नः  
शोशुचदघं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये।  
स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥ २३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य।  
प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।  
मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।  
आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।  
इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।  
शतं जीवन्तु शरदः पुरुचीस्तिरो मृत्युं दद्वहे पर्वतेन।  
इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।  
अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्रे।  
यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य  
मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नथस्योषधे पृथिव्या  
अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।  
अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा  
द्वेषाँसि॥ २४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥

[९]

अप नः शोशुचदघमग्रे शुशुध्या रयिम्। अप नः  
शोशुचदघम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अप

नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।  
 अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति  
 सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि  
 प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व९ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं  
 नः शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं  
 पारया। अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव  
 नावयाति पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्।  
 आपः प्रवणादिव यतीरपास्मथ्स्यन्दतामघम्। अपं नः  
 शोशुचदधम्। उद्वनादुदकानीवापास्मथ्स्यन्दतामघम्। अपं  
 नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः३ स्वान्गृहान्।  
 अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः  
 पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः  
 शोशुचदधम्॥२६॥

अधमं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।  
 अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ठ्यै।  
 मयैतां माः३स्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि।  
 विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि।  
 रयिष्ठामग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप  
 स९सदेम। स९ रय्या समु वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तये।  
 ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः। तेभ्यो घृतस्य



धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां दुहिता वसूनाः  
 स्वसाऽऽदित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं चिकितुषे  
 जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट। पिबतूदकं तृणान्यत्तु।  
 ओमुत्सृजत॥ २७॥

वधिष्ट द्वे च॥ [११]

सन्त्वा सिञ्चामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः  
 शान्तिः शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां समेतु पश्यन्त। सौभाग्यमस्यै  
 दत्त्वायाथास्तं वि परेतन। इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां  
 सुभगां कुरु। दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं कृधि॥  
 आवहन्ती वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम  
 गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥



## ॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑  
 बृह॑स्पतिः। शं नो विष्णु॑रुरु॒क्रमः। नमो॑ ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो।  
 त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं  
 वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒क्तार॑मवतु।  
 अव॑तु माम्। अव॑तु व॒क्तारम्॑। ॐ शा॒न्तिः शा॒न्तिः शा॒न्तिः॥१॥  
 स॒त्यं वदि॑ष्यामि पञ्च॑ च॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं  
 सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥  
 शीक्षां पञ्च॑॥ [२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॑र्चसम्। अथातः  
 स॒हिता॒या उप॑निषदं व्याख्यास्यामः। पञ्च॑स्वधिक॑रणेषु।  
 अधि॑लोकमधि॒ज्यौतिष॑मधि॒विद्य॑मधि॒प्रज॑मध्या॒त्मम्। ता  
 महा॑स॒हिता इ॒त्याच॑क्षते। अथा॑धि॒लोक॑म्। पृथि॑वी  
 पूर्वरूप॑म्। द्यौरु॑त्तररूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॥३॥

वायुः स॒न्धान॑म्। इत्य॑धि॒लोक॑म्। अथा॑धि॒ज्यौतिष॑म्।  
 अग्निः पूर्वरूप॑म्। आदि॒त्य उत्तर॑रूपम्। आपः स॒न्धिः।  
 वैद्यु॑तः स॒न्धान॑म्। इत्य॑धि॒ज्यौतिष॑म्। अथा॑धि॒विद्य॑म्।  
 आचा॑र्यः पूर्वरूप॑म्॥४॥

अन्ते॑वा॒स्युत्तर॑रूपम्। वि॒द्या स॒न्धिः। प्रव॑चनं  
 स॒न्धान॑म्। इत्य॑धि॒विद्य॑म्। अथा॑धि॒प्रज॑म्। मा॒ता पूर्वरूप॑म्।  
 पि॒तोत्तर॑रूपम्। प्र॒जा स॒न्धिः। प्र॒जन॑नं स॒न्धान॑म्।  
 इत्य॑धि॒प्रज॑म्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तर-  
रूपम्। वाख्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा  
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।  
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण  
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रज्ञं लोकेन॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।  
स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्।  
शरीरं मे विचरषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां  
भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे  
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने  
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह  
स्वाहा। आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु  
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा।  
दमांयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमांयन्तु ब्रह्मचारिणः  
स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यंसोऽसानि स्वाहा।  
तं त्वां भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।  
तस्मिन्सहस्रशाखे। निभंगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथाऽऽपः  
प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः।  
धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां

पद्यस्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः। तासामुहस्मै  
तां चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स  
आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव  
इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः॥१०॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते।  
भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः।  
मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि  
महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति  
यजूंषि॥११॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति  
वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्।  
अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा।  
चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै  
देवा बलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च॥

[५]

स य एषोऽन्तरहृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो  
मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष  
स्तन इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते।  
व्यपोह्य शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति

वायौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दि॒त्ये। मह॒ इति॒ ब्रह्म॑णि। आ॒प्रोति॒ स्वरा॑ज्यम्।  
आ॒प्रोति॒ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒-  
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आका॒शशरी॑रं ब्रह्म।  
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शान्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।  
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॒मृत॑मेकं च॥

[६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षं द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अ॒ग्नि॒वा॒युरा॑दि॒त्य-  
श्च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श  
आ॒त्मा। इत्य॑धिभूतम्। अथाध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपा॒न  
उ॒दानः॑ सं॒मानः॑। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो वाक्क॑। चर्म॑ मा॒स॒स्ना॒वास्थि॑ म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क॑ वा इ॒दं  
सर्व॑म्। पाङ्के॑नैव पाङ्क॑ स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥

[७]

ओमि॑ति ब्रह्म। ओमि॑तीदं सर्वम्। ओमि॑त्येतदनुकृति  
ह स्म॒ वा अ॒प्योश्रा॑वयेत्याश्रावयन्ति। ओमि॑ति  
सामा॑नि गायन्ति। ओ॒शोमि॑ति शस्त्राणि शंसन्ति।  
ओमि॑त्यध्व॒र्युः प्र॑तिगुरं प्रतिगृणाति। ओमि॑ति ब्रह्मा प्रसौति।  
ओमि॑त्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमि॑ति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह  
ब्रह्मोपा॑प्रवा॒नीति॑। ब्रह्मै॒वोपा॑प्रोति॥१६॥

ओ॒न्दश॑॥

[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।

तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च  
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं  
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।  
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने  
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने  
च। सत्यमिति सत्यवचा राधीतरः। तप इति तपोनित्यः  
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि  
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ [१]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो  
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा  
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥ [१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं  
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य  
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न  
प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।  
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो  
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि  
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो ईतराणि। यान्यस्माकं  
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयाः सो ब्राह्मणाः।  
 तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।  
 अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिया देयम्। भिया  
 देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकिथ्सा वा  
 वृत्तविचिकिथ्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा  
 धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।  
 अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता  
 आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।  
 तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा  
 वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु  
 चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितुं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्युक्तं च॥ [११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं  
 न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो  
 ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव  
 प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्।  
 तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्।  
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥ [१२]

## ॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।  
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः  
शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं  
ब्रह्म। यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सौऽश्नुते  
सर्वान्कामान्त्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मा-  
दात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः।  
अग्नेरापः। अद्भ्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽ-  
न्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव  
शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा।  
इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीऽं श्रिताः।  
अथो अन्नैर्नैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं  
हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। सर्वं वै  
तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां  
ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते।  
जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च भूतानि। तस्मादन्नं  
तदुच्यते इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर  
आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।  
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव



शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश  
आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवंश्च ये। प्राणो  
हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त  
आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः।  
तस्मात्सर्वायुषमुच्यते इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा।  
यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर  
आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव।  
तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव  
शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा।  
अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं  
ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव  
शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्।  
अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष  
पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।  
तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः।  
योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको  
भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः

सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्धसमश्नुत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै

तत्सुकृतम्। रंसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी  
 भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश  
 आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष  
 एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां  
 विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष  
 एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव  
 भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-  
 श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा  
 भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो  
 बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको  
 मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको  
 मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको  
 देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां  
 चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक  
 आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः  
 कर्मदेवानां देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति।

श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः। स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्याऽऽनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनन्दाः। स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः। स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य।

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाचं न तपति। किमहं साधुं नाकुरवम्। किमहं पापमकुरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।  
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः  
शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।  
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः  
शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि  
भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः  
श्रोत्रं मनो वाचमिति। तं होवाच। यतो वा इमानि  
भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि  
संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स  
तपस्तत्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्यैव खल्विमानि भूतानि  
जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि  
संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।  
अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म  
विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स  
तपस्तत्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्यैव खल्विमानि भूतानि  
जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि

संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं॒ पित॑रमु॒पस॑सारा।  
अधी॑हि भगवो॒ ब्रह्मेति॑। त॒ हौवा॑च। तप॑सा॒ ब्रह्म॑  
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स  
तप॑स्त॒त्त्वा॥ ३॥

मनो॒ ब्रह्मेति॑ व्य॒जानात्। मन॑सो ह्ये॒व खल्वि॒मानि॑  
भूता॑नि॒ जाय॑न्ते। मन॑सा जा॒तानि॑ जी॒वन्ति॑। मनः॑ प्रय॑न्त्य॒भि  
संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं॒ पित॑रमु॒पस॑सारा।  
अधी॑हि भगवो॒ ब्रह्मेति॑। त॒ हौवा॑च। तप॑सा॒ ब्रह्म॑  
विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स  
तप॑स्त॒त्त्वा॥ ४॥

वि॒ज्ञानं॒ ब्रह्मेति॑ व्य॒जानात्। वि॒ज्ञाना॒द्धे॒व खल्वि॒मानि॑  
भूता॑नि॒ जाय॑न्ते। वि॒ज्ञाने॑न॒ जातानि॑ जी॒वन्ति॑। वि॒ज्ञानं॑  
प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं॒  
पित॑रमु॒पस॑सारा। अधी॑हि भगवो॒ ब्रह्मेति॑। त॒ हौवा॑च।  
तप॑सा॒ ब्रह्म॑ विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत।  
स तप॑स्त॒त्त्वा॥ ५॥

आन॑न्दो ब्रह्मेति॑ व्य॒जानात्। आन॑न्दाद्धे॒व खल्वि॒मानि॑  
भूता॑नि॒ जाय॑न्ते। आन॑न्देन॒ जातानि॑ जी॒वन्ति॑। आन॑न्दं  
प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। सैषा भा॑र्गवी वा॒रुणी॑ वि॒द्या।  
पर॑मे व्यो॒मन् प्र॑ति॒ष्ठिता॑। य ए॒वं वेद॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति।  
अ॒न्न॒वान॒न्नादो॑ भ॒वति॑। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।  
म॒हान्की॒र्त्या॥ ६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्।  
शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः  
प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने  
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति  
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।  
ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः  
प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने  
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति  
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।  
आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे  
पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य  
एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।  
महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया  
च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।  
एतद्वै मुखतोऽन्नं राध्यम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।  
एतद्वै मध्यतोऽन्नं राध्यम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।  
एतद्वै अन्ततोऽन्नं राध्यम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।  
य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।  
कर्मैति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति

पा॒यौ। इति॑ मा॒नुषीः॑ स॒मा॒ज्ञाः। अथ॑ दै॒वीः। तृ॒प्तिरिति॑  
 वृ॒ष्टौ। ब॒लमिति॑ वि॒द्युति॑। य॒श इति॑ प॒शुषु। ज्योति॑रिति॑  
 नक्ष॑त्रेषु। प्र॒जाति॑रमृत॒मान॑न्द इत्यु॒प॒स्थे। स॒र्वमि॑त्याका॒शे।  
 तत्प्र॑ति॒ष्ठेत्यु॑पासी॒त। प्र॒तिष्ठा॑वान्भ॒वति॑। तन्म॑ह इत्यु॒पासी॑त।  
 म॑हान्भ॒वति॑। तन्म॑न इत्यु॒पासी॑त। मा॒नवान्भ॒वति॑। तन्न॑म  
 इत्यु॒पासी॑त। न॒म्यन्ते॑ऽस्मै का॒माः। तद्ब्र॑ह्मेत्यु॒पासी॑त।  
 ब्र॒ह्मवान्भ॒वति॑। तद्ब्र॑ह्मणः प॒रि॒मर॑ इत्यु॒पासी॑त। प॒र्येणं॑  
 म्रि॒यन्ते॑ द्विष॒न्तः स॒प॒त्नाः। प॒रि ये॑ऽप्रि॒या॑ भ्रातृ॒व्याः। स  
 यश्चा॑यं पु॒रुषे। यश्चा॑सा॒वादि॑त्ये। स ए॒कः। स य॑ ए॒वंवि॑त्।  
 अ॒स्माल्लो॑कात्प्रेत्य। ए॒तम॑न्नम॒यमा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तं  
 प्रा॑णम॒यमा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तं म॑नोम॒यमा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य।  
 ए॒तं वि॒ज्ञान॑म॒यमा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य। ए॒तमा॑न॒न्दम॒य॒मा॒त्मान॑मु॒प॑सङ्क॒म्य।  
 इमाँ॑ल्लो॒कान्का॑मा॒न्नी का॑मरू॒प्यनु॑स॒ञ्चर॑न्। ए॒तथ्स॑ाम गा॒य॒त्रास्ते॑। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)  
 वु। अ॒हम॑न्नम॒हम॑न्नम॒हम॑न्नम्। अ॒हम॑न्नादो(२)ऽह॒मन्ना॑दो(२)-  
 ऽह॒मन्ना॑दः। अ॒ह॒ः श्लो॒क॒कृ॒द॒ह॒ः श्लो॒क॒कृ॒द॒ह॒ः श्लो॒क॒कृ॒त्।  
 अ॒हम॑स्मि प्रथ॒मजा॑ ऋ॒ता(३) स्य॑। पू॒र्वं दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य  
 ना(३) भा॒ङ्ग। यो मा॑ द॒दाति॑ स इ॒देव॑ मा(३) वाः।  
 अ॒हम॑न्नम॒न्नम॑दन्त॒मा(३) द्धि॑। अ॒हं वि॒श्वं भु॒वं न॒मभ्य॑भ॒वाम्।  
 सु॒व॒र्न ज्योतीः॑। य ए॒वं वेद॑। इत्यु॒प॒निष॑त्॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।  
 ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॑वहै॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒



शान्तिः॥



॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहै।  
तेज॑स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒  
शान्तिः॑॥

॥ अम्भस्य पारे ॥

अम्भ॑स्य पा॒रे भुव॑नस्य मध्ये नाक॑स्य पृ॒ष्ठे म॑ह॒तो  
मही॑यान्। शु॒क्रेण॒ ज्योती॑र॒षि सम॑नुप्रविष्टः प्र॒जाप॑तिश्चरति  
गर्भे॑ अ॒न्तः॥ यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑ति॒ सर्वं॒ यस्मि॑न्दे॒वा  
अधि॑ वि॒श्वे नि॑षेदुः। तदे॒व भू॑तं तदु॒ भव्य॑मा इ॒दं तद॑क्षरे॒ पर॑मे  
व्योम॑न्॥ येना॑ऽऽवृ॒तं खं च॒ दिवं॑ म॒हीं च॒ येना॑ऽऽदि॒त्यस्त॑प॒ति  
तेज॑सा॒ भ्राज॑सा च। यम॑न्तः संमु॒द्रे क॒वयो॒ वय॑न्ति॒ यद॑क्षरे  
पर॑मे प्र॒जाः॥ यतः॑ प्रसू॒ता ज॒गतः॑ प्रसू॒ती तो॒येन॑ जी॒वान्  
व्यस॑स॒र्ज भू॒म्याम्। यदोष॑धीभिः पुरुषा॑न्प॒शूश्च॒ विवे॑श  
भू॒तानि॑ चराच॒राणि॑॥ अतः॑ परं॒ नान्य॑दणी॒यस॑ हि परा॑त्परं  
यन्म॑ह॒तो म॒हान्त॑म्। यदे॑कम॒व्यक्त॑मन॒न्तरूपं॒ विश्वं॑ पुरा॒णं  
तम॑सुः पर॑स्तात्॥१॥

तदे॒वर्तं॑ तदु॒ स॒त्यमा॑हुस्तदे॒व ब्र॒ह्मं॑ पर॒मं क॑वी॒नाम्।  
इ॒ष्टापूर्तं॑ ब॒हुधा॒ जा॒तं जा॒यमा॑नं वि॒श्वं बि॑भर्ति॒ भुव॑नस्य  
नाभिः॑॥ तदे॒वाग्नि॑स्तद्वा॒युस्त॑त्सूर्य॒स्तदु॑ च॒न्द्रमाः॑। तदे॒व  
शु॒क्रम॑मृ॒तं तद्व॒ह्म तदा॑पः स प्र॒जाप॑तिः॥ सर्वे॑ निमे॒षा

ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑ पु॒रुषा॑दधि। क॒ला मु॑हूर्ताः का॒ष्ठाश्चा॑होरा॒त्राश्च॑  
सर्व॑शः॥ अ॒र्धमा॑सा मासा॑ ऋ॒तवः॑ सं॒वत्सर॑श्च कल्पन्ताम्।  
स आपः॑ प्रदु॒घे उ॒भे इ॒मे अ॒न्तरि॑क्षमथो सु॒वः॥ नैन॑मूर्ध्वं न  
तिर्य॑श्चं न मध्ये॒ परि॑जग्रभत्। न तस्यै॑शे कश्च॒न तस्य॑ नाम  
म॒हद्य॑शः॥ २॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति रू॒पम॑स्य न चक्षु॑षा पश्यति कश्च॒नैन॑म्।  
हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑साऽभि॒कृ॒तो य ए॑नं वि॒दुर॑मृता॒स्ते भ॑वन्ति॥  
अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हि॒रण्य॑ग॒र्भ इ॒त्यष्टौ॥ ए॒ष हि दे॒वः  
प्र॒दिशोऽनु॑ सर्वाः पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः।  
स वि॒जाय॑मानः स जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखो॑स्तिष्ठति  
वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त  
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्या॑ नम॑ति सं पत॑त्रैर्द्यावा॒पृथि॒वी  
ज॒नय॑न्दे॒व एकः॥ वे॒नस्त॑त्पश्यन्वि॒श्वा भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑  
वि॒श्वं भव॑त्येक॒नील॑म्। यस्मि॑न्नि॒दं सं च॒ विचै॑कं॒ स ओ॒तः  
प्रो॒तश्च॑ वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्गन्ध॑र्वो  
नाम॑ नि॒हितं॑ गुहा॑सु॥ ३॥

त्रीणि॑ प॒दा नि॑हिता गुहा॑सु यस्तद्वे॒दं सवि॑तुः  
पि॒ताऽस॑त्। स नो॒ बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि  
वे॒द भुव॑नानि वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॒तीये॑  
धामा॑न्य॒भ्यैर॑यन्त। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑  
लो॒कान् परि॑ दि॒शः परि॑ सु॒वः। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वित॑तं

विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्य लोकान्पुरीत्य  
भूतानि पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा  
ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं  
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व  
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावहू जीवंतं च दिशो दिश। मा नो  
हिंसीज्जातवेदो गामश्च पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्न आगहि  
श्रिया मा परिपातय।

### ॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो  
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो  
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।  
तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय  
धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय  
धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे  
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय  
विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।  
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः  
प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे

महद्युतिकराय॑ धीमहि। तन्नो॑ आदित्यः प्रचोदया॑त्।  
 वैश्वान॒राय॑ वि॒द्महे॑ लाली॒लाय॑ धीमहि। तन्नो॑ अग्निः  
 प्रचोदया॑त्। का॒त्या॒य॒नाय॑ वि॒द्महे॑ कन्यकु॒मारि॑ धीमहि। तन्नो॑  
 दुर्गिः प्रचोदया॑त्।

## ॥ दूर्वासूक्तम् ॥

स॒हस्र॒पर॑मा दे॒वी श॒तमू॑ला श॒ताङ्कु॑रा। सर्व॑ हरतु मे पा॒पं  
 दूर्वा दुःस्वप्न॑नाश॒नी। काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती परुषः परुषः  
 परि॑ ॥ ७ ॥

ए॒वानो॑ दूर्वे प्रत॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्रत॑नोषि  
 स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि। तस्या॑स्ते दे॒वीष्टके॑ वि॒धेम॑ ह॒विषा॑  
 व॒यम्। अश्व॑क्रान्ते रथ॑क्रान्ते वि॒ष्णुक्रान्ते॑ व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑  
 धार॑यिष्यामि र॒क्षस्व मा॑ पदे॒ पदे॑।

## ॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धर॑णी लो॒कधा॒रिणी॑। उ॒द्धृता॑ऽसि व॒राहे॑ण कृष्णेन  
 श॑तबा॒हुना॑। मृ॒त्तिके॑ हन मे पा॒पं य॒न्मया॑ दुष्कृतं कृतम्।  
 मृ॒त्तिके॑ ब्रह्म॑दत्ताऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता। मृ॒त्तिके॑ देहि मे  
 पुष्टिं॑ त्वयि॒ सर्वं॑ प्र॒तिष्ठि॑तम् ॥ ८ ॥

मृ॒त्तिके॑ प्रतिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे निर्णु॑द मृ॒त्तिके॑। तया॑ ह॒तेन॑  
 पा॒पेन॑ ग॒च्छामि॑ प॒रमां॑ गतिम्।

## ॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्छु॒ग्धि तव॑  
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा॑  
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृषेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः।  
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।  
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु।  
आपा॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा॒ धुनिः॑ शिमी॑वाञ्छ॒रुमा॑ ऋ॒जी॒षी।  
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्रं॒ प्रति॑माना॒निदे॑भुः॥९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॒द्विसी॑म॒तः सुरु॑चो वे॒न आ॑वः।  
सबु॑ध्रिया॑ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑।  
स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृक्ष॒रा नि॒वेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म॑ सप्र॒थाः।  
गन्ध॑द्वा॒रां दुरा॑ध॒रूषां॑ नित्यपु॑ष्टां करि॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑  
सर्व॑भू॒तानां॑ तामि॒होप॑ह्वये॒ श्रिय॑म्। श्री॑र्मे भु॒जतु॑। अल॑क्ष्मी॑र्मे  
न॒श्यतु॑। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छन्दो॑भिरि॒माँल्लो॒कान॑नप॒  
ज्य्यम॑भ्य॒जयन्॑। म॒हा॑ इन्द्रो॒ वज्र॑बाहुः षोड॒शी शर्म॑  
यच्छ॑तु॥१०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॒ योऽस्मान्  
द्वेष्टि॑। सो॒मान॒ः स्वर॑णं कृणु॒हि ब्र॑ह्मणस्पते। क॒क्षीव॑न्तं  
य औ॑शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञशम॒लं कु॑सीदं॒ तस्मि॑न्त्सीदतु॒  
योऽस्मान् द्वेष्टि॑। चर॑णं प॒वित्रं॒ वित॑तं पु॒रा॒णं येन॑ पू॒तस्तर॑ति

दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं  
तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर  
विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि  
विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै  
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो  
भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणां चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह  
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय  
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

## ॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया  
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा  
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता  
च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो  
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।  
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो  
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सौहर्मपापो विरजो निर्मुक्तो  
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।  
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने

सरस्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ सच॒ता परु॑ष्णि॒या। अ॒सि॒क्रिया॑  
म॑रुद्वृ॒धे वि॒तस्त॒याऽऽर्जी॑की॒ये शृ॒णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च  
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत। ततो॒ रात्रि॑रजायत॒ ततः  
समु॒द्रो अ॑र्णवः॥१३॥

समु॒द्रादर्ण॑वादधि॒ संव॑त्स॒रो अ॑जायत। अ॒होरा॒त्राणि॑  
वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी। सूर्या॑चन्द्रमसौ॒ धा॒ता  
य॑थापूर्वमकल्पयत्। दि॒वं च॑ पृथि॒र्वीं चा॒न्तरि॑क्षमथो  
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।  
इ॒माꣳस्तदा॒पो व॑रुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। पु॒नन्तु॑ वस॑वः  
पु॒नातु॑ वरुणः पु॒नात्व॑घम॒र्षणः। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भु॒व॑नस्य  
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्।  
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॒ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आ॒र्द्रं ज्व॑ल॒न्ति ज्योति॑र॒हम॑स्मि।  
ज्योति॑र्ज्वल॒न्ति ब्र॑ह्मा॒हम॑स्मि। योऽ॒हम॑स्मि ब्रह्मा॒हम॑स्मि।  
अ॒हम॑स्मि ब्र॒हा॒हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑  
स्वाहा॑। अ॒का॒र्य॒का॒र्यव॑की॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रुत॒ल्पगः।  
वरु॑णोऽपाम॑घम॒र्षणस्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मु॒च्यते। र॒जो  
भूमि॑स्त्व॒माꣳ रो॒दय॑स्व प्र॒व॑दन्ति॒ धीराः॑। आ॒क्रान्त्स॑मु॒द्रः  
प्र॑थ॒मे वि॒धम॑ जनय॑न्प्र॒जा भु॒व॑नस्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे॑  
अधि॑ सानो॒ अव्ये॑ बृ॒हत्सो॑मो॒ वावृ॑धे सु॒वान॑ इ॒न्दुः॥१५॥



## ॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑द॒से सु॒नवा॑म॒ सोम॑मरातीय॒तो निज॑हाति॒ वेदः॑ । स  
नः॑ पर्ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॑ वि॒श्वा ना॑वेव॒ सिन्धुं॑ दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः ।  
ताम॒ग्निर्व॑र्णा॒ तप॑सा ज्वल॒न्तीं वै॑रोच॒नीं क॑र्मफ॒लेषु॑ जुष्टा॑म् ।  
दु॒र्गा दे॒वीः श॑रणम॒हं प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तर॒से नमः॑ । अ॒ग्ने त्वं  
पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्स्व॑स्तिभि॒रति॑ दु॒र्गाणि॑ वि॒श्वा । पू॒श्च  
पृ॒थ्वी बहु॑ला न॒ उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॑ तन॒याय॑ शं योः । वि॒श्वानि॑  
नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः॒ सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताति॑ पर्षि ।  
अ॒ग्ने अ॒त्रिव॑न्मन॒सा गृ॒णानो॑ऽस्माकं॒ बोध्य॑वि॒ता त॒नूना॑म् ।  
पृ॒तना॑जि॒तः सह॑मानम॒ग्निमु॒ग्रं हु॑वेम पर॒माथ्स॑धस्था॑त् । स  
नः॑ पर्ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॑ वि॒श्वा क्षा॑म॒द्देवो॑ अति॑ दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः ।  
प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च स॒त्थिः ।  
स्वाश्चा॑ग्ने त॒नुवं पि॑प्रय॒स्वास्म॑भ्यं च॒ सौभ॑ग॒माय॑जस्व ।  
गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॑क्तं तवैन्द्र विष्णो॒रनु॑सञ्चरेम । नाक॑स्य  
पृ॒ष्ठम॑भि संव॒सानो॑ वैष्ण॒वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम् ॥ १६ ॥

[२]

## ॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॑न्नम॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षा॒य  
स्वा॒हा सुव॑र॒न्नमा॑दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नं  
च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑  
सुव॑र॒न्नमो॑म् ॥ १७ ॥

[३]

भूर॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॒ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑  
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः स्वाहा॑  
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सुव॑र॒ग्न ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑  
चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॑ स्वाहा॑ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे  
च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॑ नक्ष॑त्रेभ्यश्च  
दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑  
सुव॑र्मह॒रोम्॥१९॥

[५]

### ॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒न॑से स्वाहा॑। पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑द॒से  
स्वाहा॑। यज्ञं॑ पाहि॑ वि॒भाव॑सो स्वाहा॑। सर्वं॑ पाहि॑ शत॒क्र॑तो  
स्वाहा॑॥२०॥

[६]

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒क॑या। पा॒ह्यु॒त द्वि॒तीय॑या। पा॒ह्यूर्जं॑  
तृ॒तीय॑या। पा॒हि गो॒र्भिश्च॑ त॒सृभिर्व॑सो स्वाहा॑॥२१॥

[७]

### ॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॑न्द॒सामृष॑भो वि॒श्वरू॑पश्छ॑न्दो॒भ्यश्छ॑न्दा॒ऽस्यावि॑वेश।  
सता॑ः शि॒क्यः पुरो॑वाचो॒पनि॑षदिन्द्रो॑ ज्येष्ठ॑ इन्द्रि॒याय॑

ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द  
ओम्॥२२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं  
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥२३॥

[९]

### ॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो  
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः  
सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥२४॥

[१०]

### ॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं  
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां  
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विह्वयिष्यामि  
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सेत्॥२५॥

[११]

### ॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य  
जन्तोः। तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानं-  
मीशम्। सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः  
सप्त जिह्वाः। सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा

गुहाशयां निहिताः सप्त सप्त। अतः समुद्रा गिरयश्च  
 सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः। अतश्च विश्वा  
 ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां  
 पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो  
 गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।  
 अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां जनयन्तीं  
 सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां  
 भुक्तभोगामजोऽन्यः॥ २६॥

हः सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।  
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं  
 बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य  
 धाम्। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ  
 वक्षि हव्यम्। समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदुपां शुना  
 सममृतत्वमानद्। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा  
 देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन्  
 यज्ञे धारयामा नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः  
 शृङ्गोऽवमीद्वौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे  
 शीरूषे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति  
 महो देवो मर्त्यां आविवेश॥ २७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।  
 इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया

निष्ट॑तक्षुः। यो दे॒वानां॑ प्रथ॒मं पु॒रस्ता॒द्विश्वा॒धियो॑ रु॒द्रो  
 म॒हर्षिः॑। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भं प॑श्यत॒ जाय॑मान॒ः स नो॑  
 दे॒वः शु॒भया॒ स्मृत्या॒ संयु॑नक्तु। यस्मात्प॒रं नाप॑र॒मस्ति॒  
 किञ्चि॒द्यस्मान्ना॒र्णीयो॒ न ज्यायौ॑ऽस्ति॒ कश्चित्। वृ॒क्ष इ॒व  
 स्तब्धो॒ दि॒वि तिष्ठ॑त्येक॒स्तेने॒दं पूर्णं॑ पु॒रुषेण॒ सर्व॑म्। न  
 कर्म॑णा न प्र॒जया॒ धने॑न॒ त्यागे॑नैके अमृ॒तत्व॑मा॒न॒शुः।  
 परे॑ण॒ नाकं॑ निहि॒तं गुहा॑यां वि॒भ्राज॑ते यद्यत॑यो वि॒शन्ति॑।  
 वेदा॑न्त॒विज्ञा॑न॒सुनि॑श्चि॒तार्थाः॑ सन्न्या॑सयो॒गाद्यत॑यः शुद्ध॑सत्त्वाः॑।  
 ते ब्र॑ह्मलो॒के तु परा॑न्त॒काले॒ परा॑मृ॒तात्प॒रिमु॑च्यन्ति॒ सर्वे॑।  
 द॒हं वि॒पापं॒ पर॑मे॒शम॑भूतं यत्पु॒ण्डरी॑कं पु॒रम॑ध्यस॒ऽस्थम्।  
 तत्रा॑पि द॒हं ग॒गनं॑ विशो॒कस्तस्मि॑न् यद॒न्तस्तदु॑पा॒सित॑व्यम्।  
 यो वेदा॑दौ स्वरः प्रो॒क्तो वेदा॑न्ते च प्र॒तिष्ठि॑तः। तस्य॑  
 प्र॒कृति॑लीन॒स्य यः परः॑ स म॒हेश्वरः॑॥२८॥

[१२]

## ॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒हस्र॑शीर्षं दे॒वं वि॒श्वाक्षं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। वि॒श्वं  
 ना॒राय॑णं दे॒वम॑क्षरं पर॒मं प॑दम्। वि॒श्वतः॑ पर॑मान्नित्यं वि॒श्वं  
 ना॒राय॑णं ह॒रिम्। वि॒श्वमे॒वेदं॑ पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।  
 पतिं॑ वि॒श्वस्या॑ऽऽत्मे॒श्वरं॑ शाश्व॑तं शि॒वम॑च्युतम्। ना॒राय॑णं  
 म॒हाज्ञे॑यं वि॒श्वात्मा॑नं प॒राय॑णम्। ना॒राय॑णप॒रो ज्यो॒तिरा॑त्मा  
 ना॒राय॑णः प॒रः। ना॒राय॑ण प॒रं ब्र॒ह्म त॒त्त्वं ना॒राय॑णः

परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च  
किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं  
व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविः समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्।  
पद्मकोश प्रतीकाशः हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या  
वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं  
भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततः शिलाभिस्तु-  
लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरः सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं  
प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।  
सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः  
शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतल-  
मस्तकः। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः।  
नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा। नीवारशूकवत्तन्वी  
पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा  
व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः  
परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

## ॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता  
ऋचस्तदृचा मण्डलः स ऋचां लोकोऽथ य एष  
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां  
मण्डलः स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि

पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः  
सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः  
पुरुषः ॥ ३१ ॥

[१४]

## ॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो  
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः  
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु  
ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं  
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां  
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ ३२ ॥

[१५]

## ॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय  
नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय  
नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः।  
दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय  
नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय  
नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः।  
आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।  
एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं  
पवित्रम् ॥ ३३ ॥

[१६]

### ॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजा॒तं प्र॑पद्या॒मि सद्योजा॒ताय॒ वै नमो॒ नमः॑। भ॒वे भ॒वे  
ना॒ति भवे॑ भवस्व॒ माम्। भ॒वोद्भ॒वाय॒ नमः॑॥ ३४॥

[१७]

### ॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑  
का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विकर॒णाय॒ नमो॑ बल॑विकर॒णाय॒ नमो॑  
ब॒लाय॒ नमो॑ बल॑प्रमथनाय॒ नमः॑ सर्व॑भूतदमनाय॒ नमो॑  
म॒नो॒न्म॑नाय॒ नमः॑॥ ३५॥

[१८]

### ॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॑घोर॒तरे॑भ्यः। सर्वे॑भ्यः  
सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॒पेभ्यः॑॥ ३६॥

[१९]

### ॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय वि॒द्महे॑ महा॒देवाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः  
प्रचो॑दयात्॥ ३७॥

[२०]

### ॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्यानामीश्वरः सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-  
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शि॒वो मे॑ अस्तु सदाशि॒वोम्॥ ३८॥

[२१]



## ॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय  
हिरण्यपतयेऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो  
नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् ऊर्ध्वरेतं  
विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः  
सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं  
जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो  
अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम शन्तमं  
हृदे। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

## ॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतय-  
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज् इति पञ्च॥४४॥

[२७]

## ॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्दे॒वा गन्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसु॑रास्तेषां॑  
सर्व॑भू॒तानां॑ मा॒ता मे॒दिनी॑ मह॒ता म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री  
जग॑त्यु॒र्वी पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला वि॒श्वा भू॒ता क॑त॒मा का या सा  
स॒त्येत्य॒मृतेति॑ वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

## ॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो॒ वा इ॒दं स॑र्वं वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा  
आपः॑ प॒शव॑ आपोऽन्न॒मापोऽमृ॑त॒मापः॑ स॒म्राडा॑पो॒ वि॒राडा॑पः  
स्व॒राडा॑पश्छन्दा॑ऽस्यापो॒ ज्योती॑ऽष्यापो॒ यजू॑ऽष्यापः॑  
स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॒ भूर्भुवः॑ सुव॒राप॒ ओम्॥४६॥

[२९]

## ॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पू॒ता पु॑नातु॒ माम्। पुनन्तु॑  
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॑पू॒ता पु॑नातु॒ माम्। यदु॑च्छि॒ष्टमभौ॑ज्यं॒ यद्वा  
दुश्च॑रितं॒ मम॑। स॑र्वं पुनन्तु॒ मामापो॑ऽस॒तां च॑ प्र॒तिग्र॑हः  
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च॑ मा मन्युश्च॑ मन्युप॒तयश्च॑ मन्यु॑कृ॒तेभ्यः॑। पापेभ्यो॑  
रक्ष॑न्ताम्। यद॒हा पाप॑मक॒रिष॑म्। मनसा॑ वाचा॑ हस्ता॒भ्याम्।  
प॒द्भ्यामुद॑रेण शि॒श्जा। अह॑स्तद॒वलु॑म्पतु। यत्किं॑ च॒ दुरि॑तं

मयि॑। इदम॑हं माम॑मृतयो॒नौ। सत्ये॑ ज्योतिषि जुहो॑मि  
स्वा॒हा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च॑ मा मन्युश्च॑ मन्युप॑तयश्च॑ मन्यु॑कृतेभ्यः। पापेभ्यो॑  
रक्ष॑न्ताम्। यद्रा॑त्रिया पाप॑मकारिषम्। मनसा॑ वाचा॑  
हस्ता॑भ्याम्। प॒ञ्चामुदरे॑ण शि॒श्जा। रात्रि॑स्तद॑वलुम्पतु।  
यत्किं॑ च॑ दुरि॒तं मयि॑। इदम॑हं माम॑मृतयो॒नौ। सूर्ये॑ ज्योतिषि  
जुहो॑मि स्वा॒हा॥४९॥

[३२]

### ॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येका॑क्षरं ब्र॒ह्म। अग्नि॑र्देवता ब्रह्म॑ इत्या॒र्षम्। गाय॑त्रं  
छन्दं॑ परमा॒त्मं स॒रूपम्। सायु॑ज्यं वि॒नियोग॑म्॥५०॥

[३३]

### ॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॑सम्मि॑तम्। गाय॑त्रीं छन्द॑सां  
मा॒तेदं ब्र॑ह्म जुष॑स्व मे। यद॒ह्नात्कुरु॑ते पा॒पं तद॒ह्नात्प्रति॑मुच्य॑ते।  
यद्रा॑त्रियात्कुरु॑ते पा॒पं तद्रा॑त्रियात्प्रति॑मुच्य॑ते। सर्व॑ व॒र्णे  
म॑हादे॒वि स॒न्ध्यावि॑द्ये स॒रस्व॑ति॥५१॥

[३४]

ओजो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि॒ बल॑मसि॒ भ्राजो॑ऽसि॒ दे॒वानां॑ धाम॒  
नामा॑सि॒ विश्व॑मसि॒ विश्वा॑युः॒ सर्व॑मसि॒ सर्वा॑युरभिभू॒रों  
गाय॑त्रीमावा॑हयामि॒ सावि॑त्रीमावा॑हयामि॒ सर॑स्वतीमावा॑ह-

या॒मि॒ छ॒न्द॒ऋ॒षी॒ना॒वा॒ह॒या॒मि॒ श्रि॒य॒मा॒वा॒ह॒या॒मि॒ गा॒य॒त्रि॒या  
गा॒य॒त्री॒च्छ॒न्दो॒ वि॒श्व॒मि॒त्रं॒ ऋ॒षिः॒ स॒वि॒ता दे॒व॒ताऽग्नि॒र्मुखं  
ब्र॒ह्मा॒ शि॒रो वि॒ष्णु॒र्हृद॒यं रु॒द्रः शि॒खा पृ॒थि॒वी  
यो॒निः प्रा॒णापा॒नव्या॒नो॒दान॒स॒मा॒ना स॒प्रा॒णा श्वे॒तव॒र्णा  
सा॒ङ्ख्या॒यन॒स॒गो॒त्रा गा॒य॒त्री च॒तुर्विं॒शत्य॒क्षरा॒ त्रि॒पदा॑ ष॒ट्क्षिः  
प॒ञ्चशी॒र्षोप॒नय॒ने वि॒नियो॒ग ओं भूः। ओं भुवः। ओ॒  
सुवः। ओं महः। ओं ज॒नः। ओं तपः। ओ॒ स॒त्यम्।  
ओं तत्स॒वितु॒र्वरे॒ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धी॒महि॒। धियो॒ यो  
नः प्र॒चोद॑यात्। ओ॒मापो॒ ज्योती॒रसो॒ऽमृतं॑ ब्र॒ह्म भूर्भुवः॑  
सुव॒रोम्॥५२॥

[३५]

## ॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उ॒त्त॒मे शि॒खरे॑ जा॒ते भूम्यां॑ प॒र्वत॒मूर्ध॑नि। ब्रा॒ह्म॒णेभ्यो॑ऽभ्य॒नु॒  
ज्ञा॒ता ग॒च्छ दे॒वि य॒थासु॑खम्। स्तु॒तो म॒या वर॑दा वे॒दमा॒ता  
प्र॒चोद॑यन्ती पवने॑ द्वि॒जा॒ता। आ॒युः पृ॒थिव्यां॑ द्रवि॒णं ब्र॑ह्मव॒र्चसं॑  
म॒ह्यं दत्वा॑ प्रजातुं ब्र॑ह्मलो॒कम्॥५३॥

[३६]

## ॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृ॒णिः सूर्य॑ आ॒दि॒त्यो न प्र॒भा वा॒त्यक्ष॑रम्। मधु॑ क्षरन्ति  
तद्र॑सम्। स॒त्यं वै तद्र॑स॒मापो॒ ज्योती॒रसो॒ऽमृतं॑ ब्र॒ह्म भूर्भुवः॑  
सुव॒रोम्॥५४॥

[३७]

## ॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्।  
यास्ते सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्नहन्दुरुष्वह।  
यास्ते सोम प्राणांस्तान् जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय  
दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।  
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो  
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुःष्वप्तिर्य सुवा।  
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुवा। यद्भद्रं तन्म आ  
सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः  
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु  
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।  
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय  
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।  
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा  
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो  
गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।  
हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।

नृषद्वरसदृतसद्योमसदब्जा गोजा ऋतुजा अद्रिजा ऋतं  
 बृहत्। ऋचे त्वा रुचे त्वा समिथ्स्रवन्ति सरितो न  
 धेनोः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा  
 अभिचांक्षीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्।  
 तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।  
 तस्यासते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।  
 य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा  
 एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।  
 आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

### ॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वार्ची भद्रा  
 सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम  
 विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया  
 ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया। त्वया जुष्टंश्चित्रं विन्दते वसु सा  
 नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मे  
 अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्रजा। अप्सरासु च या मेधा  
 गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवी मेधा सरस्वती सा मां मेधा  
 सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ माँ मे॒धा सु॒रभिर्वि॒श्वरू॒पा हि॒र॒ण्यव॒र्णा जग॑ती  
जग॑म्या। ऊ॒र्ज॒स्वती॒ पय॑सा॒ पि॒न्व॑माना॒ सा माँ मे॒धा  
सु॒प्रती॑का जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॒ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां  
मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑ इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां  
मयि॑ सूर्यो॒ भ्राजो॑ दधातु॥६१॥

[४४]

### ॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु मृ॒त्युर॒मृतं॑ न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृणोतु।  
पु॒र्णं वन॑स्पते॒रिवा॒भि॒नः शी॒यता॑ र॒यिः स च॑ तान्नः  
श॒ची॒पतिः॑॥६२॥

[४५]

परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परे॒हि प॒न्थां यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ देव॒याना॑त्।  
चक्षु॑ष्मते शृ॒ण्व॒ते ते॑ ब्रवीमि॒ मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑  
वी॒रान्॑॥६३॥

[४६]

वा॒तं प्रा॒णं म॒न॑सा॒ऽन्वा र॑भामहे प्र॒जाप॑तिं यो भुव॑नस्य  
गो॒पाः। स नो॑ मृ॒त्योस्त्रा॑यतां पा॒त्व ह॑सो॒ ज्यो॒ग्जी॒वा  
ज॒राम॑शीमहि॥६४॥

[४७]

अ॒मु॒त्र भू॒या॒दध॒ यद्य॒मस्य॒ बृ॒ह॒स्प॒ते अ॒भि॒श॑स्ते॒रमु॑ञ्चः।

प्रत्यौहताम॒श्विना॑ मृत्युम॑स्माद्दे॒वाना॑मग्रे भि॒षजा॒ शची॑भिः॥ ६५॥

[४८]

हरि॒ः हर॑न्तमनु॒यन्ति॑ दे॒वा विश्व॑स्येशा॒नं वृष॑भं म॒तीनाम्॑।  
ब्रह्म॒ सरूप॑मनु॒मेद॑मागा॒दय॑नं॒ मा वि॒व॒धीर्वि॒क्रम॑स्व॥ ६६॥

[४९]

शल॑कैरग्निमि॒न्धान॑ उ॒भौ लो॒कौ सं॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयोर्-  
ऋ॒ध्वाऽर्ति॑ मृत्युं त॑राम्य॒हम्॥ ६७॥

[५०]

मा छि॑दो मृत्यो॒ मा व॑धी॒र्मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॒हो मा॒ प्रमो॑षीः।  
प्र॒जां मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रुग्र नृ॒चक्ष॑सं त्वा ह॒विषा॑ विधेम॥ ६८॥

[५१]

मा नो॑ म॒हान्त॑मु॒त मा नो॑ अ॒र्भकं॑ मा न॒ उक्ष॑न्तमु॒त मा  
न॑ उक्षि॒तम्। मा नो॑ऽवधीः पि॒तरं॑ मो॒त मा॒तरं॑ प्रि॒या मा  
न॑स्त॒नुवो॑ रु॒द्र रीरिषः॥ ६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये॒ मा न॒ आयु॑षि॒ मा नो॑ गोषु॒ मा नो॑  
अश्वे॑षु रीरिषः। वी॒रान्मा॑ नो॒ रु॒द्र भामि॑तोऽव॒धीर्ह॒विष्म॑न्तो  
नम॑सा विधेम ते॥ ७०॥

[५३]

## ॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्यो विश्वा॑ जा॒तानि॑ परि॒ता  
ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो



रयीणाम्॥ ७१॥

[५४]

### ॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्ति॒दा वि॒शस्पतिर्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृषेन्द्रः॑ पु॒र ए॒तु  
नः स्वस्ति॒दा अ॒भयङ्क॑रः॥ ७२॥

[५५]

### ॥ मृत्युञ्जयमन्त्राः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒गन्धिं पु॑ष्टि॒वर्धन॑म्। उ॒र्वारु॒कमि॑व  
बन्ध॑नान्मृत्योर्मु॒क्षीय॒ माऽमृता॑त्॥ ७३॥

[५६]

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशा॒ मृत्यो॑ म॒र्त्याय॑ हन्त॒वे। तान्  
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥ ७४॥

[५७]

मृत्य॒वे स्वाहा॑ मृत्य॒वे स्वाहा॑॥ ७५॥

[५८]

### ॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै न॑सो-  
ऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑। पि॒तृकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒-  
मसि॒ स्वाहा॑। आ॒त्मकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑।  
अ॒न्यकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑। अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै न॑सो-  
ऽव॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑। यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॑न॒श्चकृ॑म  
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॒ स्वाहा॑। यथ॑स्व॒पन्त॑श्च॒ जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॑म

तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यत्सुषुप्तंश्च जाग्रतश्चैनंश्चकृम  
 तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यद्विद्वाँसश्चाविद्वाँसश्चैनंश्चकृम  
 तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ एनस एनसोऽवयजनमसि  
 स्वाहा॥ ७६॥

[५९]

### ॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो देवाश्चकृम जिह्वायां गुरुमनसो वा प्रयुंती देव हेडनम्।  
 अरावा यो नो अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन्  
 स्वाहा॥ ७७॥

[६०]

### ॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति  
 नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं  
 कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥ ७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति  
 नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं  
 कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥ ७९॥

[६२]

### ॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसाँ सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु  
 स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानँ सर्वेषाँ श्रियै स्वाहा।

श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयः सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवोऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं

विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा  
 मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥  
 मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा  
 भूयासुः स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां  
 विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं  
 विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे शुद्ध्यन्तां  
 ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा  
 मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥  
 क्षुधे स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय स्वाहा॥ विविट्यै स्वाहा॥  
 ऋग्विधानाय स्वाहा॥ कृषोत्काय स्वाहा॥ क्षुत्पिपासामलं  
 ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद  
 मे पाप्मानं स्वाहा॥ अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-  
 मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा  
 भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

## ॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अग्रये स्वाहा॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा॥ ध्रुवाय भूमाय  
 स्वाहा॥ ध्रुवक्षितये स्वाहा॥ अच्युतक्षितये स्वाहा॥ अग्रये  
 स्विष्टकृते स्वाहा॥ ॥ धर्माय स्वाहा॥ अधर्माय स्वाहा॥ अद्भ्यः  
 स्वाहा॥ ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा॥ गृह्याभ्यः स्वाहा॥ अवसानेभ्यः

स्वाहा॥ अ॒व॒सान॑पतिभ्यः स्वाहा॥ स॒र्व॒भू॒तेभ्यः॑ स्वाहा॥  
 का॒मा॒य॒ स्वाहा॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॥ यदे॒ज॑ति॒ जग॑ति॒  
 यच्च॒ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने॒ स्वाहा॥ पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॥  
 अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॥८५॥

दि॒वे स्वाहा॥ सू॒र्या॒य स्वाहा॥ च॒न्द्रम॑से स्वाहा॥ नक्ष॑त्रेभ्यः  
 स्वाहा॥ इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॥ बृ॒ह॒स्प॒तये॑ स्वाहा॥ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॥  
 ब्रह्म॑णे॒ स्वाहा॥ स्व॒धा पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॥ नमो॑ रु॒द्राय॑ पशुप॒तये॑  
 स्वाहा॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॥ पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु॑। भू॒तेभ्यो॑ नमः।  
 म॒नु॒ष्येभ्यो॑ ह॒न्ता॥ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॥ प॒रमे॒ष्ठिने॒ स्वाहा॥ यथा  
 कूपः॑ श॒तधा॑रः स॒हस्र॑धारो अक्षि॑तः। ए॒वा मे॑ अस्तु धा॒न्यं  
 स॒हस्र॑धारमक्षि॑तम्। ध॒नं धा॒न्यै स्वाहा॥ ये भू॒ताः प्र॒चर॑न्ति॒  
 दि॒वा न॑क्तं बलि॑मिच्छ॒न्तो वि॒तुद॑स्य॒ प्रेष्ठाः॑। तेभ्यो॑ बलि॑  
 पु॒ष्टि॒कामो॑ हरामि॒ मयि॑ पु॒ष्टिं पु॒ष्टिं प॑तिर्दधातु॒ स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॒त्यम्।  
 ओं तत्स॒र्वम्। ओं तत्पु॒रोर्नमः॥ अ॒न्तश्च॑रति॒ भू॒तेषु॑ गुहा॒यां  
 वि॒श्वमूर्ति॑षु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं वष॑ट्कारस्त्वमिन्द्र॑स्त्वं रु॒द्रस्त्वं  
 विष्णु॑स्त्वं ब्रह्म॑ त्वं प्र॒जाप॑तिः। त्वं त॑दाप॒ आपो॑ ज्योती॒  
 रसो॑ऽमृतं ब्रह्म॑ भूर्भुव॑स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

## ॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां मपाने  
निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।  
श्रद्धायां मुदाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायां समाने  
निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥  
अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।  
शिवो मां विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायां-  
मपाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय।  
अपानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।  
शिवो मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां-  
मुदाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां विशाप्रदाहाय।  
उदानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निर्विष्टोऽमृतं जुहोमि।  
शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म  
आत्माऽमृतत्वाय। अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

## ॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विष्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व।  
श्रद्धायां मपाने निर्विष्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व।  
श्रद्धायां व्याने निर्विष्यामृतं हुतम्। व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व।  
श्रद्धायां मुदाने निर्विष्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।

श्रद्धाया॑ समाने निवि॑श्यामृत॑ हुतम्। समानमन्त्रेनाप्या-  
यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य  
जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥९१॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म॑ आसन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्चक्षुः॑। कर्णयोः श्रोत्रम्।  
बाहु॑वोर्बलम्। ऊरु॑वोरोजः। अरि॑ष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।  
तनु॑वा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥९२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः॑ सुपर्णा उप॑ सेदुरिन्द्रं प्रियमे॑धा ऋषयो॑ नाध॑मानाः।  
अप॑ ध्वान्तमूर्णु॑हि पृथि॑ चक्षु॑र्मुमुग्ध्य॑स्मान्निधये॑ऽव ब॒द्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-  
यस्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्यु॑र्मे पा॒हि॥९४॥

[७५]

## ॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम॑ग्ने द्युभि॑स्त्वमा॑शुशुक्षणि॑स्त्वम॒द्भ्यस्त्वम॑श्म॒न॒स्परि॑ । त्वं  
वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॑णां नृपते जायसे शुचिः ॥ १५ ॥

---

[७६]

## ॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवे॑न मे सन्ति॑ष्ठस्व स्योने॑न मे सन्ति॑ष्ठस्व सुभू॑तेन  
मे सन्ति॑ष्ठस्व ब्रह्मवर्च॑सेन मे सन्ति॑ष्ठस्व यज्ञ॑स्यर्धिमनु॒  
सन्ति॑ष्ठस्वोप॑ ते यज्ञ॒ नम॒ उप॑ ते नम॒ उप॑ ते नमः ॥ १६ ॥

---

[७७]

## ॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ परं॑ स॒त्यं स॒त्येन॒ न सु॑व॒र्गालो॒काच्च॑वन्ते  
क॒दाच॑न स॒तां हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते । तप॒ इति॑ तपो  
ना॒नश॑ना॒त्परं॑ यद्धि परं॑ तप॒स्तद्दु॑र्ध॒र्षं तद्दु॑रा॒धर्षं॑ तस्मा॒त्तप॑सि  
रम॑न्ते । दम॒ इति॑ निय॑तं ब्रह्म॒चारि॑ण॒स्तस्मा॑द्दमे॑ रमन्ते ।  
शम॒ इत्य॑रण्ये मु॒नय॑स्तस्मा॒च्छमे॑ रमन्ते । दान॑मिति॒ सर्वा॑णि  
भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॒न्नाति॑ दुष्करं॒ तस्मा॑द्दाने॒ रम॑न्ते  
। ध॒र्म इति॑ ध॒र्मेण॒ सर्व॑मिदं परि॑गृहीतं ध॒र्मा॒न्नाति॑ दुष्करं॒  
तस्मा॑द्ध॒र्मे र॑मन्ते । प्र॒जन् इति॑ भूयां॑ स॒स्तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः  
प्रजा॑यन्ते॒ तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्तेऽग्नय॒ । इत्या॑हुः  
तस्मा॑द॒ग्नय॒ आधा॑तव्या अ॒ग्निहो॑त्रमित्या॑हुः तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रे  
रम॑न्ते । य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो हि दे॒वास्तस्मा॑द्य॒ज्ञे र॑मन्ते ।



मान॒समि॒तिं वि॒द्वाꣳस॒स्तस्मा॑द्वि॒द्वाꣳसं ए॒व मा॒न॒से र॑मन्ते  
 ० न्या॒स इति॑ ब्र॒ह्मा ब्र॒ह्मा हि परः॑ परो॑ हि ब्र॒ह्मा ता॒नि  
 वा ए॒तान्यव॑राणि॒ पराꣳसि न्या॒स ए॒वात्य॑रेचय॒द्य ए॒वं  
 वेदै॑त्युप॒निषत्॥ ९७ ॥

[७८]

## ॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्रा॒जाप॒त्यो हा॑रु॒णिः सु॒पर्णे॑यः प्र॒जाप॑तिं पि॒तर॒मुप॑स॒सार  
 किं भ॑गव॒न्तः पर॑मं व॒दन्ती॑ति तस्मै प्रो॒वाच ० स॒त्येन॑  
 वा॒युरावा॑ति स॒त्येनाऽऽदि॑त्यो रोच॑ते दि॒वि स॒त्यं वा॒चः प्र॑ति॒ष्ठा  
 स॒त्ये स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्स॒त्यं पर॑मं व॒दन्ति ० तप॑सा  
 दे॒वा दे॒वता॑मग्रं आ॒यन्त॑प॒सर्ष॑यः सु॒व॒रन्व॑वि॒न्दन् तप॑सा  
 स॒पत्नान् प्र॑णु॒दामा॑रा॒तीस्तप॑सि स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑त्तपः  
 पर॑मं व॒दन्ति ० दमे॑न दा॒न्ताः कि॒ल्बिष॑मवधू॒न्वन्ति  
 दमे॑न ब्र॒ह्मचा॑रिणः सु॒व॒रग॑च्छ॒न्दमो॑ भू॒तानां॑ दुरा॒ध॒र्षं  
 दमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दमः पर॑मं व॒दन्ति ० शमे॑न  
 शा॒न्ताः शि॒वमा॑चर॒न्ति शमे॑न ना॒कं मु॒नयोऽन्व॑वि॒न्द॒च्छमो॑  
 भू॒तानां॑ दुरा॒ध॒र्ष॒च्छमे॑ स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑च्छमः पर॑मं  
 व॒दन्ति ० दा॒नं य॒ज्ञानां॑ वरू॒थं दक्षि॑णा लो॒के दा॑तारꣳ  
 सर्व॑भू॒तान्यु॑पजी॒वन्ति दा॒नेना॑रा॒तीर॑पा॒नुद॑न्त दा॒नेन॑ द्विष॒न्तो  
 मि॒त्रा भ॑वन्ति दा॒ने स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दानं पर॑मं  
 व॒दन्ति ० ध॒र्मो वि॒श्वस्य॑ जग॑तः प्र॒ति॒ष्ठा लो॒के ध॒र्मिष्ठं॑  
 प्र॒जा उप॑स॒र्पन्ति ध॒र्मेण॑ पा॒पम॑प॒नुद॑ति ध॒र्मे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑

तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु  
 प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितॄणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं  
 तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या ।  
 देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं  
 यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको  
 बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां  
 निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य  
 लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति  
 यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन  
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं  
 परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन  
 मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त  
 मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास  
 इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः  
 प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष  
 आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति  
 रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः  
 प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं  
 बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा  
 मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः  
 स्मृत्या स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनाऽऽत्मानं वेदयति

तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददात्यन्नात् प्राणा भवन्ति ।  
 भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः  
 स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं  
 पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशाश्च स वै  
 सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत् ऋतजा  
 रयिष्ठा । श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं  
 मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्म्यासमेषां  
 तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि  
 सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि  
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस  
 उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा । महस ओमित्यात्मानं  
 युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो  
 महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

## ॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा  
 पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा  
 हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः  
 शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो  
 ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियंते सा दीक्षा यदश्नाति  
 तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो

यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं  
तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति  
यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च  
तानि सर्वानानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ यैर्धमासाश्च  
मासौश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये  
संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा ।  
एतत्सत्रं यन्मरणं तदेवभूय एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रं  
सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं  
गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ । यो दक्षिणे  
प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं  
सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौर्महिमानौ ब्राह्मणो  
विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो  
महिमानमित्युपनिषत्॥११॥

[८०]

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहे ।  
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे । ॐ शान्तिः शान्तिः  
शान्तिः॥



## ॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं  
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं कृतम्। श्रेयो वसीय  
आयथ्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्थ्सम्भान्।  
ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो  
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता  
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया  
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।  
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्थ्संवेशनः सः शान्तः शान्तः।  
आभवेन्प्रभवन्थ्सम्भवन्थ्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं  
सऽस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि  
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।  
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता  
तपन्वितपन्थ्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो  
वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती  
प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।  
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-  
दयन्थ्ससादनः सः सन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः

श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं॑ प॒वयि॑ष्यन्मृतो मे॒ध्यः। यशो॑  
यश॑स्वाना॒युरमृतः॑। जी॒वो जी॑विष्यन्स्वर्गो लो॒कः।  
सह॑स्वान्त्सहो॒यानो ज॑स्वान्त्सह॒मानः। ज॒यन्त्रभि॑जयन्त्सु-  
द्र॒वि॒णो द्र॒वि॒णो॒दाः। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॒केशो॑ मोदः प्र॒मोदः॥ ३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑दभि॒जित्।  
आ॒र्द्रः पि॒न्वमा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वौष॑धः स॒म्भुरो॑  
मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जी॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पि॒विष्ट॑काः।  
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो ग॒मि॒ष्णवः॑। इ॒दानीं॑  
त॒दानी॑मे॒तर॑हि क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः॑ फ॒णो  
द्र॒व॒न्नति॑द्र॒वन्। त्वर॑ऽस्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शी॒याञ्च॑वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑  
उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र्ऋ॒तुः सूर्य॑  
ऋ॒तुश्च॑न्द्र॒मा ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः स॒व॒त्सरो॑ म॒हान्कः॥ ४॥

[१]

भूर॒ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॒ंश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।  
भुवो॑ वा॒युं चान्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॒ंश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।  
स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॒ंश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑।  
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।  
भूर्भुवः॑ स्व॑श्च॒न्द्रम॑सं च॑ दि॒शश्च॑ मां च॑। त्री॒ंश्च॑  
लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑

देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॒ सोऽसि॑। त्वमेव त्वाम॑चैषीः।  
चित॑श्चासि॒ सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चासि॒ भूया॑ऽश्चास्यग्रे।  
यत्ते॑ अ॒ग्रे न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम्। आ॒दित्या॑स्तदङ्गिर॑स-  
श्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते दे॒वाश्चिति॑मापूरयन्तु। चित॑श्चासि॒  
सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चासि॒ भूया॑ऽश्चास्यग्रे। मा ते॑ अ॒ग्रे  
च॒ येन॒ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृक्षि। सर्व॑ेषां॒ ज्योति॑षां॒  
ज्योति॑र्यद॒दावुदेति॑। तप॑सो जा॒तमनि॑भृष्ट॒मोजः॑। तत्ते॒  
ज्योति॑रिष्टके। तेन॑ मे तप। तेन॑ मे ज्वल। तेन॑ मे दीदिहि।  
याव॑द्दे॒वाः। याव॑दसा॒ति सूर्यः॑। याव॑दुतापि॒ ब्रह्म॑॥६॥

[३]

सं॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसी॑दु॒व॒त्स॒रो-  
ऽसि॑। इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑ व॒त्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः।  
ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॒च्छम्। श॒रदु॒त्तरः प॒क्षः। हे॒मन्तो  
मध्य॑म्। पूर्॒वप॒क्षाश्चित॑यः। अ॒पर॒प॒क्षाः पु॒रीष॑म्॥७॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। ऋ॒ष॒भोऽसि॑ स्व॒र्गो लो॒कः। यस्या॑  
दि॒शि म॒हीय॑से। ततो॑ नो॒ मह॑ आ॒व॒ह। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॑ दि॒श  
आ॒वा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॒हि।  
चि॒त्या चि॒तिमा॑पृण। अचि॑त्या॒ चि॒तिमा॑पृण। चि॒द॒सि  
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा॥ हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।  
महान्धस्धस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः।  
एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे  
यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे  
यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समंच। रात्र्या  
प्रसारय। अह्ना समंच। कामं प्रसारय। कामं समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्।  
सत्यं तपो नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः।  
विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा  
पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो  
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं ददद्भ्याववृथ्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो  
भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते  
मा सर्वे यशसा संसृजन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते  
स्वाहा। अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये  
स्वाहाऽहस्पत्याय स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा।  
ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा विराज्ञे स्वाहा।  
सम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा। शूषाय स्वाहा सूर्याय



स्वाहा॑। च॒न्द्रम॑से॒ स्वाहा॑ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। स॒र्प॒र्पाय॑ स्वाहा॑  
क॒ल्याणाय॑ स्वाहा॑। अ॒र्जुनाय॑ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धारा॑ऽत्यन्धो  
अ॒र्षति॑। अ॒हिर्ह जी॒र्णाम॑ति॒सर्प॑ति॒ त्वच॑म्। अ॒त्यो न  
क्रीड॑न्न॒सर॒द्वषा॑ हरिः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवे॑ त्वा जुष्टं  
गृ॒ह्णामि॑। ए॒ष ते॒ योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अ॒प॒मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्।  
अ॒पे॒तः श॒पथं॑ जहि। अ॒धा नो अ॒ग्न आ॑व॒ह। रा॒य॒स्पोष॑  
सह॑स्नि॒गम्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः। मृ॒त्यो म॒र्त्याय॑ हन्त॒वे। तान्  
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑न॒वय॑जामहे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।  
तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्या॒मृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य म॒धुम॑तः।  
उ॒प॒हूत॑स्यो॒प॒हूतो॑ भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॑ज्ञानां  
वाक्। अ॒सावे॑हि॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। अ॒सावे॑हि। ब॒धिर आ॑क्र॒न्दयि॑तर॒पान॑।  
अ॒सावे॑हि। अ॒ह॒स्तोस्त्वा॑ चक्षुः। अ॒सावे॑हि। अ॒पा॒दाशो॑ मनः।  
अ॒सावे॑हि। क॒वे वि॑प्र॒चित्ते॒ श्रोत्र॑। अ॒सावे॑हि॥१५॥

सु॒ह॒स्तः सु॑वा॒साः। शू॒षो ना॑मा॒स्य॒मृतो॑ म॒र्त्येषु॑। तं त्वा॒ऽहं  
तथा॑ वेद॑। अ॒सावे॑हि। अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॑तः। वा॒ग्घृ॑दये। हृ॒दयं॑  
मयि॑। अ॒हम॑मृ॒तौ। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। वा॒युर्मे॑ प्रा॒णे श्रि॑तः॥१६॥

प्रा॒णो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि।  
सूर्यो॑ मे चक्षु॑षि श्रि॒तः। चक्षु॑रुहृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।  
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। च॒न्द्रमा॑ मे म॒नसि॑ श्रि॒तः॥१७॥

मनो॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। दि॒शो  
मे श्रोत्रे॑ श्रि॒ताः। श्रोत्र॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑  
ब्रह्म॑णि। आपो॑ मे रे॒तसि॑ श्रि॒ताः॥१८॥

रेतो॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। पृथि॑वी  
मे शरी॑रे श्रि॒ता। शरी॑रु॒हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।  
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। ओष॑धि॒वन॒स्पत॑यो मे लो॒मसु॑ श्रि॒ताः॥१९॥

लोमा॑नि हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि।  
इन्द्रो॑ मे ब॒ले श्रि॒तः। ब॒लु॒हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।  
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। पर्ज॑न्यो मे मूर्ध्नि॑ श्रि॒तः॥२०॥

मूर्धा॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि।  
ईशा॑नो मे म॒न्यौ श्रि॒तः। म॒न्युरु॒हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑।  
अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि। आ॒त्मा मे आ॒त्मनि॑ श्रि॒तः॥२१॥

आ॒त्मा हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्म॑णि।  
पुन॑र्म आ॒त्मा पुन॑रायुरागा॑त्। पुनः॑ प्रा॒णः पुन॑राकू॒तमागा॑त्।  
वैश्वा॒नरो र॒श्मिभि॑र्वावृ॒धानः॑। अ॒न्तस्तिष्ठ॑त्व॒मृत॑स्य  
गो॒पाः॥२२॥

[८]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वान॑सृज॒त। ते पा॒प्मना॒ सन्दि॑ता अजायन्त।

तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।  
तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य  
तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो  
आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि  
विद्यं मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च  
मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेद्वा वा। वि च हैवास्येते देवते  
पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्युहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य  
प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ  
सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो  
मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स  
होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा  
इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।  
एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं  
तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण  
इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति  
होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्याम्पातिः।  
यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्।

अ॒हमु॑त आ॒चार्या॑च्छ्रेया॑न्भविष्यामि। यो मा॑ सावि॒त्रे  
स॒मवा॑दिष्टेति॥ २७ ॥

तस्मा॑त्सावि॒त्रे न सं॑वेदत। स यो ह॒ वै सा॑वि॒त्रं वि॒दुषा॑  
सावि॒त्रे सं॑वेदते। सहा॑स्मि॒च्छ्रियं॑ दधाति। अनु॑ ह॒ वा अ॑स्मा  
अ॒सौ तप॑च्छ्रियं॑ मन्यते। अन्व॑स्मै श्री॒स्तपो॑ मन्यते। अन्व॑स्मै  
तपो॑ बलं॑ मन्यते। अन्व॑स्मै बलं॑ प्रा॒णं म॑न्यते। स यदा॑ह।  
सं॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृष्टेति॥ ए॒ष ए॒व तत्॥ २८ ॥

अथ॒ यदा॑ह। प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता सु॑न्वतीति॥ ए॒ष ए॒व  
तत्। ए॒ष ह्ये॒व तान्य॑हा॒नि। ए॒ष रा॒त्रयः॑। अथ॒ यदा॑ह। चि॒त्रः  
के॒तुर्दा॑ता प्र॒दा॒ता सं॑वि॒ता प्र॑सवि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑मन्तेति॥ ए॒ष  
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व तेऽहो॑ मुहूर्ताः॑। ए॒ष रा॒त्रेः॥ २९ ॥

अथ॒ यदा॑ह। प॒वित्रं॑ पवयिष्यन्त्सह॑स्वान्त्सही॑यानरु॒णो-  
ऽरु॒णर॑जा॒ इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ऽर्धमा॒साः। ए॒ष  
मा॒साः। अथ॒ यदा॑ह। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑ उ॒क्थ्यो॑ऽग्नि॒र्ऋतुः॑ प्र॒जाप॑तिः  
संव॑त्सर॒ इति॑। ए॒ष ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ य॒ज्ञऋ॑तवः॑। ए॒ष  
ऋ॑तवः॑॥ ३० ॥

ए॒ष सं॑वत्सरः॑। अथ॒ यदा॑ह। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॥ ए॒ष  
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॒व ते॑ मुहूर्तानां॑ मुहूर्ताः॑। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।  
अ॒होरा॑त्रैः स॒माज॑गाम। तं॑ हो॒चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।  
वि॒जह॑त्पाप्मानं॑ मेति॥ ३१ ॥

सर्वमायुरेति। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामुष्मिँल्लो॒के-  
ऽन्नं॑ क्षीयत॒ इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मानं॑मेति। सर्वमायुरेति।  
अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामुष्मिँल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य  
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स ह॑ ह॒५सो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय।  
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒५सो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।  
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।  
दे॒वभा॒गो ह॑ श्रौत॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒५ ह॒  
वाग॑दृश्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कैषा  
वाग॒सीति॑। अयम॒ह॒५ सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं॑  
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह गौत॒मः। यज्ञो॑पवी॒तं कृ॑त्वाऽधो  
निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥३४॥

स हो॑वाच। मा भै॒षीगौ॑तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।  
तस्मा॒द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो  
ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द॒५ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तं वेद॑। श्रि॒या  
हैवा॑भिषि॒च्यते॑। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सू॒र्य इति॑ त्रीणि॑।  
आ॒दि॒त्य इति॑ त्रीणि॑॥३५॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒द॒५ श्रि॒याऽभि॑षि॒क्तम्। य ए॒वं  
वेद॑। श्रि॒या हैवा॑भिषि॒च्यते॑। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑

पर॒मे व्यो॒मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अ॒धि वि॒श्वे निषे॑दुः। यस्तं न वेद॒  
किमु॑चा क॑रिष्यति। य इ॒त्तद्वि॒दुस्त इ॒मे समा॑सत् इति॑। न  
ह वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा न साम्नाऽ॒र्थोऽस्ति॑। यः सा॒वि॒त्रं  
वेद॑॥ ३६॥

तदे॒तत्प॑रि यद्वैवच॑क्रम्। आ॒र्द्रं पि॒न्व॒मानं॑ स्व॒र्गे लो॒क  
ए॒ति। वि॒ज॒ह॒न्वि॒श्वा भू॒तानि॑ स॒म्पश्य॑त्। आ॒र्द्रो ह॒ वै पि॒न्व॒मानः  
स्व॒र्गे लो॒क ए॒ति। वि॒ज॒ह॒न्वि॒श्वा भू॒तानि॑ स॒म्पश्य॑न्। य  
ए॒वं वेद॑। शू॒षो ह॒ वै वा॑र्ष्ण्यः। आ॒दि॒त्येन॑ स॒माज॑गाम।  
त॒ ५ हो॑वाच। एहि॑ सा॒वि॒त्रं वि॑द्धि। अ॒यं वै स्व॒र्ग्योऽग्निः॑  
पा॒रयि॑ष्णुर॒मृता॒थ्स॒मभू॑त् इति॑। ए॒ष वाव॑ स सा॒वि॒त्रः। य ए॒ष  
त॑प॒ति। एहि॑ मां वि॑द्धि। इति॑ है॒वैनं॑ तदु॑वाच॥ ३७॥

[९]

इ॒यं वाव॑ स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरे॒व सा॑र॒घं मधु॑। या ए॒ताः  
पूर्व॑प॒क्षापर॑प॒क्षयो॒ रात्र॑यः। ता म॑धुकृ॒तः। यान्य॑हा॒नि। ते  
म॑धुवृ॒षाः। स यो ह॒ वा ए॒ता म॑धुकृ॒तश्च॑ मधुवृ॒षाश्च॑ वेद॑।  
कुर्व॑न्ति हा॒स्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑। ना॒स्ये॒ष्टापूर्तं॑ ध॒यन्ति॑। अथ॒ यो  
न वेद॑॥ ३८॥

न हा॑स्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑ कुर्व॑न्ति। ध॒यन्त्य॑स्ये॒ष्टापूर्त॑म्। यो ह॒  
वा अ॑हो॒रा॒त्राणां॑ ना॒म॒धेया॑नि वेद॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति॑।  
स॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृ॒ष्टेति॑। ए॒ताव॑नुवा॒कौ पूर्व॑प॒क्षस्या॑-  
हो॒रा॒त्राणां॑ ना॒म॒धेया॑नि। प्र॒स्तु॒तं वि॒ष्टु॒तं सु॒ता

सुन्वतीति। एताव॑नुवा॒काव॑पर॒पक्ष॑स्या॒होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेयानि॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद॥३९॥

यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेयानि॑ वेद। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। चि॒त्रः के॒तुर्दा॒ता प्र॑दा॒ता सं॒विता प्र॑सविताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॒मन्तेति॑। एते॑ऽनुवा॒का मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेयानि॑। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद। यो ह॒ वा अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च नाम॒धेयानि॑ वेद। ना॒र्धमा॑सेषु न मासेष्वार्ति॑माच्छति। प॒वित्रं प॑वयिष्यन्त्सह॒स्वान्त्सही॑यानरु॒णोऽरु॑णर॒जा इति॑। एते॑ऽनुवा॒का अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च नाम॒धेयानि॑॥४०॥

ना॒र्धमा॑सेषु न मासेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद। यो ह॒ वै य॑ज्ञक्रतूनां च॒र्तूनां च॑ संवत्सरस्य॑ च नाम॒धेयानि॑ वेद। न य॑ज्ञक्रतुषु न॒र्तुषु न॑ संवत्सर आ॒र्तिमाच्छति॑। अ॒ग्नि॒ष्टोम उ॒क्थ्योऽग्नि॑र्ऋतुः प्र॒जाप॑तिः संवत्सर इति॑। एते॑ऽनुवा॒का य॑ज्ञक्रतूनां च॒र्तूनां च॑ संवत्सरस्य॑ च नाम॒धेयानि॑॥४१॥

न य॑ज्ञक्रतुषु न॒र्तुषु न॑ संवत्सर आ॒र्तिमाच्छति॑। य एवं वेद। यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तान् वेद। न मु॑हूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॑। एते

वै मुहूर्तानां॑ मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां॑ मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।  
 य एवं वेद। अथो यथा॑ क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।  
 एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव  
 संलोकतां॑ सायुज्यमश्नुते। अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं  
 वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहम-  
 स्मीति। कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो  
 हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो  
 हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं  
 वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवैनं तत्सावित्रः।  
 स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः  
 क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति।  
 तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं  
 हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं  
 वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।  
 अधीतं हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह  
 त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तं ह जीर्णिं स्थविरं  
 शयानम्। इन्द्र उपव्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते



चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवेनेन चरेयमिति होवाच॥४५॥

त९ ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां९ हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽदे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-  
वोचथाः। अर्थं त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्नि९ सावित्रमुवाच। त९ स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्त९ ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्य९ सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्य९ सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्य९ सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्य९ सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्य९ सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्य९

सलो॒कता॑माप्रोति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒षोऽग्निर॑पक्षपु॒च्छो  
वा॒युरे॒व। तस्या॒ग्निर्मुख॑म्। अ॒सावा॑दित्यः शिरः॑। स यदे॒ते  
दे॒वते॒ अन्त॑रेण। तथ्सर्व॑ सीव्यति। तस्मा॑त्सावि॒त्रः॥४९॥

---

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि॑ स्व॒र्गोऽसि॑। अ॒न॒न्तोऽस्य॑पा॒रोऽसि॑। अक्षि॑तो-  
ऽस्यक्ष॒य्योऽसि॑। तप॑सः प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं  
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ जनयि॒ता।  
तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑  
दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॑तम्। तेज॑सः प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः।  
वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑  
जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सादयतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥२॥

तेजो॑ऽसि तप॑सि श्रि॑तम्। स॒मु॒द्रस्य॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः।  
वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॑भूतम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑  
जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा  
सादयतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।  
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य  
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।  
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे  
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं  
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य  
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याः श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा।  
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य  
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।  
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा  
सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।  
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य

जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं  
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य  
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।  
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य  
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा  
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा।  
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य  
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।  
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा।  
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य  
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।  
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा  
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे  
कामदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा।  
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य  
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।  
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा  
सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा  
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं  
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व  
उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तृषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु।  
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।  
विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे  
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अ॒र्धमा॒साः स्था॑ मा॒सु श्रि॒ताः। अ॒होरा॒त्रयोः॑ प्र॒ति॒ष्ठा  
युष्मा॑सु। इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं  
सुभू॑तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑तारः। ता॒न् व  
उप॑दधे का॒मदु॒घान॑क्षि॒तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑  
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१७॥

अ॒होरा॒त्रे स्था॑र्धमा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॒तस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठे भ॒व्यस्य॑  
प्र॒ति॒ष्ठे। यु॒वयो॑रि॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं  
सुभू॑तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्र्यौ। ते  
वा॒मुप॑दधे का॒मदु॒घे अ॑क्षि॒ते। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑  
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१८॥

पौ॒र्णमा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्था॑न्ना॒दुघो॑ युष्मा॑सु।  
इ॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॑भू॒तम्।  
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्र्यः। ता॒ व उप॑दधे  
का॒मदु॒घा अ॑क्षि॒ताः। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑  
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१९॥

रा॒डसि॑ बृ॒हती॑ श्री॒रसी॑न्द्र॒पत्नी॑ ध॒र्मप॑त्नी। वि॒श्वं  
भू॒तम॑नु॒प्रभू॑ता। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं  
वि॒श्वं सु॑भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्री। तां  
त्वोप॑दधे का॒मदु॒घाम॑क्षि॒ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑  
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां  
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं  
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं  
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ २१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष  
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि  
नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।  
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः  
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥ २२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा  
नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु  
श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु  
श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु  
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥ २३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु  
श्रयध्वम्। अष्टादशा एकात्रविंशेषु श्रयध्वम्। एकात्रविंशा  
विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्।  
एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु  
श्रयध्वम्। त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः

पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥ २४॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशाः अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशाः एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशाः एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंशः। उत्तरे भवत। उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युमैर्वाजैभिरागतम्। राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य। इदं मे प्रावता वचः। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २६॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अन्नमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते। मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥ २७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते। बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचोऽहं स्वयम्। रुचा



रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ  
प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्बुवः  
स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तरषयः सप्त  
धाम प्रियाणि। सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा  
घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं  
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा  
दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै  
दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स  
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।  
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां  
देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिं स दिशां देवं  
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्।  
अदितिर्देवता। अदितिं स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु।  
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे  
कामान्त्समर्धयतु॥३१॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान।  
असावेहि। उषसमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय।  
अहमसोऽपोऽशीय। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्बुवः

स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।  
आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु।  
चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने।  
लोकं पृणच्छिद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा  
बृहस्पतिः। अस्मिन् योनावसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः।  
सोमऽश्रीणन्ति पृश्नयः। जन्मं देवानां विशः। त्रिष्वा  
रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अग्ने देवाः  
इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः।  
अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी।  
स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यश्चम्। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्।  
अग्निः होतारं परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः  
समानमित्। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा  
निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति  
विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्।  
इषऽस्तोतृभ्य आभर। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्याम्।  
पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः।

स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते। तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यथ्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। स२ ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो भाव्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीया२सो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्त२ ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः

परैणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अ॒न॒न्त॑ ह॒ वा अ॒पा॒रम॑क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। योऽग्निं  
ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। अथो॒ यथा॒ रथे॒  
तिष्ठ॑न्पक्ष॒सी पर्या॑वर्त॒माने प्र॒त्यपै॑क्षते। ए॒वम॑हो॒रात्रे प्र॒त्यपै॑क्षते।  
नास्या॑हो॒रात्रे लो॒कमा॑प्नुतः। योऽग्निं ना॒चिके॑तं चि॒नुते। य उ॑  
चैनमे॒वं वेद॑॥४१॥

[७]

उ॒शन् ह॒ वै वा॑जश्रव॒सः स॑र्ववे॒दसं द॑दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता  
नाम॑ पु॒त्र आ॑स। त॑ ह॒ कुमा॒र॑ स॒न्तम्। दक्षि॑णासु  
नीय॑मा॒नासु श्रद्धाऽऽवि॑वेश। स हो॑वाच। तत॒ कस्मै॒ मां  
दा॑स्य॒सीति॑। द्वि॒तीयं॑ तृ॒तीयम्। त॑ ह॒ परी॑त उवाच। मृ॒त्यवे॑  
त्वा द॑दा॒मीति॑। त॑ ह॒ स्मोत्थि॑तं वा॒गभि॑वदति॥४२॥

गौत॑म कुमा॒रमि॑ति। स हो॑वाच। परै॒हि मृ॒त्योर्गृ॑हान्।  
मृ॒त्यवे॒ वै त्वाऽदा॑मिति। तं वै प्र॒वस॑न्तं गु॒न्तासी॑ति होवाच।  
तस्य॑ स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒हे व॑सतात्। स यदि  
त्वा पृ॒च्छेत्। कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति। ति॒स्र इति॑  
प्रति॑ब्रूतात्। किं प्र॑थ॒मा॑ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मिति। प॒शू॒स्त॒ इति॑। किं  
तृ॒तीया॑मिति। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।  
तस्य॑ ह ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒ह उ॑वास। तमा॒गत्य॑ पप्रच्छ।  
कुमा॑र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरिति। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॒वाच॥४४॥

किं प्रथमा॑ रात्रिमा॒श्रा इति॑। प्रजां॑ त इति॑। किं  
द्वितीया॒मिति॑। प॒शू॑स्त इति॑। किं तृतीया॒मिति॑। सा॒धुकृ॒त्या  
त इति॑। नम॑स्ते अस्तु भगव॑ इति॑ होवाच। वर॑ वृणी॒ष्वेति॑।  
पित॑रमे॒व जीव॑न्नया॒नीति॑। द्वितीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑॥४५॥

इ॒ष्टापूर्तयो॒र्मेऽक्षि॑तिं ब्रूहीति॑ होवाच। तस्मै॑ हैतम॒ग्निं  
ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै तस्यै॑ष्टापूर्ते॒ ना क्षी॑येते।  
नास्यै॑ष्टापूर्ते॒ क्षी॑येते। योऽग्निं॑ ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑  
चैनमे॒व वेद॑। तृतीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑। पुन॑र्मृत्यो॒र्मेऽप॑चितिं ब्रूहीति॑  
होवाच। तस्मै॑ हैतम॒ग्निं ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै सोऽप॑  
पुन॑र्मृत्युम॑जयत्॥४६॥

अप॑ पुन॑र्मृत्युं ज॑यति। योऽग्निं॑ ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य  
उ॑ चैनमे॒व वेद॑। प्र॒जाप॑तिर्वै प्र॒जाका॑मस्तपोऽतप्य॑त। स  
हि॑रण्यमुदा॑स्यत्। तद॒ग्नौ प्रा॑स्यत्। तद॑स्मै॒ नाच्छ॑दयत्।  
तद्वि॒तीयं प्रा॑स्यत्। तद॑स्मै॒ नैवाच्छ॑दयत्। तत्तृतीयं॑  
प्रा॑स्यत्॥४७॥

तद॑स्मै॒ नैवाच्छ॑दयत्। तदा॒त्मन्ने॒व हृद॑य्यैऽग्नौ॑ वै॒श्वानरे॑  
प्रा॑स्यत्। तद॑स्मा॒ अच्छ॑दयत्। तस्मा॒द्धिर॑ण्यं॒ कर्नि॑ष्ठं  
धना॑नाम्। भु॒ञ्ज॑त्प्रिय॑तमम्। हृद॑य॒ज॑ हि। स॒ वै तमे॑व  
नावि॑न्दत्। यस्मै॒ तां दक्षि॑णाम॒नैष्य॑त्। ता॑ स्वायै॒व हस्ता॑य॒  
दक्षि॑णा॒यान॑यत्। तां प्रत्य॑गृह्णात्॥४८॥

दक्षा॑य त्वा॒ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णामीति॑। सोऽदक्ष॑त् दक्षि॑णां

प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।  
 एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां  
 दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां  
 प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां  
 प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

[८]

तं हैतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते।  
 उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा  
 कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः।  
 कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा  
 भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स  
 एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव  
 सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं  
 लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति।  
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं  
 वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्धोत्। यामिदं  
 वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृधोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं  
 नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो  
 वार्षाः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये।  
ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनांप्रोति।  
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं  
प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव  
चिक्वे॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र  
उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्।  
एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै  
ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो  
ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः  
प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद।  
अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स  
ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं  
वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे।  
ततो वै सोऽग्निं स्वर्गं लोकमजयत्। अग्निं स्वर्गं लोकं  
जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स  
यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्या-  
दुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णातु। तेजसा

यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्यैव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी  
भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा  
दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि  
प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति  
सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।  
पुरीषमुपधाय। चितिकृत्तिभिर्भिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-  
समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति  
शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू इति वसोर्धारायाः।  
अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति  
विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।  
अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं  
सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं  
तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां  
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं  
तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं  
सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी  
उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिर्भजयति॥  
कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।



योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्रे। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो

रा॒योऽयं य॒ज्ञः। आपो॑ भ॒द्रा आदि॑त्पश्यामि। तुभ्यं॑ भ॒रन्ति॒ यो  
दे॒ह्यः। पूर्वं॑ दे॒वा अप॑रेण प्राणापा॒नौ। ह॒व्य॒वाह॑ः स्वि॑ष्टम्॥१॥  
[१]

दे॒वेभ्यो॒ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभवत्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।  
प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभूत्। तमन्वि॑च्छेति।  
तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒रन्वै॑च्छत्। तं य॑ज्ञक्र॒तुभि॒रान्वि॑न्दत्।  
तमिष्टि॑भि॒रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रान्वि॑न्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टि॒-  
त्वम्। ए॒ष्ट्यो ह॒ वै नाम॑। ता इ॒ष्ट्य इत्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण।  
प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि दे॒वाः॥२॥

तमाशा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पत आ॒शया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒  
वा आशा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्याऽऽशा॑  
भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॒  
कामा॑य पुरोडाशं म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। आशा॑यै च॒रुम्।  
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अनु॑  
स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्याऽऽशा॑ भवति।  
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑  
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य स्वाहा॒ऽऽशा॑यै  
स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्रजा॑पतये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते कामे॒न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒  
वै कामो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑

भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒  
 कामा॑य पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाकं॑पालं॒ निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य॒ कामो॑ भवति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य  
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑  
 कामा॑य॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥४॥

तं ब्रह्मा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ ब्रह्म॑णा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒  
 वै ब्रह्मा॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते ब्रह्म॒ण्वान् य॒ज्ञो  
 भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒  
 कामा॑य पुरो॒डाशं॑म॒ष्टाकं॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ ब्रह्म॒ण्वान् य॒ज्ञोऽभवत्। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॒ण्वान् ह॒ वा अ॑स्य॒ यज्ञो॑ भवति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य  
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑  
 ब्रह्म॑णे॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्र॑वीत्। प्रजा॑पते॒ य॒ज्ञेन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒  
 वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो  
 भवि॑ष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒

कामाय॑ पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाकं॑ पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्।  
 अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभवत्। अनु॑  
 स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य  
 उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ कामाय॒ स्वाहा॑  
 य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥६॥

तमापो॑ऽब्रुवन्। प्रजा॑पते॒ऽप्सु वै सर्वे॑ कामाः॑ श्रि॒ताः।  
 व॒यमु॒ वा आपः॑ स्मः। अ॒स्मान्नु य॑जस्व। अथ॒ त्वयि॑  
 सर्वे॑ कामाः॑ श्रयिष्यन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑।  
 स ए॒तम॒ग्नये॑ कामाय॒ पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाकं॑ पालं॒ निर॑वपत्।  
 अ॒द्ध्यश्च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मि॑न्त्सर्वे॑  
 कामा॑ अश्रयन्त। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वे॑ ह॒ वा  
 अ॑स्मिन्कामाः॑ श्रयन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य  
 ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।  
 अ॒ग्नये॑ कामाय॒ स्वाहा॑ऽद्ध्यः॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑  
 प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒  
 स्वाहेति॑॥७॥

तम॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ऽग्नये॑ वै ब॑लि॒मते॒ सर्वा॑णि  
 भू॒तानि॑ ब॒लिः॑ ह॒रन्ति॑। अ॒हमु॒ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑स्मि। मां  
 नु य॑जस्व। अथ॒ ते सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिः॑ ह॒रिष्य॑न्ति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑  
 पु॒रोडा॑शंम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अ॒ग्नये॑ ब॒लिम॑ते॒ च॒रुम्।  
 अनु॑म॒त्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मै॒ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिम॑हरन्।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वा॑णि ह॒ वा अ॑स्मै भू॒तानि॑  
 ब॒लिः ह॑रन्ति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑  
 का॒माय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ ब॒लिम॑ते॒ स्वाहा॑। अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑  
 प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒  
 स्वाहे॑ति॥८॥

तमनु॑वित्तिरब्रवीत्। प्रजा॑पते स्व॒र्गं वै लो॒कमनु॑विविथ्ससि।  
 अ॒हमु॒ वा अनु॑वित्तिरस्मि। मां नु॑ यजस्व। अथ॑ ते  
 स॒त्याऽनु॑वित्तिर्भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स  
 ए॒तम॒ग्नये॑ का॒माय॑ पु॒रोडा॑शंम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अनु॑वित्त्यै  
 च॒रुम्। अनु॑म॒त्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽनु॑वित्तिरभवत्।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्यानु॑वित्तिर्भवति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑  
 चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑ का॒माय॑ स्वाहाऽनु॑वित्त्यै  
 स्वाहा॑। अनु॑म॒त्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑  
 लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥९॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः।  
 दि॒वःश्ये॑न॒योऽनु॑वित्तयो॒ नाम॑। आशा॑ प्रथ॒मा र॑क्षति।

कामो॑ द्वितीया॑म्। ब्रह्म॑ तृतीया॑म्। यज्ञश्चतुर्थी॑म्। आपः॑  
 पञ्चमी॑म्। अग्निर्बलि॑मान्ष्पृष्टी॑म्। अनु॑वित्तिः सप्तमी॑म्। अनु॑  
 ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति। का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के  
 भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॑भिर्यज॑ते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑।  
 तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां द॑द्यात्क्॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रः  
 समृ॑द्धौ॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्र॑ आयन्। तप॑स॒र्षयः॑ स्व॒रन्वि॑न्दन्।  
 तप॑सा स॒पत्न्या॑न्पु॒ण्ड्रा॑मारा॑तीः। येने॒दं वि॒श्वं प॑रि॒भूतं॑ यदस्ति॑।  
 प्रथ॑म॒जं दे॒वः ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒य॒म्भु ब्रह्म॑ प॒रमं॑ तपो॒  
 यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्रथ॒मः  
 सम्ब॑भूव। श्रद्ध॒या दे॒वो दे॒वत्व॑म॑श्नुते। श्रद्धा॑ प्र॒तिष्ठा॑ लो॒कस्य॑  
 दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ यज्ञ॒मागा॑त्। का॒मव॑त्साऽमृतं॑ दुहा॑ना।  
 श्रद्धा॑ दे॒वी प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री ज॑ग॒तः प्र॑तिष्ठा।  
 ताः श्रद्धा॑ ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ लो॒कम॑मृतं॑ दधातु।  
 ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑पत्नी। आगा॑त्स॒त्यः ह॒विरि॑दं  
 जुषा॑णम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुवनं॑ च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम  
 ह॒विषा॑ घृतेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॒ध॒मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्र॒तिष्ठो॑र्वन्तरि॑क्षम्।  
 यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुवनं॑ च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्चदुप॑ यज्ञं

न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे  
 सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्विष्याय। भीष्मो हि  
 देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्।  
 आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।  
 उपह्वेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।  
 येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।  
 अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्।  
 ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा  
 दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा  
 भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः  
 स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।  
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं  
 यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभि-  
 रन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो  
 ह वै नाम। ता इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव  
 हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै  
 तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं  
 नि॒र॒व॒पत्। तप॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य  
 स॒त्यं तपो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यः ह॒ वा  
 अ॑स्य॒ तपो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑  
 स्वाहा॑ तप॑से स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।  
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥१६॥

तः॑ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु॑ वै  
 श्रद्धाऽस्मि॑। मां नु यजस्व। अथ॑ ते स॒त्या श्रद्धा॑ भविष्यति।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं  
 नि॒र॒व॒पत्। श्रद्धा॑यै च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य  
 स॒त्या श्रद्धा॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा  
 अ॑स्य श्रद्धा॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॑  
 स्वाहा॑ श्रद्धा॑यै स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।  
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥१७॥

तः॑ स॒त्यम॑ब्रवीत्। प्रजापते स॒त्येन॑ वै श्राम्यसि।  
 अहमु॑ वै स॒त्यम॑स्मि॑। मां नु यजस्व। अथ॑ ते स॒त्यः  
 स॒त्यं भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स  
 ए॒तमा॑ग्ने॒यम॒ष्टाक॑पालं नि॒र॒व॒पत्। स॒त्याय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै  
 च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यः स॒त्यम॑भवत्। अनु॑ स्व॒र्गं  
 लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यः ह॒ वा अ॑स्य स॒त्यं भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं



लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ ।  
 सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ स॒त्याय॒ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै  
 स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ । स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽ॒ग्नये॑  
 स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑ ॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्राम्य॑सि । अ॒हमु॒ वै  
 मनो॑ऽस्मि । मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति ।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑ । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं  
 निर॑वपत् । मन॑से च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॒ वै तस्य॑  
 स॒त्यं मनो॑ऽभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यः ह॒ वा  
 अ॒स्य मनो॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॒  
 स्वाहा॑ मन॑से॒ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ ।  
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑ ॥१९॥

तं चरण॑मब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्राम्य॑सि । अ॒हमु॒ वै  
 चरण॑मस्मि । मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति ।  
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑ । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं  
 निर॑वपत् । चरण॑ाय च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॒ वै तस्य॑  
 स॒त्यं चरण॑मभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यः ह॒ वा  
 अ॒स्य चरणं॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑  
 ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॒  
 स्वाहा॑ चरण॑ाय॒ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ ।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥ २०॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒  
अनु॑वित्तयो॒ नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मां र॑क्षति। श्रद्धा द्वितीया॑म्।  
स॒त्यं तृतीया॑म्। मन॑श्चतु॒र्था॑म्। चर॑णं पञ्चमी॑म्। अनु॑ ह॒ वै  
स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति।  
य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि।  
प॒ष्ठौही॒वरां द॑द्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒रं स॑मृद्धौ॥ २१॥

[४]

ब्रह्म॑ वै चतु॒र्होता॑रः। चतु॒र्होतृ॑भ्योऽधि॒यज्ञो॑ निर्मितः।  
नैन॑ श॒प्तम्। नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒  
वै चतु॒र्होतृ॑णां चतु॒र्होतृ॑त्वं वेद॑। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑  
हास्मै॒ दिशः॑ कल्पन्ते। वा॒चस्पति॑र्होता दश॑होतृणाम्।  
पृथि॒वी हो॒ता चतु॒र्होतृ॑णाम्॥ २२॥

अ॒ग्निर्हो॒ता पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्धो॒ता षड्भो॑तृणाम्।  
म॒हाह॑विर्होता सप्त॑होतृणाम्। ए॒तद्वै चतु॒र्होतृ॑णां  
चतु॒र्होतृ॑त्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हास्मै॒ दिशः॑  
कल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै स॑र्वविद्या। ए॒तद्वैष॑जम्। ए॒षा  
प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्मृतिः॥ २३॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्यच्छदि॒दर्शे॑ याव॑त्तरसम्। स्व॑रेति।  
अ॒नु॒प॒ब्र॒वः स॑र्वमायुरेति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒य॒स्पोष॑  
गौप॑त्यम्। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सी भ॑वति। ए॒तान् योऽध्यै॑ति।

स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण  
औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।  
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।  
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।  
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदंश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं  
यजुषी पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदंश्च  
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं  
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्युश्च। यथावकाशं ग्रहान्।  
यथावकाशं प्रतिग्रहल्लोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः  
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः।  
वज्रैणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः।  
एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव  
लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन।  
अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरैणैव वरं स्पृणोति। आत्मा  
हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः  
स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।

श॒तं ददा॑ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॑वेन्द्रि॒ये  
प्रति॑तिष्ठति। स॒हस्रं॑ ददाति। स॒हस्र॑सम्मि॒तः स्व॑र्गो लो॒कः।  
स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। अ॒न्विष्ट॑कं दक्षि॑णा ददाति।  
सर्वा॑णि वया॑ंसि॥२९॥

सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धौ। यदि॑ न वि॒न्देत्।  
म॒न्थाने॑ताव॒तो द॑द्यादो॒दनान् वा॑। अ॒श्रुते॑ तं का॒मम्। यस्मै॑  
का॒माया॑ग्निश्ची॒यते॑। प॒ष्ठौही॑ त्वन्त॒र्वती॑ दद्यात्। सा हि सर्वा॑णि  
वया॑ंसि। सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धौ॥३०॥

हि॒र॒ण्यं ददा॑ति। हि॒र॒ण्यज्यो॑तिरे॒व स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति। वा॒सो  
ददा॑ति। तेनाऽऽयुः॑ प्रति॑रते। वे॒दि॒तृती॑ये य॒जेत। त्रि॑ष॒त्या हि  
दे॒वाः। स सं॑त्यम॒ग्निं चि॑नुते। तदे॒तत्प॑शुब॒न्धे ब्रा॑ह्म॒णं ब्रू॑यात्।  
नेत॑रेषु य॒ज्ञेषु॑। यो ह॒ वै चतु॑र्होत॒ृननु॑स॒वनं त॑र्पयित॒व्यान्  
वेद॑॥३१॥

तृ॒प्यंति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उ॒पैन॑ सोमपी॒थो न॑मति। ए॒ते  
वै चतु॑र्होता॒रोऽनु॑स॒वनं त॑र्पयित॒व्याः। ये ब्रा॑ह्म॒णा ब॑हुवि॒दः।  
तेभ्यो॑ यद्वक्षि॑णा न नये॑त्। दुरि॑ष्टः स्यात्। अ॒ग्निम॑स्य  
वृ॒ज्जीरन्। तेभ्यो॑ यथाश्रु॒द्धं द॑द्यात्। स्वि॑ष्टमे॒वैतत्क्रि॑यते।  
नास्या॑ग्निं वृ॒ज्जते॥३२॥

हि॒र॒ण्येष्ट॑को भ॑वति। याव॑दुत्त॒मम॑ङ्गु॒लिका॑ण्डं य॒ज्ञप॒रुषा॑  
सम्मि॑तम्। तेजो॑ हि॒र॒ण्यम्। यदि॑ हि॒र॒ण्यं न वि॒न्देत्। शर्क॑रा  
अ॒क्ता उप॑दध्यात्। तेजो॑ घृ॒तम्। स॒तैज॑समे॒वाग्निं चि॑नुते।

अ॒ग्निं चि॒त्वा सौ॑त्राम॒ण्या य॑जेत मै॒त्रावरु॑ण्या वा॑। वी॒र्ये॑ण वा  
ए॒ष व्य॑ध्यते। योऽ॒ग्निं चि॑नुते॥ ३३॥

याव॑दे॒व वी॒र्यम्। तद॑स्मिन्दधाति। ब्रह्म॑णः सायु॑ज्य॒ः  
स॒लोक॑ता॒माप्नो॑ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।  
सा॒ष्टि॒ता॒ः स॒मान॑लो॒कता॑माप्नोति। य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते।  
य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ए॒तदे॒व सा॑वि॒त्रे ब्रा॒ह्मण॑म्। अथो॑  
नाचि॒केते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्य॑म्। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता  
इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा।  
तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः।  
सर्वं॑ न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒सवो॑  
भूमेः॑॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।  
पृथि॑व्यां पुष्टि॑र्हि॒ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।  
अ॒प्स्वन्त॑श्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।  
अ॒स्यां पृथि॑व्यामधि॥ ३६॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृथि॑व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑  
प्रति॑ष्ठिताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। विष्टि॑ताः  
पृथि॑वीमनु। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीरोष॑धीः सर्वाः॑। विष्टि॑ताः  
पृथि॑वीमनु। सर्वा॑स्ताः॥ ३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।  
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।  
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।  
 यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुः सर्वम्।  
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसुः सर्वम्।  
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वसुः सीसुः सर्वं त्रपु।  
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वसुः हिरण्यसुः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।  
 सर्वास्ताः। सर्वसुः सुवर्णसुः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।  
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन  
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता  
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन  
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अन्तरिक्षं च  
 केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च  
 याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।  
 अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।  
 स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः

सर्वा॑न्ध्व॒ः सान्। हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑॥४२॥

सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑न्मरी॒चीन् वित॑तान्। नी॒हारो यच्च॑ शी॒यते॑।  
सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑ वि॒द्युतः॒ सर्वा॑न्ध्व॒स्तनयि॑तून्। हा॒दुनी॒र्यच्च॑  
शी॒यते॑। सर्वा॑स्ताः। सर्वाः॒ स्रव॑न्तीः स॒रितः॑। सर्व॑मप्सुच॒रं च॒  
यत्। सर्वा॑स्ताः॥४३॥

याश्च॑ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः समु॑द्रियाः। याश्च॑ वैश॒न्तीरु॑त  
प्रा॑स॒चीर्याः। सर्वा॑स्ताः। ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑। याश्च॑  
व॒र्षन्ति॑ वृ॒ष्टयः॑। सर्वा॑स्ताः। तप॒स्तेज॑ आका॒शम्।  
यच्चा॑ऽऽका॒शे प्र॑ति॒ष्ठितम्। सर्वा॑स्ताः। वा॒युं वया॑ःसि  
सर्वा॑णि॥४४॥

अ॒न्तरि॑क्षच॒रं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। अ॒ग्निः सूर्यं॑ चन्द्रम्।  
मि॒त्रं व॒रुणं॑ भ॒गम्। सर्वा॑स्ताः। स॒त्यः श्र॒द्धां तपो॑ दमम्। नाम॑  
रूपं॑ च॒ भूताना॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑  
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा  
सी॑द॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॑न्त॒र्भूतं॑ प्र॑ति॒ष्ठितम्।  
सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑  
ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः  
सर्वाः॑। वित॑ता रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑ऽपि

सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च।  
सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः।  
अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म।  
अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाश्च  
केवलान्। सर्वास्ताः। सर्वानृतून्सर्वान्मासान्। संवत्सरं  
च केवलम्। सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्।  
यच्चातोऽधिभविष्यति। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा।  
उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया  
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।  
अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीचीं महती दिगुच्यते।  
ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये  
अहः। सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति  
सूर्यः। ऋग्न्यो जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी  
हैव शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा  
हैव सृष्टम्। ऋग्न्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं



क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।  
 पूर्वे पूर्वभ्यो वचं एतदूचुः। आदर्शमग्निं चिन्वानाः।  
 पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः  
 सत्रमासत॥५०॥

तपं आसीद्बृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह  
 होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदंगायत्।  
 सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं ह प्रस्तोतैषामासीत्।  
 भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अर्ध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं  
 सिषासताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा  
 उपगातारः। सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च  
 मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशंसद्वह्मणस्तेजः।  
 अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्।  
 यद्विश्वसृज आसत॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौ-  
 द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्।  
 नेष्टीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्धाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा  
 हैवायंजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-  
 डुविः॥५३॥

इध्मं ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषां

सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि  
तन्वानाऽहः। सङ्स्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।  
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां  
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमांसत। सहस्रसमं प्रसुतेन  
यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म  
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्  
योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानं  
सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते  
नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते  
पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः  
पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं  
एकविंशाः। विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम्। एतेन  
वै विश्वसृजं इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।  
तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यं  
सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।  
सार्ष्टितां समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये  
चैनत्प्राहुः। येभ्यश्चैनत्प्राहुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥ ३ ॥  
॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥  
हरिः ॐ॥

